

TASAVVUFTA FÜTÜVVET

Sinan KÜÇÜKOĞLU

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU
2019
Her Hakkı Saklıdır**

T. C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Sinan KÜÇÜKOĞLU

TASAVVUFTA FÜTÜVVET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU

ERZURUM - 2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

08/02/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "**Tasavvufta Fütüvvet**" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

08.02.2019

Sinan KÜÇÜKOĞLU

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

F-83/00/22.12.2016

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof.Dr. Cengiz GÜNDOĞDU danışmanlığında, Sinan KÜÇÜKOĞLU tarafından hazırlanan bu çalışma 08 / 02 / 2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr. Cengiz GÜNDOĞDU

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Hanifi ŞAHİN

İmza:
İmza:
İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI

GİRİŞ

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	1
A. Fetâ	1
B. Fütüvvet	3
C. Ahî-Ahîlik.....	5
II. KUR'ÂN-I KERİM'DE FETÂ VE FÜTÜVVET VASIFLARI.....	6
III. HADÎS-İ ŞERİFLERDE FETÂ VE FÜTÜVVET VASIFLARI.....	13
IV. FÜTÜVVET LİTERATÜRÜ: FÜTÜVVETNÂMELER.....	15
A. Sûfî Fütüvvetnâmeleri (Milâdî IX-XIII. yüzyıllar).	17
B. Fütüvvet Teşkilâtına Ait Fütüvvetnâmeler (Milâdî XIII-XIV. yüzyıllar).	18
C. Ahî Loncaları Fütüvvetnâmeleri (Milâdî XIII-XVI. yüzyıllar).	20

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL BİR KAVRAM VE TEŞKİLAT OLARAK FÜTÜVVETİN TARİHİ

GELİŞİM SÜRECİ

1.1. İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE SOSYAL BİR KAVRAM OLARAK FETÂ....	22
1.2. İSLÂM'IN İLK ASIRLARI	26
1.3. EMEVİLER DÖNEMİ	28
1.4. ABBASİLER DÖNEMİ.....	34
1.5. AHÎLİK FÜTÜVVETİ DÖNEMİ	38

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ DÜŞÜNCEDE FÜTÜVVET

2.1. TASAVVUFÎ BİR KAVRAM OLARAK FÜTÜVVET	43
2.2. MUTASAVVIFLARIN FÜTÜVVETLE İLİŞKİLENDİRDİKLERİ AHLÂKÎ DAVARANIŞLAR	49
2.2.1. Yüce Allah'a ve Hz. Peygamber'e İtaat Etmek	50

2.2.2. Nefse Muhalefet Etmek: Mücahede	56
2.2.3. Güzel Ahlâk / Mürüvvet Sahibi Olmak: Tehzib-i ahlak	61
2.2.4. Başkasını Kendine Tercih Etmek: İsâr	65
2.2.5. Alçak Gönüllü Olmak: Tevâzu	70
2.2.6. İnsanlara Afv ve Müsamaha ile Muamele Etmek: Hoşgörü	74
2.2.7. Cömert Olmak: Sehâvet	79
2.2.8. Misafirperver Olma	85
2.3. FÜTÜVVET MELÂMET İLİŞKİSİ	89
2.4. FÜTÜVVET AHÎLİK İLİŞKİSİ	96
 SONUÇ	 102
KAYNAKLAR	108
ÖZGEÇMİŞ	117

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TASAVVUFTA FÜTÜVVET

Sinan KÜÇÜKOĞLU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU

2019, 117 sayfa

**Jüri: Prof. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK
Doç. Dr. Hanifi ŞAHİN**

Bu çalışma Giriş ve iki Bölüm'den oluşmaktadır. Giriş'te Fetâ/Fütüvvetin kavram analizi yapılmış, Kur'ân-ı Kerim ve Hadîslerde geçen fütüvvet vasıfları mülâhaza edilmiş daha sonra da fütüvvet literatürü tanıtılmıştır. Birinci Bölüm'de Fetâ/Fütüvvet kavramın ne zaman ortaya çıktığı, tarih içindeki serüveni, geçirdiği merhaleler, teşkilatlanması, bu teşkilatın sûfilikle kaynaşarak tasavvufî bir nitelik kazanması ve esnaf kesimiyle birleşerek mesleki bir mahiyet alan ahîlik kurumuna dönüşmesine kadar uzanan süreç mülâhaza edilmiştir. İkinci Bölüm'de ise mutasavvıfların fütüvvetle ilişkilendirdikleri fiiller sûfî fütüvvetnâmeleri ve klasik tasavvuf kaynakları çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fetâ, Fütüvvet, Fütüvvetnâme, Fütüvvet Teşkilatı, Ahî, Ahîlik Teşkilatı.

ABSTRACT

MASTER THESIS

IN SUFISM FUTUWWAT

Sinan KÜÇÜKOĞLU

Advisor: Prof. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU

2019, Page: 117

**Jury: Prof. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK
Assoc. Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN**

This study consists of introduction and two chapters. The concept analysis of Fetâ/Futuwwat was made and the characteristics of futuwwat in Quran and Hadiths were examined then the literature was introduced in the introduction part. In the first chapter, the process of the formation of the concept of Fetâ / Futuwwat, its adventure in history, its stages, its organization, the formation of a mystical form of fusion of this organization with the Sufi order and the process of transforming into Ahi order, which has become a professional institution, by the way of merging with the tradesmen section have been considered. In the second chapter, the acts associated with the futuwwat by the sufis were examined within the framework of Sufi Futuwwatnames and classical Sufism literature.

Keywords: Fetâ, Futuwwat, Futuwwatname, Futuwwat organization, Ahî, Ahî order organization.

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s	: Aleyhisselam
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
<i>DİA.</i>	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Diğr.	: Diğerleri
Ed.	: Editör
G.Ü.	: Gazi Üniversitesi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazret-i
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
S.D.Ü.	: Süleyman Demirel Üniversitesi
ss.	: Sayfalar arası
Terc.	: Tercüme
Thk.	: Tahkik Eden
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Tarih yok
vr.	: Varak
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

İslâm öncesi Arap toplumunda asabiyet şerefi için mücadele eden, kahramanlık gösteren, cömert olan kimseler için kullanılan “Fetâ” kelimesi, İslâmiyetten sonra farklı anlamlar kazanarak birçok ahlâkî fazilete sahip kişilerin vasfı olarak değerlendirilmiştir. Kelime, Kur’ân’ın nüzûlüyle beraber İslâmî değerlere bürünerek, Allah’a ve âhirete inanan, sorumluluk bilinciyle hareket eden, malî fedakârlıklardan da öte sevdiği kimse için kendi rahatını, huzurunu, hatta hayatını feda etmeyi göze alan kâmil insan karakterini temsil eder mahiyette yeni bir mana ve önem kazanmıştır. Bunun en bariz örneği Hz. Peygamber’in, yiğitlik ve kahramanlık yönüyle de meşhur olmuş Hz. Ali için “fetâ” tabirini kullanmasıdır.

Emevîler dönemine kadar İslâmî bir kimlik içerisinde varlığını devam ettiren Fetâ/Fütüvvet, Abbasîler döneminde bir teşkilat olarak kurulmuş, Halîfe Nâsır-Lidînillâh tarafından bozulan devlet otoritesinin yeniden inşa edilmesinde ve içtimâî huzurun sağlanması hususunda istihdam edilmiştir.

Fetâ ismi ve Fütüvvet kavramı Hicrî II. Asrın ortalarından itibaren tasavvufî bir mahiyet kazanarak, tasavvuf erbabı tarafından kaleme alınan eserlerde, ya bir başlık olarak ya da müstakil eser şeklinde yerini almaya başlamıştır. Bu eserlerde fütüvvet ile ilgili olarak ifade edilen adab ve erkân, aynı zamanda sûfide bulunması gereken ahlâkî vasıflar olarak görülmüş ve fütüvvet kelimesi tasavvufî bir terim olarak, bazen de onunla eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Böylece fütüvvet, toplum hayatında bir ideal halinde yaşanırken iken ruhanî hayâtta da bir ideal haline dönüşmüştür. Neticede Fütüvvet, tasavvuf hayatında bir mertebe (rütbe, derece) ve güzel davranış biçimi olarak telakkî edilmiştir.

Fütüvvet daha sonra Anadolu topraklarında “Ahîlik” olarak kendini göstermiş olup cemiyetin dinî, sosyal, kültürel ve iktisadî hayatına hizmet eden bir müessese halinde varlığını devam ettirmiştir.

Biz de çalışmamızda Fütüvvetin tarihi seyirini takip ederek gerek sûfî fütüvvetnâmelerinde gerekse klasik tasavvuf kaynaklarında sûfîlerin bu kavramla ilişkili olarak açıklamaya çalıştıkları ahlâkî erdemleri fütüvvet kavramına yüklenen anlamlar çerçevesinde irdelemeye çalıştık. Bu çalışmayı hazırlarken konunun şekillenmesi ve içeriğinin oluşturulmasında akademik katkılarını esirgemeyen Tez danışmanım kıymetli

hocam Prof. Dr. Cengiz GÜNDÖĐDU'ya, konu seçmem hususunda yönlendirmede bulunan Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZKAN'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca bu çalışmamda çok desteğini gördüğüm eşim Kübra KÜÇÜKOĞLU'na da teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Erzurum 2019

Sinan KÜÇÜKOĞLU

GİRİŞ

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmamızın bu kısmında “fetâ”, “fütüvvet” ve “ahî” kelimelerinin birer isim ve kavram olarak hangi anlamda kullanıldıklarını tarihi gelişim sürecini ve kullanım alanlarını da dikkate alarak değerlendirmeye çalışacağız.

A. Fetâ

“Fetâ” kelimesi Arapça f-t-y kökünden türemiş olup genç, kuvvetli, delikanlı, yiğit, cömert, necip, köle, hizmetçi, kahraman, sözlerine bağlı kalanlar, sözlerini yerine getirenler gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu *fityân* ve *fitye* dir¹.

Farsça’da fetâ kelimesi yerine fütüvvet-dâr ve civân-merd kelimeleri kullanılırken Türkçe’de “alp”, “er”, “yiğit” ve “ahî” gibi kelimeler kullanılmıştır.² Alp ile *eren* beraber kullanıldığı zaman *Alperen* kelimesinin; “kahramanlık duygularıyla kâfirlere karşı tahta kılıçlarla savaşıp küfür diyarında islâmı yaymaya çalışan savaşçı mutasavvıflar”³ olarak tarif edilmesi de “fetâ” ile “alperen” kelimelerinin birbirleriyle anlam bakımından ilintili olduğunu göstermektedir. Zira iki kavramda da *kahramanlık* duygusunun ön plana çıktığını görmek mümkündür.

Fetâ kelimesinin başındaki “f” harfi “fi” şeklinde *fityân* diye okunduğu zaman genç, yaşlı, gençlik ve gencelmek⁴ anlamları yanında insan ömrünün belirli bir zaman dilimini de ifade ettiği söylenmiştir. Mesala İbn Arabî (ö. 638/1240) *fetâ* kavramını tanımlarken “*Sizi güçsüzlükten yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından kuvvet veren ve kuvvetin ardından güçsüzlük ve ihtiyarlık veren, Allah’tır. Çünkü O dilediğini yaratır.*

¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Kahire, 1961, 372; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1990, XV, 145,147; Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-şerîf Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, (Terc. Arif Erkan), Bahar Yay., İstanbul 1997, 174; Firuzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut 1995, 1188; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, (Terc. Ali Ataç, Adil Bebek, Ali Durusoy, Muhammed Deniz, Muharrem Tan, İbrahim Tüfekçi) İnsan Yay., İstanbul 2017, II, 775.

² Rahşan Gürel, *Razavî'nin Fütüvvet-nâmesi* (Doktora Çalışması), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992, IV; İsmail Pırlanta, “Fütüvvet, Ahilik ve Loncalar”, *İslâm Kurumları Tarihi*, (Ed. Eyup Baş), Grafiker Yay. Ankara 2017, 365.

³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2005, 38.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV, 146; Semih Çeker, *Anadolu Selçukluları Zamanında Gelişen Fütüvvet Teşkilatı ve Bu Teşkilatın Halkın Eğitimine Olan Katkıları* (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Konya 2008, 7.

Hakkıyla bilen ve üstün kudret sahibi olan O'dur."⁵ âyetine istinaden insanın çocukluk ile yaşlılık arasındaki döneminin yani yetişkinlik çağından kırk yaşına kadar ki zaman diliminin fütüvvet halini ifade ettiğini ve kişinin bu döneminin "fetâ/genç" diye isimlendirildiğini söylemiştir.⁶

"Fetâ" ve onun müennesi olan "fetâtü" Kur'ân-ı Kerîm'de delikanlı, köle ve cariyе manasında kullanılmıştır. Kur'ân'ın inzâlinden önce köle yerine "abd" kelimesi kullanılmaktaydı. Sünnette ise "fetâ" kelimesi, hem genç hem de hür kelimesinin zıddı olarak kullanılmıştır. Ayrıca fetâdan müştak fiiller de Kur'ân'ın pek çok yerinde geçmektedir. Fetva vermek, fetva istemek, halletmek, tefsir etmek, haber sormak manalarına "fetâhâ", "feteyâni", "feten" ve iki kere "li fetâhu" şeklinde geçmektedir.⁷

Kur'ân'da fetâ (fitye, feteyât)⁸ diye nitelendirilen kişiler için bu sıfat dinî bir mâna taşıması yanında takdir edilen bir anlam ifade etmiş, put kıran⁹ veya gördükleri baskıya rağmen inançlarını koruyan ve bu uğurda ülkelerini terkeden¹⁰ kişilerden fetâ diye söz edilmesi bu nitelemeye bir çekicilik kazandırmıştır.¹¹

"Fetâ" kelimesi İslâmiyetten önceki Arap toplumunda asabiyet şerefi için mücadele eden, kahramanlık gösteren ve cömertlik timsali olan kişiler için kullanılırken İslâmiyetten sonra farklı anlamlar kazanmak suretiyle birçok ahlâkî fazilete sahip kişilerin vasfı olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Câhiliyye dönemindeki bu ahlâkî meziyetler İslâmiyet ile beraber yeni bir mana ve önem kazanmıştır.¹²

İslâm topluluklarında zamanla "fetâ" kelimesi ile artık ideal insan tipi değil bazı özellikleriyle vasat insanın üstüne çıkmış kimseler kastedilmiştir. Eski Arap fetâ idealinin de tesiriyle tek tek anılan ve belli bir topluluğu ifade etmeyen bu kimseler daha sonra bir araya gelerek topluluk kurmuşlar yemek, içmek ve müzik gibi faaliyetlerin yer aldığı ahlâkî yönden oldukça serbest bir hayât tarzı sürdürmek isteyen kimseler halini almışlardır. Zaman zaman ulema sınıfının hâkim olduğu umumi düşünceler ile zıtlaşan

⁵ Rûm: 30/54.

⁶ İbn Arabî, *Fütûhat-ı Mekkiyye*, (Çev. Ekrem Demirli), Litera Yayıncılık, İstanbul 2017, II, 241.

⁷ Gürel, *Razavî'nin Fütüvvet-nâmesi*, VI.

⁸ Nisâ 4/25; Yûsuf: 12/30, 36, 62; Kehf: 18/60, 62.

⁹ Enbiyâ: 21/60.

¹⁰ Kehf: 18/10, 13.

¹¹ Süleyman Uludağ, "Fütüvvet", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 259-261.

¹² Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, 33.

ve devlet nizamına uymaksızın gerektiğinde zor kullanmak suretiyle gerek dünyevi refahlarını temin, gerekse devletin haksız icraatına karşı denge sağlama gayesi güden “fityân”, bilhassa sûfiler tarafından şiddetle itham edilerek serseri eşkıya manasına “ayyârûn” olarak anıla gelmiştir.¹³

B. Fütüvvet

“*Rüculet*” kelimesinin “*racul*”den; “*uhuvvet*” kelimesinin de “*ah*” kelimesinden türediği gibi ism-i müzekker olan “fetâ” kelimesinden türetilmiş ism-i müennes bir kelime olan fütüvvet; mertlik, yiğitlik, delikanlılık, kahramanlık, yüreklilik, cömertlik, temiz soyluluk, kerem, feragat sahibi olmak, hürriyet, hak ve hukuka riayet etmek, fazilet icaplarını yerine getirmek, güzel huy ve güzel ahlâk sahibi olmak ve gücüyle başkalarına yardıma koşmak, bağışlayıcı olmak ve nihayet nefsinin hakir görmek gibi anlamlar taşır.¹⁴

Arapça’da fütüvvet ehline “fetâ ve fityân” bunların şeyhlerine “ebu’l-fityân, seyyidü’l-fütüvve” dendiği gibi Farsça’da fütüvvet ehli “fütüvvet-dâr, cüvân-merd ve güşâde-dest”¹⁵ diye anılmıştır. Bu anlayışa sahip olanların yollarına Arapça’da “el-fütüvve”,¹⁶ Farsça’da “fütüvvet” denilmiştir.¹⁷ Türkçe fütüvvetnâmelerde sıkça rastlanan “fütüvvetdâr” tabirinin Türkçe bir kelime gibi benimsenerek kullanıldığı görülmektedir.¹⁸

Fütüvvet menşe’ bakımından ilk unsurlarını göçebe aşiret kültürüne sahip Arap kavminden almışsa da III/VIII. asırdan itibaren İslâmî inanç ve ahlâk esasları çerçevesinde transfer olduğu Acem ve Türk milletlerinde farklı şekillerde tezahür

¹³ Gürel, *Razavî’nin Fütüvvet-nâmesi*, V-VI.

¹⁴ İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’an*, 372; Cürcânî, *Kitâbü’t-ta’rifât*, 165; Firûzabadî, *Kâmûsu’l-muhît*, 1188; Cârullah Ebülkasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belağâ*, Dârü’s-Şa’b, Kahire 1960, 698; Şemsettin Samî, *Kâmus-ı Türkî*, Altınpost Yay., Ağustos 2012, 982; Saadettin Kocatürk, “Fütüvvet ve Ahilik”, *XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, Kırşehir 1985, 13; Gürel, *Razavî’nin Fütüvvet-nâmesi*, VI; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara 2014, 170. “Fetâ” ve “Fütüvvet” kelimelerin lûgat manalarına dair daha geniş bilgi için bkz. Ziyâuddîn ed-Dahilî, “el-Fütüvvetü fi’t-târihi’l-İslâm ve Kütübü’l-lûgat”, *Mecelletü’r-risâle*, XVI, 723-725. Abdürrezzak Kaşânî (736/1335), *Tuhfetü’l-ihvân* isimli risâlesinde; fütüvvet’in tariflerinde geçen “cömertlik, tevâzû, vefâ, doğruluk, nasihat, hidayet, emniyet” gibi kavramların açıklamalarına yer vermiştir. (Bkz. Abdürrezzak Kaşânî, “Tuhfetü’l-ihvân” (Abdülbaki Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı* içinde), İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2011, 187-207.

¹⁵ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Doğu Matbaası, Ankara 1978, 359.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XV, 146.

¹⁷ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 17.

¹⁸ Gürel, *Razavî’nin Fütüvvet-nâmesi* s.IV; Pırlanta, “Fütüvvet, Ahilik ve Loncalar”, 365.

etmiştir. Hatta Arap milletinin hâkim olduğu Irak coğrafyasındaki tezahürü bile farklı olmuştur.¹⁹ Dolayısıyla fütüvvet İslâm'dan sonra yeni bir anlayışla İslâmî kimlik kazanarak şekillenen dinî-ahlâkî bir kavram olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Her devir ve toplumda mahiyetleri farklı olmakla beraber bir kahramanlık ülküsü ve üstün insan olan kahraman düşüncesi mutlaka vardır. İslam'ı din olarak kabul eden milletlerdeki kahramanlık ülküsüne 'fütüvvet' bu ülküyü taşıyana da 'feta' denmiştir. Fakat tarih boyunca İslam dünyasında bu ideal insan anlayışının mahiyet değiştirdiği, yeni boyutlar kazandığı görülür. Tabii bunda en önemli etken farklı kültürel ortamların doğması, siyasî şartların değişmesi, dinî anlayış ve düşüncedeki farklılaşmadır.²⁰

Tasavvufi bir ıstılah olarak fütüvvet; kulun Hakk'ın rızâsı için kendi vücudunu halkın menfaat ve istirahatına hasretmesi olarak tanımlanmıştır. Bunun için salıkların makamlarından bir makam, fakr ve fenâdan bir cüz ve velâyetten bir kısım olarak kabul edilmiştir. Bu suretle tasavvufta nefesine düşman olmak, başkalarını kendinden üstün tutmak, kim olursa olsun yardım elini uzatmak, kimseden himmet beklememek, müsamaha sahibi olmak, kötülük edeni bağışlamak, öfkeli iken yumuşak davranmak ve düşmana iyilik etmek gibi vasıflar fütüvvet başlığı altında toplanmıştır.²¹

Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö. 412/1021) tarafından kaleme alınan *Kitâbü'l-Fütüvve*²² bu bağlamda yazılan ilk müstakil kaynak olma özelliği taşımaktadır. Bu eserde fetâ ve fütüvvetle ilgili yapılan tanımlamalar ve daha çok ahlâkî değerleri ön plana çıkartan hasletler sonradan oluşan literatürde referans olarak kullanılmıştır.

Fütüvvet, başlangıç itibariyle ferdin mizacına taalluk eden ahlâkî bir kavram olarak kullanılırken sosyal bir teşekkül halini aldıktan sonra tarihi seyir içinde sözlük

¹⁹ Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, 30.

²⁰ Mikail Bayram, "Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 2016, 52-53.

²¹ Gürel, *Razavî'nin Fütüvvet-nâmesi*, VI.

²² Bu eser Süleyman Ateş tarafından tercüme edilmiş ve Arapça metniyle birlikte *Tasavvufta Fütüvvet* adıyla yayınlanmıştır. (Ebû Abdi'r-Rahman Muhammed İbn el-Hüseyin es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1977.

anlamının ötesinde farklı anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramış ve dinî, tasavvufî, iktisadî, sosyal bir terim olarak kullanılmaya başlamıştır.²³

C. Ahî-Ahîlik

Arapça “kardeşim” mânasındaki ahî kelimesinden gelen bu adın Türkçe’deki “akı”(cömert)dan türediği ileri sürülmüştür.²⁴ Diğer taraftan, bu kelimenin “*Dîvân-ı Lügati’t-Türk*”²⁵ ve “*Kutadgu Bilig*” gibi eski Türkçe eserlerde yer alan “cömert, eli açık, ali cenap” gibi anlamlara gelen²⁶ “Akı” sözcüğündeki “k” harfinin yumuşayarak “h” biçimine dönüşmesi sonucu ortaya çıktığını iddia eden görüş de vardır.²⁷ Diğer bir ihtimal ise Moğol tehlikesinden dolayı Anadolu’ya göç eden şeyhler ve mutasavvıfların bu sözcüğü getirmiş olmalarıdır.²⁸ Taeschner ise Ahi sözcüğünün “uhuvve” biçiminin anlam bakımından “sûfî” anlamda fütüvvet (fütüvve) kavramı ile akrabalık ilişkisi içinde olduğunu söylemiştir.²⁹ Ahilerde de sûfî özelliklerinin varlığı bu iki sözcük arasındaki akrabalık ilişkisindendir. Zaten Ahîlik kavramı, ilk eserlerde ve fütüvvetnâmelerde “ehl-i fütüvvet” diye anılır.³⁰

Zamanla fütüvvet kelimesi İslâmî edebiyat içinde, “civân-merdî” ve “ahılık” adı altında anılagelmiş³¹ ve fütüvvet ehlinin şeyhlerine “ahî” denilmiştir.

Milâdî XIII. yüzyıl Anadolu’sundaki siyasî ve sosyal istikrarsızlığa rağmen, bu yüzyılda tezahürlerini gördüğümüz Ahilik teşkilâtı varlığını asırlarca muhafaza edecek kuvvetli bir örgütlenmeyi başarmıştır. Ahîlik, eski Türk akılık ve alp geleneğinin, Arap

²³ Fütüvvet kavramının geçirdiği merhalelere ilişki geniş bilgi için bkz. Franz Taeschner, “İslâm’da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri”, (Çev. Semahat Yüksel), TTK. *Belleten*, XXXVI, (142), 1972, 203-235.

²⁴ Ziya Kazıcı “Ahîlik”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 541.

²⁵ Yakup Karasoy, “Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14 (2003), 3 vd.

²⁶ *Kutadgu Bilig*’de cömert, eli açık, âlicenap anlamında akı kelimesi 33 yerde, akı bol- 14 yerde, ay akı 5 yerde, akılık 9 yerde geçmektedir. (Bk. Karasoy, 3).

²⁷ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 17; Neşet Çağatay, *Makaleler ve İncelemeler*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1983, 253; Karasoy, “Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik”, 12; Necmettin Özerkmen, “Ahiliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları-Sosyolojik Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44(2), 2004, 59.

²⁸ Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 78.

²⁹ Franz Taeschner, “İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1-4), 2015, 18.

³⁰ Özerkmen, “Ahiliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları-Sosyolojik Yaklaşım”, 59.

³¹ Gürel, *Razavî’nin Fütüvvet-nâmesi*, VII.

ve İran fütüvvet idealiyle İslâmî bir sentez içinde birleşip Anadolu’da ortaya çıkan kurumlaşmış şeklidir.³²

Milâdî XIII. yüzyılda Anadolu’da yapılanmasını sürdüren ve Osmanlı Devleti’nin kurulmasında önemli rol oynayan bu dinî-içtimâî teşkilât temelde Kur’ân-ı Kerim’e ve Hz. Peygamber’in sünnetine bağlı ahlâk anlayışı, adâb ve erkânıyla, İslâmî esaslara dayanmakta olup tasavvufta önemli bir yeri bulunan “uhuvvet/kardeşlik”, “hayâ ve edeb”i hatırlatmasından dolayı kolayca yayılmış ve kabul görmüştür.

Ahî Fütüvvetnâmelerinde öne çıkan değerler en başta İslâm ahlâkına dayandırılan umdelerdir.³³ Harputlu Nakkaş İlyas oğlu Ahmed (ö.1215), *Tuhfetu'l-Vesâyâ* adlı Fütüvvetnamesinde bu konuda şunları söyler: “Bil ki fütüvvet hükümleri, şeriatten seçilmiştir; yolu da hakîkate dahildir. Hükümleri anlayışa taalluk eder. Gidilen yolu âlemin nizamına aittir.”³⁴

II. KUR’ÂN-I KERİM’DE FETÂ VE FÜTÜVVET VASIFLARI

Kur’ân-ı Kerim siyasi, sosyal ve ekonomik hayâtı olan bir topluma hitaben indirilmiştir. Bu toplumun örf, an’ane, yazılı ve sözlü kültür gibi bir geçmişe sahip olduğu aşikârdır. Bu sebeple Kur’an-ı Kerim içerik olarak o toplumun yaşanmışlıkları ve tarihi tecrübesini içeren bir kitaptır.³⁵ Bu nedenle Kur’ân’da geçen “fetâ” ve türevlerinin, eski Arap toplumunda kullanılan kelimeler olduğunu söyleyebiliriz.

Fütüvvet kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de direkt olarak geçmemekle birlikte 21 yerde aynı kökten 15 kelime zikredilmiştir. “Genç delikanlı” ve “Genç câriye” manasına isim köklü kelimeler yanında “fetvâ vermek”, “fetvâ istemek”, “haber sormak”, rüya tabir etmek” gibi fiil köklü müştaklar da kullanılmıştır³⁶. Âyetlerde anılan kelimeler bir takım fazilet vasıflarıyla belirginleşen kişilere işaret etmeyip sözlük anlamıyla ifade

³² M. Saffet Sarıkaya, “Alevî ve Bektâşiliğin Ahilik İle İlişkisi -Fütüvvetnamelere Göre-”, *İslamiyat* (Aleviliğin Teolojisi Özel Sayısı), Ekim 2003, 6(5), 93.

³³ Mustafa Demirci, “Selçuklu Anadolu’sun da Bir İnsaniyet Mektebi: Ahilik”, *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Konya 2011, 124.

³⁴ Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 190.

³⁵ Umut Güner, *Siyasî, Dinî ve Sosyal Yönleriyle Tarihte Fütüvvet ve Ahilik*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2017, 20.

³⁶ Bk. Muhammed Fuad Abdul Baki, *Mü’cemü’l Müfehres Li-elfâzî’l Kur’an*, Çağrı Yay., İstanbul 1990, 512.

edilmiştir.³⁷ Nitekim İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 481/1088) da fetâ isminin övgü veya yargı içermediğini Kur’ân ve selefın dilinde düşünüldüğü tarzda kullanılmamasının sebebinin de bu olduğunu ve fetânın terimleşmesinin sonraları gerçekleşmiş olduğunu ifade etmiştir.³⁸ Ancak aşağıdaki âyetlerde de görüleceği gibi fetâ/fütüvvetin kavramlaşma sürecinde bahsedilen tiplerin taşımış oldukları ahlakî fazilet ve vasıflar fütüvvet ilkelerinin oluşmasında başat vasıflar olarak belirginleşmiştir.

Fetâ kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’de hangi tip insanlar için kullanıldığını, hangi anlamlara geldiğini ve fütüvvet ehlinde bulunan hangi özellikleri akla getirdiğini görmek için şu âyetler bize yol gösterir niteliktedir:

• وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ

1- “İçinizden hür mümin kadınları nikâhla alacak bir bolluğa/bir zenginliğe güç yetiremeyen kimseye, sahip bulunduğunuz mümin genç cariyelerinizden var”³⁹

Bu âyet-i kerîmede fütüvvet kavramının kökü olan “fetâ” kelimesi “fetâyat” (müennes çoğul) olarak kullanılmıştır. İmam Taberî, burada ki genç mümin cariyelerden maksadın, “Putatapan müşrikleri değil, mümine cariyeleri nikâhlasın” olduğunu ifade eder.⁴⁰ Zira mümine olmayan ve putatapan bir insanda kemâlâtın olduğu düşünülemez. Burada genç cariyeler *iman sahibi* olmalarından dolayı “fetâ” vasfıyla nitelendirilmişlerdir. İman sahibi olmanın ise fütüvvet anlayışında önemli bir rolü olduğunu söyleyebiliriz. Sûfilerin fütüvvetin ilk adımının iman olduğunu belirtmeleri⁴¹ de bu açıdan değerlendirilebilir. Çünkü her bir güzel hasletin kaynağı imandır.

³⁷ Mahmut Çanga, *Kur’ân-ı Kerim Lugatı*, Timaş Yay., İstanbul 1999, 361; Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İnsan Yay., İstanbul 2003, 256.

³⁸ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü’s-Sâlikin*, II, 281.

³⁹ Nisa: 4/25.

⁴⁰ İmam Taberî, *Taberî Tefsiri*, (İhtisar ve Tahk.: Muhammed Ali es-Sabumî, Salih Ahme Rıza), (Terc. Mehmet Keskin), Ümit Yay., İstanbul 1995, I, 352.

⁴¹ Mahmud Esad Erkaya, *Kur’ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, (Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Adana 2015, 226.

• وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبَتَّعُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهِنَّ فَإِنَّ

اللَّهُ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ

2-“Dünya hayâtının geçici menfaatını elde edeceksiniz diye namuslu kalmak isteyen genç cariyelerinizi fahişeliğe zorlamayın. Kim onları (cariyelerinizi) zorlarsa bilsin ki Allah, onların zorlamaları sebebiyle onları bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.”⁴²

Bu âyet-i kerîme’de fetâ kelimesi müennes çoğullar için *fetâyat* olarak geçmekle beraber, Allah tarafından, namuslu kalmak isteyen cariyeler için kullanılmıştır. Namuslu olarak kalmak ise ancak insanın uzuvlarına şer’i daire içerisinde sahip çıkmasıyla mümkün olabilir. Sülemî’nin fütüvvetin gereklerini zikrederken onlardan birisinin de uzuvları koruyarak onları yaratılış amaçlarına göre kullanmak olduğunu söylemesi⁴³ de aynı noktaya parmak basmaktadır. Bu ise fütüvvet ehlinin *namuslu ve iffetli* olması gerektiğini akla getirmektedir.

• تَرَاوَدُّ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرُوْكَالَ نِسْوَةً فِي الْمَدِينَةِ يَهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ
امْرَأَتُ الْعَزِيزِ

3-“Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki: Aziz’in karısı delikanlısının nefsinden murat almak istiyormuş; Yûsuf’un sevdası onun kalbine işlemiş.”⁴⁴

Âyet-i Kerîme’de geçen fetâ kelimesi tekil olarak Mısırlı kadınlar tarafından Hz.Yûsuf’a atfen kullanılmıştır.

H.z.Yûsuf (a.s) diğer bütün Peygamberlerde olduğu gibi seçkin bir çocukluk ve gençlik dönemi geçirmiştir. İffetli, namuslu ve nezih kişiliğinin bir eseri olarak baskı ve tehdit altında olmasına rağmen Aziz’in karısının çirkin teklifine rağbet göstermeyerek

⁴² Nur: 24/33.

⁴³ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 38.

⁴⁴ Yusuf:12/30.

yapılan teklife yanaşmamış; “*Ey Rabbim! Zindan bana bunların beni davet ettikleri şeyden daha sevimlidir. Eğer sen bu kadınların tuzaklarını benden uzak tutmazsan, ben onların tuzağına düşerim ve cahillik edenlerden olurum.*”⁴⁵ demiştir.

Burada Hz. Yûsuf (a.s), ruh temizliğini koruyarak, iffeti zillate, nefse uymayı Hakk’a uymaya tercih etmesi sebebiyle *fetâ* sıfatıyla anılmış olduğu söylenebilir.⁴⁶

İffetli ve namuslu olmak fütüvvet ehlinin en bâriz ahlâkî değerlerinden birisidir. Gazzâlî de fetânın fuhuştan ve münkerden uzak durması ve aynı zamanda hayâ sahibi olması gerektiğini söylerken bu hususa işaret etmiştir.⁴⁷

• وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانٍ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرِيتِي أَعَصِرُ خَمْراً وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرِيتِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْزاً تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ

4-“Onunla birlikte zindana iki delikanlı (feteyânî) daha girdi. Onlardan biri dedi ki: Ben rüyada şarap sıkığımı gördüm. Diğeride: Ben de başımın üstünde kuşların yemekte olduğu bir ekmek taşıdığımı gördüm. Bunu yorumunu bize haber ver. Çünkü biz seni güzel davrananlardan görüyoruz, dedi.”⁴⁸

Bu âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak fetâ kavramını, tesniye haliyle, iki delikanlı olarak Hz.Yûsuf (a.s) ile beraber hapse giren iki kişi için kullanmıştır. Âyette geçen bu iki kişiden biri efendisi tarafından asılmış diğeri ise efendisi tarafından kendisine hizmetkâr yapılmıştır. Bu hizmetkâr Kral’ın görmüş olduğu rüyayı hapis arkadaşı olan Hz. Yûsuf’un yorumlayabileceğini söyleyerek, sebepler noktasında Hz.Yûsuf’un hapisten çıkmasına vesile olmuştur. Vesilelikten dolayı bu kişinin de olumlu bir tiplene olduğundan bahsedilebilir.⁴⁹

⁴⁵ Yusuf:12/33.

⁴⁶ Gürel, *Razavî’nin Fütüvvet-nâmesi*, IX.

⁴⁷ İmâm-ı Gazâlî, *Ravzatü’l-Tâlibîn*, (Terc. Ramazan Yıldız), Dehliz Kitaplar, Nisan 2010, 208.

⁴⁸ Yusuf: 12/36.

⁴⁹ Yusuf: 12/56.

Efendisi tarafından asılarak başı kuşlara yem edilen delikanlıya⁵⁰ gelince, Kur'ân'da geçen fetâ kavramı için sadece bu kişi hakkında olumsuz bir tiptlemeden bahsedilebilir. Ancak bu kişinin de fetâ diye vasfedilmesi Hz. Yûsuf'u iyilik sahibi olarak görmesi ve O'na inanmasından ötürü olduğu söylenebilir.⁵¹

• وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رَحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

5-“(Yûsuf) Emrinde ki gençlere dedi ki: sermayelerini yüklerinin içine koyun olur ki ailelerine döndüklerinde bunun farkına varırlar da belki geri gelirler.”⁵²

Hız. Yûsuf'un emri altında çalışanlar onun istediklerini kayıtsız şartsız yerine getiren kişiler idi. Âyet-i Kerîme'de Cenâb-ı Hakk Hız.Yûsuf'un yanında çalışan bu kişiler için fityân ifadesini kullanmıştır.⁵³ Bir Peygamberin emri altında çalışarak onun isteklerini yerine getirmenin kolay kolay ele geçecek bir şeref olmadığını varsayarsak, fityân olarak vasfedilen kişilerin manevi olarak değerli insanlar olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca fütüvveti, *kişinin kendisini topluma ve insanlığa adanması*⁵⁴ olarak tarif edersek bu gençlerin Hız. Yûsuf'a dolayısıyla insanlığa adanmış olduklarını söylemenin yerinde bir yaklaşım olacağını düşünmekteyiz.

Bütün Peygamberler feraset sahibidirler. Feraset ise; akıllı ve zeki olmak anlamına gelmektedir.⁵⁵ Akıllı ve zekâvet sahibi bir kişinin rol model olmak noktasında olumsuz kişileri yanında istihdam etmesi düşünülemez. Bu nokta-i nazardan sözkonusu kişileri olumlu tipler olarak değerlendirmenin isabetli bir yaklaşım olacağını düşünmekteyiz.

• إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا

⁵⁰ Bkz. Yusuf: 12/41.

⁵¹ Gürel, *Razavî'nin Fütüvvet-nâmesi*, IX.

⁵² Yusuf: 12/62.

⁵³ Gürel, *Razavî'nin Fütüvvet-nâmesi*, IX.

⁵⁴ Uludağ, “Fütüvvet”, XIII, 259.

⁵⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 260.

6-“O (yiğit) gençler mağaraya sığınmışlar ve: Rabbimiz! Bize tarafından rahmet ver ve bize (şu) durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla.”⁵⁶

Bu âyette *fetâ* kelimesi çoğul olarak *fitye* şeklinde *gençler* anlamında kullanılmış olup Allah tarafından köpekleriyle beraber Ashab-ı Kehf⁵⁷ diye isimlendirilmiştir. Bu grup aynı zamanda bir arkadaş grubunu da temsil etmektedir.⁵⁸

İmam Taberî bu arkadaş gurubu için *yiğitler* ifadesini kullanarak bunun sebebini ise şöyle izah etmiştir: “Onlar Allah’ın göndermiş olduğu dine inanarak zalimlerin tasallutundan kaçıp mağaraya sığınmaları büyük bir *kahramanlık* eseridir.”⁵⁹

Abdülkerîm el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) ise aynı noktaya dikkatlerimizi çekerek Ashab-ı Kehf’in melek ve peygamber vâsıta olmadan Rablerine iman ettikleri ve Allah’a iman uğrunda mal, aile ve vatanlarını terk edecek ölçüde *yiğitlik* gösterdikleri için *fetâ* adı ile anıldıklarını söylemiştir.⁶⁰

Allah Teâlâ’nın Ashâb-ı Kehf’i sıdk, sabır ve cesaret gibi fütüvvet vasıflarını taşıdıkları için “fitye” (gençler) diye isimlendirdiği şeklinde yorumlar da yapılmıştır.⁶¹

Din ve vicdan hürriyeti bulunmayan bir toplumda yaşayan bu gençler, zorba kral olan Dakyanus’a karşı gelerek Rablerinden başkasına ibadet etmeyeceklerini de söylemeleri büyük bir yiğitliğin ve fedakârlığın eseridir. Bundan dolayı olsa gerek ki Sülemî *Kitâbu’l-Fütüvve*’sinin baş tarafında fütüvvetin Peygamberlerden kalma bir ahlâk yolu olduğunu zikrettikten sonra bu arkadaş grubu için *fetâ* ismini kullanmıştır.⁶²

Burada Ashab-ı Kehf için zikretmeye çalıştığımız sıfatlara bakıldığı zaman fütüvvet ehlinde bulunması gereken özellikler (*yiğitlik*, *kahramanlık*) akla gelmektedir.

⁵⁶ Kehf:18/10.

⁵⁷ Putperest bir kavmin içinde Allah’ın varlığına ve birliğine inanarak kendilerini tevhide adayan bu gençler, inançlarını dile getirerek putperestliğe karşı çıkmış ve dinlerini yaşamak uğruna kavimlerinden gizlenerek onların zulüm ve baskılarından korunmak için bir mağaraya sığınmışlardır. Yanlarındaki köpekleriyle birlikte mağarada derin bir uykuya dalarak muhtemelen üç yüz dokuz yıl sonra uyanmışlardır. Bk. Kehf:18/25.

⁵⁸ İsmet Ersöz, “Ashab-ı Kehf”, *DİA*, İstanbul 1996, III, 465.

⁵⁹ İmam Taberî, *Taberî Tefsiri*, III, 1252.

⁶⁰ Abdülkerîm Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 2014, 306.

⁶¹ Sezai Küçük, “Abdullah Ensari el-Herevî’nin Tasavvufî Fütüvvet Risalesi: Kitâbu’l Fütüvvet”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2000, 152 (Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Kitâbü’l-fütüvve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 2049, vr.152a). Hervî’nin eserinden yapılan alıntılar Küçük’ün çalışmasından alınmış ve asıl nüshayla karşılaştırılarak her iki eser de dipnotta gösterilmiştir.

⁶² Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 4.

Bu âyeti takip eden âyetlerde⁶³ de mağara ehlinin inanmış, hidâyet bilinçlerinin artırılmış ve kalplerinin de (Allah tarafından) pekiştirilmiş olduğunun zikredilmesi Ashab-ı Kehf'in olumlu insan tiplerine örnek olarak zikredildiğini söyleyebiliriz.

- لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتْنِهِ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقْبًا

7-Bir vakit Musa genç adamına demişti ki: “Durup dinlenmeyeceğim; ta iki denizin birleştiği yere kadar varacağım yahut senelerce yürüyeceğim”⁶⁴

Bu âyet-i kerîmede fetâ kelimesi genç anlamında tekil olarak Hz. Musa'nın adamı için kullanılmıştır. Çoğu rivâyete göre ise bu kişinin Hz. Yuşa bin Nun olduğu söylenmektedir. Hz. Yuşa ise, uzun süre Hz. Musa'nın hizmetinde bulunmuş, ondan ilim almış ve onun vefâtından sonra da yine bir peygamber olarak İsrailoğullarının yönetimini üstlenmiştir.⁶⁵ Bu bilgiler ışığında bakıldığında zaman fetâ kelimesi yine bir peygamber için kullanılmış ve rol model olarak gösterilmiştir.

Mevzunun farklı bir boyutu ise bu kıssa başından sonuna kadar mihenge vurulduğu zaman Hz. Musa'ya yol arkadaşlığı yapan birisini akla getirmektedir. Zira fütüvvet dostlarla beraber olmak ve onlardan ayrılmamaktır.⁶⁶ Hz. Yuş'anın yaptığı ise bundan başka bir şey değildir.

- قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ

8- (Bir kısmı) “Bunları diline dolayan bir genç duyduk; kendisine İbrahim denilirmiş” dediler.⁶⁷

Hiz. İbrahim Babil ahalisini hak ve hakikata çağırıyor onlar ise puta tapıyorlar ve onlardan medet umuyorlardı. Bir yortu günü halk şehrin haricine çıkınca Hiz. İbrahim

⁶³ Kehf:18/13-14.

⁶⁴ Kehf:18/60.

⁶⁵ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2014, III, 569.

⁶⁶ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 85.

⁶⁷ Enbiya:21/60

puthaneye giderek putları kırmış baltayı ise büyük putun boynuna asmıştı. Halk şehre dönünce bu işi Hz. İbrahim'in yaptığına hükmederek⁶⁸ âyetle geçtiği üzere *fetâ* kelimesini genç anlamına gelecek şekilde O'nun için kullandılar.

Sülemî Hz. İbrahim'in kavminin taptığı *putları kırması*, oğlunu kurban etmesi emredilince emre uyması, ziyâfet vermek ve konuk ağırlamadaki *cömertliği* nedeniyle *fetâ* adını aldığını söyler.⁶⁹ Kuşeyrî ise asıl fetânın putu kıran kişi olduğunu putu kırmaktan maksadın ise *nefse muhalefet* etmek olduğunu söyler.⁷⁰ Zikredilen vasıfların hepsi fütüvvet ehlinde bulunması gereken özellikleri akla getirmektedir⁷¹.

Yukarıdaki âyetlerde görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerim'de geçen *fetâ* ve ondan türeyen kelimelerin hemen hemen hepsi olumlu tipler için kullanılmış olup aynı zamanda *fetâda* bulunması gereken; *iman sahibi olmak, namuslu ve iffetli olmak, hayâ sahibi olarak ruh temizliğini korumak, hizmetkâr olmak, kişinin kendisini topluma ve insanlığa adanması, tevhid kible ederek yiğitlik ve kahramanlık gösteren gençler, dostlarla beraber olmak ve onlardan ayrılmamak, nefse muhalefet etmek* gibi ahlâkî vasıflar olarak zikredilmiştir.

Ayrıca sözkonusu şahsiyetlerin gençlik vasıflarına vurgu yapılmış olması ve gençlik tavırlarının, dini duyarlılıklarının, hassasiyetlerinin ve ibadetlerinin de farklı değerlendirilmesi dikkat çekicidir. Kur'ân-ı Kerim'deki bu olumlu insan tiplerinin fütüvvetnâmelerdeki *fetâ* vasıflarına anlam olarak kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz.

III. HADİS-İ ŞERİFLERDE FETÂ VE FÜTÜVVET VASIFLARI

Ayet-i Kerîmelerde olduğu gibi hadîs-i şerîflerde de *fetâ*, *fitye* ve *fityân* kelimelerinin, toplumda birtakım fazilet vasıflarıyla belirginleşmiş bir tipe işaret etmediği sadece sözlük anlamıyla yani “delikanlı, genç adam” yerine kullanıldığı görülse de bu tiplerin dini yükümlükleri yerine getirme, iman, ibadet, ahlâk ve ahirete hazırlık noktasında hassasiyet göstermelerine sıkça atıflar yapılmıştır.

Bu bağlamda şu hadîsleri zikredebiliriz:

⁶⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ty, 500

⁶⁹ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 4

⁷⁰ Enbiya: 21/58-60

⁷¹ Ayrıca Kur'an-ı Kerim'den fütüvvet'e dair deliller için bkz. Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 187.

“İnsanlar içinde Yüce Allah’ın en sevdiği kimse, kötülükleri terk edip, iyiliklere yönelen gençtir.”⁷²

“Gençlerinizin en hayırlısı, (sefahetten uzak durmakta ve temkinli davranmakta) ihtiyarlara benzeyendir. Yaşlılarınızın en fenâsı ise, (başını gaflete sokmakta ve nefsinin arzularına uymakta) gençler gibi yaşayandır”⁷³

“Dünyanın lezzetini ve eğlencesini terk eden, gençliğini Allah’a itaat ile karşılayan hiçbir genç yoktur ki, Allah o gence yetmiş iki siddîkın sevabını vermemiş olsun. Allah Teâlâ, kendisine has münezzehiyet ve mukaddesiyetiyle o genç ile iftihar eder ve ona şöyle der: ‘Ey şehvetini Benim için bırakan genç! Ey gençliğini Bana adayan yiğit! Sen Benim nezdimde meleklerimin bazısı gibisin.’”⁷⁴

“Bir genç yaşlı bir insana yaşlılığından dolayı ikramda bulunursa yaşlandığı zaman kendisine ikramda bulunacak bir kimseyi Allah ona musahhar kılar.”⁷⁵

“Allah, kötülüğe iltifat etmeyen genci emsallerine karşı üstün tutar.”⁷⁶

“Allah, gayri meşru şehvet peşinde olmayan genci pek beğenir.”⁷⁷

“Gençliğin tehlikelerinden sakınınız.”⁷⁸

“Altı şey güzeldir. Fakat bu altı şey altı sınıf insanda olunca daha güzeldir. Tevbe güzeldir fakat gençlerde olursa daha güzeldir.”⁷⁹

“Ey Ali, ümmetimin fityânının on alameti vardır: Doğru söz, ahde vefâ, emaneti yerine getirme, yalan söylememe, yetime iyilik etme, isteyene verme, hediyeleşme, yararlı işler yapma, kavgayı terk etme, Allah için sevme ve kızma.”⁸⁰

⁷² Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’aş es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (Nşr. İzzet Ubeyd ed-De’âsî ve Ali es-Seyyid), Dâru’l-Hadîs, Beyrut 1389/197, Salât:6.

⁷³ Heysemî, Ebû’l-Hasen Ali b. Ebî Bekr, Mecmau’z-zevâid, Beyrut 1407, X, 270.

⁷⁴ Ebû Nu’aym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtu’l-Asfiyâ*, Dâru’l-Fikr, Kahire 1997, IV, 139.

⁷⁵ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1988, Birr: 75.

⁷⁶ Münâvî, *Feyzul Kadir*, II, 263, no: 1799.

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (Nşr. Şuayb el-Arnaût ve diğr.), I-VI, Beyrut 1416/1995, IV, 151.

⁷⁸ Alâüddîn Ali el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-’ummâl fî süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*, (thk. Bekrî Hayyânî-Saffet es-Sekkâ), Beyrut 1985, II, 258.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 151.

⁸⁰ Ahmet Tabakoğlu, “Sosyal ve İktisai Yönleriyle Ahilik”, *XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, Kırşehir 1985, 51.

Bu hadîslerde de görüldüğü gibi gençlerin dinî duyarlılıkları, hayâtı yaşarken nitelikli birer kul olma şuuru içerisinde olmaları üzerinde durulmakta günahlarına karşı mukavemetli olmak, iman gereği olan mü'min ahlâkını lâyıkıyla yaşayabilmenin gençlik yıllarında daha anlamlı ve kaliteli olduğu üzerinde durulmaktadır. Nebvî bir düstur ifade eden bu hadîslerin her biri fütüvvetin anlam olarak içinde barındırdığı ahlâkî faziletlerle işaret etmektedir.

IV. FÜTÜVVET LİTERATÜRÜ: FÜTÜVVETNÂMELER

Milâdî sekizinci yüzyılda Irak ve İran'da başlayıp zamanla tasavvuf çevrelerine ve meslekî teşekküllere nüfuz eden fütüvvet kavramını konu edinerek bu konuda ayrıntılı bilgi veren ve giderek bu teşekküllerin usul ve kaidelerini belirten ve aynı zamanda fütüvvet teşkilatına mensup kişiler için bir nizamnâme ve yönetmelik konumunda bulunan eserlere *Fütüvvetnâme* denilmiştir.⁸¹

Farklı bir bakış açısından fütüvvetnâmelerin erdem sahibi ve ilim ile techiz edilmiş büyük zatların toplum düzenini ve güvenliğini sağlamak adına vermiş oldukları öğütlerin düzenlenmiş şekli olduğu görülmektedir. Böylece olgun ve ahlâkî niteliğe sahip olan kişiler tarafından düzenlenen bu fütüvvetnâmeler milâdî XIII. yüzyıldan başlayarak örgütlenip tarih sahnesine çıkan zümreler tarafından hayâtlarının seyri içerisinde tutum ve davranışlarına yön veren tüzük olarak kabul edilmiş ve bu kabulün temel faktörü ise zümrelerin asıl amaçlarıyla fütüvvetnâmelerin amaçlarının birbirleriyle örtüşmesi olmuştur.⁸² Zira iki zümrenin de asıl amacı topluma iyi yurttaş ve ahlâklı kişiler kazandırmaktır.

Fütüvvetnâmeler, milâdî onüçüncü asırdan itibaren Anadolu topraklarında tezahür eden fütüvvet teşkilatlanmalarını tanımak için kullanılan ilk kaynak olma özelliğini de göstermektedirler. Bu eserler ilk önce dönemin şartlarına uygun olarak Arapça ve Farsça kaleme alınmışlardır. Daha sonra ise hitap edilen kesimin ekseriyetle Türk olması nedeniyle Türkçe olarak da yazılmaya başlanmıştır.⁸³

⁸¹ Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*, 1; Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvetnâme", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 264; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 170.

⁸² Cemal Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Halk Kültürü Araştırma Dairesi Yay., Ankara 1991, 15.

⁸³ Sarıkaya, 1-2.

Fütüvvet teşkilatı kurulduğu ilk zamanından itibaren farklı zümreleri içinde barındıran bir teşkilat olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu zümreler arasında idareciden askere, hukukçudan eğitimciye kadar farklı meslek sahipleri vardı. Bundan dolayı fütüvvetin kaide ve kuralları fütüvvetnâmeler vâsıtasıyla uzun bir zaman diliminde varlığını devam ettirebilmiştir.⁸⁴

Bu eserlere Arapça’da “kitâbü’l-fütüvve”, Farsça ve Türkçe’de “fütüvvetnâme” denilmekle birlikte iki isim arasında dikkate değer bir fark bulunduğunu unutmamak gerekir. “Kitâbü’l-fütüvve” ismi, daha çok klasik tasavvuf kaynaklarında tasavvuftaki anlamıyla fütüvvet kavramına dair konuları veya müstakil risâleleri çağrıştırırken, “fütüvvetnâme”, özellikle milâdî onüçüncü yüzyıldan başlayarak fütüvvet ve ahî teşkilâtı çerçevesinde bahsedilen meslekî nitelikteki nizamnâmeleri ifade eden bir anlam kazanmıştır.”⁸⁵

Fütüvvetnâmeler her ne kadar türlere ayrılmış olsa da fütüvvetin adap ve erkânını zikretse de topluma vermiş oldukları ortak mesajlardan bazıları şunlardır:

- 1- Nefsine hâkim olmak,
- 2- İyi huylu olmak,
- 3- Tanrı buyruklarına uymak, yasaklarından sakınmak,
- 4- İyi kalpli, iyiliksever ve cömert olmak,
- 5- Konuk sevmek ve ağırlamak,
- 6- Din ve mezhep gözetmeksizin bütün insanlara karşı sevgi beslemek,
- 7- Hile etmemek,
- 8- Yalan söylememek,
- 9- İftira ve dedikodudan sakınmak,
- 10- Aleyhte konuşmamak,
- 11- Hak ve adalet sever olmak,
- 12- Zulme, zalime ve haksızlığa karşı koymak,
- 13- Haklı güçsüzün hakkını, haksız güçlüden almaya yardım etmek.⁸⁶

⁸⁴ Sarıkaya, 1-2.

⁸⁵ Ocak, “Fütüvvetnâme”, XIII, 264.

⁸⁶ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK Basımevi, Ankara 1997, 158; Anadolu, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, 37.

Tarihi oluşum sırasına göre başlıca üç fütüvvetnâme türünden söz etmek mümkündür:

A. Sûfî Fütüvvetnâmeleri (Milâdî IX-XIII. yüzyıllar).

Tasavvuf tarihinin kendi geleneğine bakılacak olursa milâdî IX. yüzyıldan itibaren Ahmed b. Hadraveyh (ö.240/854), Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) gibi bazı büyük sûfiler fütüvvetten tasavvufla eş anlamlı bir kavram olarak söz etmişlerdir. Bununla beraber bu kavramın geniş bir biçimde ancak milâdî X. yüzyılın sonlarına doğru yorumlanmaya başlaması sebebiyle tasavvuf kaynaklarında fütüvvete ayrılan bölümler veya risâleler ancak bu yüzyıldan sonra görülmeye başlanmıştır. Bu risâlelerde anlatılan fütüvvetin tasavvuf kavramından hemen hemen hiçbir farkı yoktur. Bu mutasavvıflar, bazen yanına eklenen “mürüvvet” (mürûe) kelimesiyle birlikte kullandıkları fütüvvet kavramıyla tasavvufu tarif etmişler ve onun çeşitli anlamlarını açıklamaya çalışmışlardır.⁸⁷

Tasavvufî fütüvvet dönemi diye isimlendirilen bu süreçte yukarıda belirttiğimiz gibi önde gelen birçok sûfî fütüvvete dair sözler söylemiştir. Sûfilerin fütüvvete dair bu sözlerini kitaba aktaran ilk sûfî olarak Ebû Abdurrahman es-Sülemî kabul edilir. Sülemî telif etmiş olduğu “*Kitâbu'l-Fütüvve*” isimli risâlesinde fütüvvete dair adâb, ahlâk ve nitelikleri aynı zamanda bir sûfide bulunması gereken özellikleri sûfilerin sözleriyle birlikte nakleder.

Sülemî'nin eseri mukaddime ve fütüvvet sahibi Peygamberlerin zikrinden sonra “ve min'el-fütüvve” ibaresiyle başlayıp fütüvvetin tarif, tavsif ve tefsirini yapan dört bölüm kısa ve uzun 212 pasajdan oluşmaktadır. Sülemî bu eserinde fütüvveti İslâmî ahlâk ve faziletler bütünü olarak ele almış ve bunları sistemsiz bir biçimde sıralayarak fütüvvetle ilgili esasların ne anlama geldiğini ve fütüvvetin bazı esaslarını eski sûfilerin hayâtından aldığı menkıbelerle zenginleştirerek anlatmıştır. Ayrıca fütüvvet ahlâkının ilkelerini göstererek herbirisini bir hadîsle açıklamaya çalışmıştır. Bu ahlâkî tutum ve

⁸⁷ Ocak, “Fütüvvetnâme”, XIII, 264.

davranışları naklederken de hepsini söyleyenden kendisine kadar gelen bir senetle aktarmıştır.⁸⁸

Kuşeyrî ise *er-Risâle*'sinde fütüvvet başlığı altında bir bölüm açarak fütüvvet kavramına yüklenen anlamları ve fütüvveti anlatan bazı büyük zatların menkıbelerini zikretmiştir.⁸⁹

Fütüvvet konusunda müstakil eser olarak Sülemî'nin eserinden sonra bilinen ikinci eser Abdullah el-Ensârî el-Herevî'nin (ö. 481/1089) *Kitâbu'l-Fütüvve*'sidir.⁹⁰ Her ne kadar tarihi bir kronoloji takip edildiğinde Sülemî'nin eserinden sonra Kuşeyrî'nin "*er-Risâle*"si gelse de Herevî'nin bu eserinin fütüvvete dair muhtevâ ve malumat bakımından Kuşeyrî'nin "*er-Risâle*"sinde verdiği malumatdan daha zengin ve daha dikkat çekici olduğu görülür. Herevî'nin bu eseri fütüvvete dair telif edilmiş nadir risâlelerden biridir ve telif edildiği dönem ve öncesi sûfilerinin fütüvvet anlayışı hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Kendisinden önce telif edilmiş olan Sülemî'nin fütüvvet Risâlesi ile ortaya koyduğu fütüvvete dair malumata Sülemî risâlesinde olmayan yeni bilgiler ilave etmektedir. Herevî'nin fütüvvet risâlesi kendisinden önce telif edilmiş olan Sülemî'nin risâlesinden gerek üslup, gerekse muhtevâ ve fütüvvetle ilgili nakledilen rivayetler yönünden farklı olmasına rağmen çağdaşı Kuşeyrî'nin "*er-Risâle*"sinde naklettiği fütüvvetle ilgili bilgilerle neredeyse aynıdır. Herevî'nin *Menazilü's-sâirîn* adlı eserindeki "Babü'l-Fütüvve" bahsi de dikkate değerdir.

Muhyiddin İbn Arabî'de, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sinde fütüvvet konusuna dair ayrı bir bölüm açmış ve fütüvvetin tanımını yaparak, fetâ'da bulunması gereken vasıfları zikretmiştir.⁹¹

B. Fütüvvet Teşkilâtına Ait Fütüvvetnâmeler (Milâdî XIII-XIV. yüzyıllar).

Bu türdeki ilk fütüvvetnâme Abbâsî Halîfesi Nâsır Lidînillâh (ö. 622/1225) tarafından hilafetin zayıflaması sonucu merkezi otoriteyi güçlendirmek adına fütüvvet

⁸⁸ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 4; Ocak, "Fütüvvetnâme", XIII, 264; Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*, 2.

⁸⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 305-311.

⁹⁰ Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Kitâbü'l-fütüvve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 2049, 149a-154b. (Bu eserle ilgili Sezai Küçük tarafından yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bk. Sezai Küçük, *Hace Abdullah el-Ensârî el-Herevî ve Kitâbü'l-Fütüvve'si*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Felsefesi Anabilim Dalı, İstanbul 1993).

⁹¹ İbn Arabî, *Fütûhat-ı Mekkiyye*, (Çev. Ekrem Demirli) Litera Yayıncılık, İstanbul 2017, II, 239-249.

kurumunu kendi eline almak için büyük yardımını gördüğü ve o zamanın ünlü mutasavvıflarından olan Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî'ye (ö. 632/1234) yazdırdığı *Risâletü'l-fütüvve*'dir.⁹² Böylece Sühreverdî farklı bir fütüvvetnâme türünü başlatarak fütüvvet teşkilâtının nizamnâmeleri niteliğini taşıyan ilk eseri yazmıştır.⁹³ Sühreverdî bu eserinde Hz. Ali'nin fütüvvet ve velâyetine geniş yer vermiştir.

Sühreverdî'nin eserlerinden biri doğrudan *Fütüvvetnâme* olarak anılırsa da onun *İdâletü'l-İyân ale'l-Burhân* adıyla fütüvvete dair olan ikinci bir eserinin olduğundan da bahsedilmektedir.⁹⁴

Sühreverdî bu tür fütüvvetnâme geleneğini başlattıktan sonra İslâm dünyasında bu niteliği taşıyan fütüvvetnâmelerin sayısı giderek artmış ve bunlar Arapça, Farsça ve Türkçe olarak telif edilmiştir. Ahmed b. İlyâs en-Nakkâş el-Harpûtî (ö. XIII. asrın ilk yarısı)'nin *Tuhfetü'l-vesâyâ*'sı buna bir örnek olarak gösterilebilir.⁹⁵ Halîfe en-Nasır'ın oğlu Ebu'l-Hasan Ali (ö.611/1215) adına yazılan bu eser Arapça olarak telif edilmiş olup mukaddimeden sonra beş fasla ayrılmıştır. Bu eserde ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den başlayarak peygamberlerden ve *fetâ* olarak vafedilen kişilerden bahsedilmiş, fütüvvet ağacı resmedilerek silsile Hz.Ali'den başlayıp Ebu'l-Hasan Ali'ye kadar ulaştırılmıştır. Ayrıca fütüvvet şartları da maddeler halinde sıralanmıştır.⁹⁶

Moğol hâkimiyeti zamanında Hindistan'da revaç bulan daha sonra bir ara Mâverâünnehir'de yayılan "*Kesbnâme*"lerle belli mesleklerin nizamnâmeleri mahiyetinde olan *Risâle-i Nessâcân*, *Risâle-i Sakkâyân* gibi risâlelerin bu tür fütüvvetnâmelere örnek olarak gösterildiği söylenmektedir.⁹⁷

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak fütüvvetnâmelerin genel olarak ya yazarların adıyla anıldıklarını ya da bunlara ortak ad olarak fütüvvetnâme dindiklerini görmekteyiz. Bununla birlikte müstakilen tasavvufî nitelik arzeden risâle ve kitaplarda

⁹² Bu eserin yazma nüshası için bk. Şihâbeddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî, *Kitabü'l-Fütüvve*, Süleymaniye, Ayasofya, 2049. vr.159a-181b.

⁹³ Ocak, "Fütüvvetnâme", XIII, 264.

⁹⁴ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'îye fi'l-Umuri'l-Alâ'îye (Selçuk-nâme)*, (Haz. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 176-180; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 20; Mehmet Şeker, "Türkiye (Anadolu) Selçukluları Tarihine Dair Bazı Kaynak Çalışmaları ve Menâkıbnâmeler'le Fütüvvet-Nâmeler" *İstem*, Yıl:3, Sayı:5, 2005, 91.

⁹⁵ Ocak, "Fütüvvetnâme", XIII, 264.

⁹⁶ Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*, 4.

⁹⁷ Ocak, "Fütüvvetnâme", XIII, 264.

fütüvvet konusu ya başlıca bir bölüm hâlinde ele alınmıştır ya da eserin muhtelif bölümlerine yayılan farklı konular içinde mürüvvet ve fütüvvet esasları olarak yazılmıştır.⁹⁸

C. Ahî Loncaları Fütüvvetnâmeleri (Milâdî XIII-XVI. yüzyıllar).

XIII. yüzyılda Anadolu’da Ahîlik teşkilâtının gelişme gösterdiği görülmektedir. Bu gelişmeyle birlikte Ahî fütüvvetnâmeleri de tezahür etmeye başlamış olup aynı zamanda bu tür fütüvvetnâmeler, fütüvvet kurumunun erkân ve âdabını ihtiva etmesi açısından önem arzeder bir hale gelmiştir.

Fütüvvet teşkilâtının bir yansıması olarak literatürümüze giren *Fütüvvetnameler*, Ahiliğin adâb, töre ve kaidelerini didaktik bir metotla açıklayan teşkilât mensuplarının el kitapları olarak XIII-XVI. yüzyıl Anadolu’sunun dinî ve kültürel tarihi için önemli bilgiler ihtiva eden birincil kaynaklardır. XV-XVI. yüzyıllarda yazılan *Fütüvvetnamelerin* muhtevasında, öncekilerden farklı olarak Şîî unsurlar da yer almakta ve bu dönemde Anadolu’da başlayan Şîî propogandanın tesirini göstermektedir. XV. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu’da faaliyet gösteren Şeyh Cüneyd (ö. 1460) ile birlikte giderek artan bu propogandanın uzantısı olarak muhtemelen yeni kaleme alınmış bazı yazılı eserler Anadolu’nun kasabalarında elden ele dolaşmaya başlamıştır.⁹⁹

Türkçe olarak kaleme alınan bu türden fütüvvetnâmenin ilki Yahyâ b. Halîl b. Çoban el-Burgazî’nin yazmış olduğu *Fütüvvetnâme*’sidir.¹⁰⁰ Eser, bir mukaddime’den sonra onyedî bâba ayrılır. Yiğit, ahî ve şeyh tarifleri yapıp Hz.Ali’ye niçin *fetâ* denildiğinin sebebi açıklanır. Fetâ denilen kişilerle ilgili kıssalar nakledilerek Fütüvvetin tanımı yapılır ve Fütüvvete giremeyenler sıralanır. Terbiyenin ahîsine, ahînin terbiyesine karşı vazifeleri ve Fütüvvetin kısımları açıklanır. Sofra çıkarma, sohbet etme, hizmet etme ve sema etmenin adabı ve ahînin kıyafeti açıklanarak görgü kurallarıyla ilgili 124 edep sıralanır. Ve son olarak ise fütüvvet silsilesinin Gazi Yûsuf

⁹⁸ Şeker, “Türkiye (Anadolu) Selçukluları Tarihine Dair Bazı Kaynak Çalışmaları ve Menâkıbnâmeler’le Fütüvvet-Nâmeler”, 92.

⁹⁹ Sarıkaya, “Alevî ve Bektâşiliğin Ahilik İle İlişkisi -Fütüvvetnamelere Göre-”, 94.

¹⁰⁰ Ocak, “Fütüvvetnâme”, XIII, 265. Eser için bk. Abdülbaki Gölpınarlı, “Burgazî ve Fütüvvetnâmesi”, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı* içinde (ss.73-153), İ.Ü. Yay., İstanbul 1954.

b. Eyyub (ö.613/1216)'a kadar ki kısmı sayılarak fütüvvet intisap töreni anlatılıp traş olmanın delili açıklanır.¹⁰¹

Yine en eski Türkçe fütüvvetnâmelerden biri de Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'nin *Fütüvvetnâme*'sidir. Bu eser kendisinden önce yazılan Fütüvvetnâmelere göre bâriz bir şekilde şîî unsurlarına sahip bir özelliğiyle dikkat çeker. Mukaddime'den sonra fütüvvet sahibi Peygamberler çeşitli kıssalarla Hz. Peygamber'e kadar anlatılır. Helva pişirmenin senedi ve adabından bahsedilerek fütüvvet silsilesi sayılır. Şedd bağlamanın şekilleri zikredilerek şedd ile ilgili yorumlar yapılır. Fütüvvet ehlinin sıfatları sayılarak fütüvvete alınmayanlar ve fütüvvetten düşüren haller zikredilir. Eser, sual-cevap ve edepler faslıyla sona erer.¹⁰²

Şîî unsurları da muhtevi bir *Fütüvvetname* de 931/1524'de Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâuddin el-Hüseyin er-Razavî (ö. 1524'den sonra?) tarafından yazılan "*Miftâhu'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik*" adlı eserdir. Bu eser *Razavî Fütüvvetnâmesi* olarak anıldığı gibi *Fütüvvetnâme-i Kebîr* diye de tanınır.¹⁰³

Özet olarak üç kısma ayırdığımız fütüvvetnâmelerle ilgili olarak şöyle bir çıkarım yapmanın yerinde olacağını düşünmekteyiz: Milâdî XIII. yüzyıldan itibaren özellikle Ahîlik Kurumu içinde yazılan fütüvvetnâmelerde bu kavramın birtakım menkıbevî rivayetlerle anlatılması ağır basmış olsa da fütüvvetin temeli tasavvufa dayandığı için bu eserlerin hemen hemen hepsinde tasavvufî nitelik ağır basmaktadır.

¹⁰¹ Sarıkaya, XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri, 6-7

¹⁰² Sarıkaya, XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri, 8

¹⁰³ Sarıkaya, "Alevî ve Bektâşîliğin Ahilik İle İlişkisi -Fütüvvetnâmelere Göre-", *İslamiyat* (Aleviliğin Teolojisi Özel Sayısı), Ekim 2003, cilt: 6, sayı: 5, 94-95.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL BİR KAVRAM VE TEŞKİLAT OLARAK FÜTÜVVETİN TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ

Fütüvvet kavramının tarihî gelişimini ve evrimini anlamak ve takip edebilmek için Câhiliye devrinde Arap toplumundaki fetâ tipinden İslâmî dönemde kurumlaşmış bir fütüvvet teşkilâtına, bu teşkilâtın sûfilikle birleşerek tasavvufî bir nitelik kazanmasına, bu noktadan sonra da esnaf kesimiyle kaynaşarak meslekî bir mahiyet alan Ahîlik kurumuna dönüşmesine kadar uzanan süreci bir devamlılık olarak görmek ve birinden ötekine geçişin nasıl meydana geldiğini iyi belirlemek gerekir.¹⁰⁴

Ahmet Yaşar Ocak da kavramın tarihi gelişim sürecini şu şekilde tasnif etmiştir:

- a) Câhiliye fetâsıyla bağlantılı bir şekilde İslâm'ın ilk yüzyılında belirmeye başlayan “sosyal bir kavram olarak fütüvvet”;
- b) IX. yüzyılda sosyal bir yapılanma halinde gençler arası içtimaî, iktisadî ve siyasî bir kurumlaşmaya dönüşen, son Abbâsî döneminde de (XII. yüzyıl başları) resmî bir devlet kurumu haline getirilen “teşkilât olarak fütüvvet”;
- c) Yine IX. yüzyılda, artık ferdî yaşayış biçiminden sıyrılıp kurumlaşmaya başlayan tasavvuf hareketine paralel olarak sûfilikle iç içe geçen “tasavvufî fütüvvet”;
- d) Son aşama olarak da esnaf tabakasıyla bütünleşerek yine bir sûfî kurum hüviyetini geniş ölçüde koruyan, meslekî teşekkül niteliğindeki “Ahîlik fütüvveti”.¹⁰⁵

Biz de çalışmamızda bu tasnifi dikkate alarak fütüvvetin tarihi gelişim sürecini mülahaza etmeye çalışacağız.

1.1. İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE SOSYAL BİR KAVRAM OLARAK FETÂ

Fetâ kavramının kullanılmaya başlamasının oldukça eski bir geçmişe Câhiliye Arap kültürüne dayandığı ifade edilmiştir. Mesela Taeschner, Eski Arap şâirlerinin

¹⁰⁴ Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 261. Benzer bir tasnif için bakınız. Cahid Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2005, 307-313.

¹⁰⁵ Ocak, “Fütüvvet”, XIII, 261.

şiiirlerinde kullandıkları¹⁰⁶ mücerret fütüvvet kavramının içine aldığı özelliklere sahip şahıslar için kullanılan ve fütüvvet kavramının isim yönünden kökü olan fetânın asıl menşeiini eski Araplar'ın sahip oldukları mefhumlardan aldığını söylemiştir.¹⁰⁷ Fetâ kelimesi eski Arap şiir dilinde kullanılmasına rağmen mücerret olarak “fütüvvet” kavramına rastlanmamıştır.¹⁰⁸

İslâm öncesi Arap toplumunda fetâ; kabile şerefini korumak, insanların veya çevresinin takdirini kazanmak ve şöhrat sahibi olmak için cömertçe davranışlarda bulunmak ve şahsi menfaat sağlama gayreti gayesi güden; şecâat, kahramanlık, iffet, cömertlik ve diğergamlık şeklinde kendilerince fazilet telakkîlerinin bir ifadesi olarak kabul edilmiştir. Ancak bu telakkî toplumda mevcut bir gruba veya kurumu değil münferit bir kişiliği yansıtmıştır.¹⁰⁹ Yine eski Araplar'da fetâ kavramına yüklenen anlamlar, ileride bu kavramın bir yansıması olan fütüvvete yüklenen anlamların hepsini değil sadece bir kısmını içine almaktadır.¹¹⁰ Bu devre için sadece menfaat birlikteliğine dayanan küçük dayanışma gruplarından bahsetmek mümkündür.

Câhiliyye Arapları şecâat, kahramanlık, iffet, cömertlik ve diğergamlık gibi kullanımlar içerisinden cömert ve kahraman sıfatını öne çıkarmış ve daha çok bu iki sıfatı taşıyan kimselere fetâ lafzını kullanmışlardır.¹¹¹ Kaynaklarda Tay Kabilesi'nden Hatem-i Tâî, Halid b. Velid, Muhammed b. Abdi'l-Azîz b. Zirâretü'l-Killâbî, Mus'ab b. Zübeyr, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Mansur b. Ziyâd el-Gassânî¹¹² gibi kişiler için yiğitlik ve cömertlikle ün salmış ve aynı zamanda Câhiliyye fetâsının ideal kişileri olarak bahsedilmiştir. Eski Arap toplumunda aşırı cömert, kendini her zaman kabilesi uğruna feda etmeye hazır, cesur ve kahraman vasıflarını üzerinde taşıyan bu tiplerin oluşumunda da özellikle coğrafi ve sosyo-kültürel ortamın büyük etkisi olduğu kabul edilmiştir.¹¹³

İslâm öncesi dönemde fütüvvet kelimesine rastlanmamış olması da ciddi anlamda bir kurumsallaşmanın bu dönem Arap toplumunda bulunmadığını ortaya koymaktadır.

¹⁰⁶ Fetâ ile ilgili câhiliyye şiirlerinden örnekler için bkz. İbrahim Muhammed Hasan el-Cemîl, *el-Fütüvvet fi'l-İslâm*, Mısır ty, 13-18.

¹⁰⁷ Taeschner, “İslâm'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri”, 205.

¹⁰⁸ Gürel, *Razavî'nin Fütüvvet-nâmesi*, VII.

¹⁰⁹ Taeschner, 205-206; Ocak, “Fütüvvet”, XIII, 261.

¹¹⁰ Taeschner, 205-206.

¹¹¹ Kocatürk, “Fütüvvet ve Ahilik”, 13-14.

¹¹² Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*, 27-28.

¹¹³ Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu'l-Fütüvvet”, 138

Ancak anlam ve kurulma amacı bakımından fütüvvet teşkilatına benzeyen bir teşilatlanmanın izlerine de raslanmaktadır. Bu teşkilat Hilfü'l-Fudûl'dur.

Hilfü'l-Fudûl bazı Kureyş kabilelerinin (Benî Hâşim, Benî Muttalib, Benî Zühre, Benî Teym ve Benî Esed) kendi aralarında yerli veya yabancı kimsesiz birine zulüm yapıldığında zalimden hakkını geri alıncaya kadar kabileleriyle birlikte ona yardım etmek ve hatta gerekirse yapılan bu zulme karşı savaş açmak amacıyla imzaladıkları bir ahitleşmedir. Hz. Peygamber'in de peygamber olmadan önce bu teşkilata katıldığı, peygamber olduktan sonra da teşkilatın faaliyetlerini övdüğü rivayet edilir.¹¹⁴

İslâm öncesi Arap toplumunda sulh ve sükûnu korumayı, haksızlıkları önlemeyi gaye edinen 'Hilfü'l-Fudûl' adıyla anılan bu teşkilata (erdemli insanlar ittifakı) toplumdaki itibarlı kişiler üye idiler. Mesala onlardan birisi Abdullah b. Cüd'ân et-Teymî'dir. Bu zat, o dönemlerde şehrin en zengin, yaşlı ve nüfuzlu kabile reisi durumunda idi. Şüphesiz toplumdaki haksızlıklarla mücadele etmek, sulh ve sükûnu muhafaza maksadıyla savaşmayı göze almak, yiğitlik ve fedakârlık isteyen bir iş, bir âlicenaplıktır. Bu bakımdan Hilfü'l-Fudûl, fütüvvet (yiğitlik ve kahramanlık) duygusunun Câhiliye çağında Hicaz bölgesinde bir teşkilat hüviyeti almış şekli olarak değerlendirilebilir.¹¹⁵ Zira bu teşkilat ile fütüvvetin anlam bakımından birbirleriyle örtüşükleri görülmektedir.

Peygamberimiz (s.a.v)'e: "Câhiliye döneminden bize anlatmak istediğiniz bir şey var mı?" diye sorulduğu zaman O şöyle buyurmuştur: "Câhiliye devrine ait iki şeyden müteessirim bir şeyden de memnunum" diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber'e müteessir ve memnun olduğu şeylerin ne olduğu sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Kureyş, harb-i fücûra (İslâmî bir vechesi olmayan; gurur, kibir ve kuru benlik için yapılan kavim, kabile savaşına) gidiyordu. Harb için giyinmemiş, hazırlanmamıştım. Bana da: Sen gelmiyor musun? dedikleri zaman ben de: Atım yok dedim at verdiler, kılıcım yok dedim kılıç verdiler. Hangi eksikliği dedimse bulup verdiler. Artık eksik diyecek bir şey kalmayınca bana cesaretsiz olduğumu demesinler diye gitmek zorunda

¹¹⁴ Muhammed Hamîdullah, "Hilfü'l-Fudûl", *DİA*, İstanbul 1996, XVIII, 32; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İmaj Baskı, Ankara 2003, I, 52-53.

¹¹⁵ İsrâfil Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017, 267; Umut Güner, "Câhiliye Devrinden Abbasîlerin Son Dönemine Kadar Fütüvvet Teşkilatı'nın Gelişimi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 3(10), 2016, 189; Mikail Bayram, "Anadolu Ahîliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 2016, 54.

kaldım. Fakat katılmış olduğum bu savaşlarda hiç kimsenin canına kıyarak öldürmedim. Bu şekilde istemeyerek iki defa harb-i fücûra katıldım. Memnun olduğum şey ise, Hilfû'l-Fudûl'a iştirak ederek onlara katılmamdır” demiştir. Hilfû'l-Fudûl'un mahiyeti Hz. Peygamber(s.a.v)'e sorulunca şöyle buyurmuştur: “Hilfû'l-Fudûl'a iştirak edenler içerisinde en genç olarak ben vardım. O zamanlar Mekke'ye ticaret için gelenlerin mallarını ve hanımlarını zorla ellerinden alarak vermiyorlardı. Ve yapılan bu haksız muamele ile Mekke'nin ismi o civarlarda kötüye çıkıyordu. Bu haksız muameleye engel olmak, Mekke'de huzur, emniyet ve asayişin temin etmek gayesiyle namları “Fâdıl” faziletli diye anılan dokuz veya on bir kişiden teşekkül eden bir teşkilat kuruldu. Ben de bu faziletli diye adlandırılan kişiler içerisinde idim. Bu faziletli diye adlandırılan kişiler aralarında ahlâk ve fazileti savunacaklarına dair yemin edip, Mekke'ye ticaret için gelenlerin mallarını, canlarını ve hanımlarını bütün kötülüklerden korudular”¹¹⁶

Peygamber Efendimiz (s.a.v) daha yirmi yaşlarında iken katılmış olduğu bu Hilfû'l-Fudûl teşkilatını İslâmiyetin yayıldığı zamanlarda şöyle dile getirmiştir: “Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde bir antlaşmaya şahit oldum. Ona (Hilfû'l-Fudûl) katılmak bana kırmızı deve sürülerine sahip olmaktan daha sevimlidir. İslâm çağında da yine böyle bir antlaşmaya çağırılsam gene kabul ederim. İslâm, Hilfû'l-Fudûl'u teyit edip güçlendirmekten başkasını yapmaz.”¹¹⁷

Emevîlerin kuruluş dönemine kadar devam eden bu teşkilat, son üyesinin ölmesiyle beraber varlığını sürdürememiş ve son bulmuştur.¹¹⁸ Bunun en büyük sebebi ise bu teşkilata herhangi bir kimsenin üye olmasının imkânsız olmasından kaynaklanmaktadır.¹¹⁹ Hatta Emevî Halîfesi Abdulmelik (ö. 399/1008) zamanında bu antlaşma gündeme gelmekle beraber sadece eskiden yapılan antlaşmanın içeriği hakkında konuşulmuş fakat yeniden yapılması ve geçerliliğini koruması açısından yeni bir adım atılamamıştır.¹²⁰

¹¹⁶ Yaşar Çalışkan, M. Lütfi İkiz, *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993, 27; Muhammed bin Salih ed-Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, (Terc. Hüseyin Kaya), Ocak Yay., İstanbul 2006, II, 139.

¹¹⁷ Ahmed b.el-Hüseyin b. Ali b. Mûsâ el-Beyhakî, *Sünenü'l-Beyhakî*, (Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ), Mektebetü Dâri'l-Baz, Mekke 1994, Kismu'l-Fe'y: 61, VI, 364; Güner, *Siyasî Dinî ve Sosyal Yönleriyle Tarihte Fütüvvet ve Ahilik*, 28.

¹¹⁸ Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 268.

¹¹⁹ Muhammed Hamîdullah, “Hilfû'l-Fudûl”, *DİA*, XVIII, 32.

¹²⁰ Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 269.

1.2. İSLÂM'IN İLK ASIRLARI

Fetâ/Fütüvvet kelimesinin geçirmiş olduğu merhaleler dikkatle incelendiğinde görülür ki, İslâm'ın gelmesiyle birlikte Arap toplumunda fetâ/fütüvvet, hicrî birinci asırda eski ifadesi olan “şecaat, cömertlik, yardım severlik” gibi anlamların yanında “sıdk, vefâ, hayâ” gibi üstün ahlâkî vasıfları kendinde toplayan kimseler için de bir sıfat olarak kullanılmaya başlanmıştır. İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Ali'nin üzerine toplamış olduğu ahlâkî vasıflarla bize aktarılan fetâ anlayışı, Emevîler dönemine kadar İslâmî bir kisve içerisinde eski Arap toplumundan aldığı yüksek ahlâkî özelliklerini sürdürmüş, Abbasîler döneminde ise çeşitli şekillerde teşkilatlara dönüşerek varlığını devam ettirmiştir.¹²¹

İslâmî dönem ile birlikte fetâ kavramı hemen hemen Hz. Ali ile özdeşleşmiştir. Toplumsal yaşamda üstün ahlâkî faziletler ve meziyetler gösteren Ali b. Ebû Tâlib fetâ ideal insan tipi olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Bundan dolayıdır ki onun hakkında: “Lâ Fetâ illa Ali, lâ seyfe illa Zülfikar” (Ali'den gayri yiğit, zülfikârdan başka kılıç yoktur.)¹²² denildiği rivayet edilir.¹²³

Hz. Ali için bu sıfatın kullanılmasının sebepleri arasında onun kendisi muhtaç iken elindeki yiyeceği her gün sırayla miskin, yetim ve esirlere vererek nefis hayvanını yenme başarısını göstermesi ve ayrıca Arabistan'da siyasal olayların anormal gelişmeleri sırasında O'nun savaçılık ve kahramanlık yönünün tebarüz etmesi ve böylece gittikçe artan ve yayılan bir üne ulaşması sayılabilir.¹²⁴

Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'ye fetâ isminin verilmesi bir rivayete göre Bedir savaşı günü bir melek tarafından nida edilmesinden kaynaklanmıştır.¹²⁵ Başka bir rivâyette ise Hz. Ali için böyle bir vasfın kullanılmasına sebep olan olay Uhud Savaşı'nda cereyan etmiştir. Hz. Peygamber, sancağı Hz. Ali'ye vermiş ve harbin ilk gününde savaşın çok kızıştığı ve tüyler ürpertici bir hal aldığı zamanda, Ensar'ın bayrağın altında oturduğunu görmüş ve bu sırada, Hz. Ali'ye hitaben: “*Senin gücün ve*

¹²¹ Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu'l-Fütüvvet”, 139.

¹²² Hadis hakkında değerlendirmeler için bk. (‘Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs*, Beyrut 135, nr. 3069).

¹²³ Güner, “Câhiliye Devrinden Abbasîlerin Son Dönemine Kadar Fütüvvet Teşkilatı'nın Gelişimi”, 190. Zülfikâr'ın tarihi serüveni ile ilgili bir çalışma için bk. Hüseyin Güneş, “Zülfikar: Efsanevi Bir Kılıcın Tarihi Serüveni”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 86 (2018), ss. 9-20.

¹²⁴ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 4; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 163.

¹²⁵ Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, 3.

düşüncen İslâmiyeti ileri götürsün” diyerek ona dua da bulunmuştur. Bunu duyan Hz. Ali “Ene Ebu’l-Kâsım” diyerek saflar arasına dalmış, kahramanca savaşımaya başlamış ve bu sırada birçok Allah’a inanmayan kişiyi katletmiştir. Hz. Ali’nin yapmış olduğu bu kahramanca tavır onun fetâ olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.¹²⁶

Yukarıda zikretmeye çalıştığımız hususlara bakıldığı zaman şöyle bir çıkarım yapmanın yerinde olacağını düşünmekteyiz: Hz. Ali’deki ahlâkî tutum ve davranışlarla fetâ kavramının içerisinde barındırmış olduğu mefhum birbirleriyle örtüşmekte olup, o zamanda fetâ denildiği zaman zihne ilk geleninin Hz. Ali olduğu görülmektedir.

Bazıları mevzuyu daha da ileri götürerek fütüvveti bir ağaca benzetip, fütüvvetin aslının Allah’ın sıfatı olduğunu, dallarının ise Peygamberler olduğunu, bu ağacın yapraklarının ise müminlerin sıfatı olduğunu söylemişlerdir. Bu anlayışı benimseyenlere göre fütüvvet ağacının kökü ihlâs ve tevhiddir. Allah’ın rahmeti ise bu ağacı besleyen su’dur. Bu ağacın meyvesi ise marifetullahtır. Bu sıfatların tamamının ise Hz. Ali’de toplandığını iddia etmişlerdir.¹²⁷ Fakat bu tarz çıkarımlar yapanların da Hz. Ali taraftarlığına meyyâl olduklarını hatırdan çıkarmamamız gerektir. Zira bazen bir kişiye aşırı muhabbet mübalağaya sebep olabilir.

Hz. Ali’nin fütüvvete ile ilgili şunları söylediği rivayet edilmiştir:

“Fütüvvetin erkânı dörttür: Gücü varken affetmek, öfkelenince yumuşak davranmak (hilm), düşmanlık halinde nasihat etmek, kendi ihtiyacı varken elindekini başkasına vermek.”

“Fütüvvet bir âlemdir, onun yeri iman, göğü marifet, yıldızı hidâyet, ayı muhabbet, bulutu akıl, yağmuru rahmet, bostanı edep, ağacı taat, yemişi hikmettir.”¹²⁸

Hulefa-i Raşidin/Dört Halîfeler döneminde toplum içerisinde üstün ahlâkî meziyetlere sahip, faziletli olan kişiler mevcuttu. Mantık olarak bu dönem için şöyle bir fikir yürütmek yerinde olacaktır. Câhiliye döneminde kurulan Hilfû'l-Fudûl teşkilatının varlığını Emevîler’in ilk dönemine kadar devam ettirdiği göz önüne alınacak olursa ve bu teşkilatın amacı da fütüvvet kavramıyla örtüştüğüne göre Dört Halîfe döneminde de

¹²⁶ Kocatürk, “Fütüvvet ve Ahilik”, 14-15

¹²⁷ Ebubekir Aytekin, *Tarihten Günümüze Fütüvvet ve Ahilik*, Kayıhan Yay., İstanbul 2017, 17.

¹²⁸ Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*, 50-51.

Hilfû'l-Fudûl topluluğunun varlığından söz edilebilir. Ancak bu dönemde fütüvvet ile ilgili, kaynakların bize verdiği bilgiler sınırlıdır.¹²⁹

1.3. EMEVİLER DÖNEMİ

Emevîler dönemine kadar fütüvvet kurumsallaşmış fetâ ideal tipi, eylemlerini ve faaliyetlerini fütüvvet teşkilatının ilkel şekli veya da çekirdeği olarak kabul edebileceğimiz Hilfû'l-Fudûl'dan aldığı ilham aracılığıyla devam ettirmiştir.¹³⁰

Emevîler döneminde cereyan eden şu hadîse, fütüvvetin kurumsallaşmadan önce Hilfû'l-Fudûl'un Hicaz'da varlığını sürdürdüğünü gösterir: “Hz. Hüseyin ile Muaviye'nin Medine'ye vali olarak tayin ettiği yeğeni Velid b. Utbe b. Ebî Sufyân arasında Zu'l-Merve adlı köyde bulunan bir maldan ötürü anlaşmazlık çıkmıştı. Velid yetkisini kullanarak Hz. Hüseyin'den o malı zorla almaya kalkışınca, Hz. Hüseyin de ona: “Vallahi ya hakkımı verirsin yahut kılıcımı alır, Mescidü'n-Nebi'ye gider, Hilfû'l-Fudûl üyelerini yardıma çağırırım.” demişti. Bu sırada Abdullah b. Zübeyr de Vali Velid'in yanında bulunuyormuş. O da Vali'ye: “Vallahi Hüseyin Hilfû'l-Fudûl'dan yardım isterse, kılıcımı çekip onun hakkını almak için ölünceye kadar savaşaacağım.” demiştir. Abdullah b. Zübeyr gibi daha birçokları Hz. Hüseyin'in yanında yer almışlardı. Bunun üzerine Velid, Hz. Hüseyin'in hakkını vermek zorunda kalmıştı.”¹³¹

Fütüvvetin kurumsallaşmaya başlaması Emevîler döneminin ortalarına doğru olmuştur. Bu kurumsallaşmaya etki eden bazı faktörler vardır. Bunlar; genişleyen topraklar, temasa geçilen yeni yerler ve kültürler, bunlara paralel olarak gelişen siyasi ve toplumsal değişimlerin sebep olduğu buhranlar, Hz. Ali ve Muaviye arasındaki mücadele, Allah Resulü(s.a.v)'nün torunu olan Hz. Hüseyin'in Kербela'da şehid edilmesi, Emevîlerin Araplar üzerinde yaptıkları aşırı ırkçı baskılar gösterilebilir.¹³²

¹²⁹ Güner, “Câhiliye Devrinden Abbasîlerin Son Dönemine Kadar Fütüvvet Teşkilatı'nın Gelişimi”, 191.

¹³⁰ Güner, *Siyasî Dinî ve Sosyal Yönleriyle Tarihte Fütüvvet ve Ahilik*, 30.

¹³¹ Bayram, *Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi*, 55.

¹³² Pırlanta, “Fütüvvet, Ahilik ve Loncalar”, 366; Güner, *Siyasî, Dinî ve Sosyal Yönleriyle Tarihte Fütüvvet ve Ahilik*, 31.

Emevîler döneminde fütüvvet telakkîsinin oluşmasındaki etkenlerden birisinin de Kur'ân-ı Kerîm'in birer açıklaması olan tefsir, hadîs, fıkıh gibi İslâmî ilimlerin ve buna bağlı olarak bazı kavramların oluşmaya başlaması olduğu söylenebilir.¹³³

Bu saymış olduğumuz nedenlerden dolayı Emevî Halîfesi Hişâm (724-743) ilk fütüvvet birliklerini kurmaya başlamıştır. Kurulan bu birlikler askeri ve idari mahiyete sahipti. Bu ilk fütüvvet mensupları halk tarafından hüsnü kabule mazhar olmuşlardır.¹³⁴ Fakat bu dönemdeki fütüvvet anlayışının eski Araplardaki fetâ tipiyle sadece anlam bakımından bir bağı olduğu ve birbirine benzediği, yapısal ve organik olarak aralarında bir ilişkinin olmadığı da görülmektedir. Her iki dönemdeki fütüvvet anlayışının birleştikleri noktaların var olduğunu söyleyen Taeschner, bunun “fetâ” tarafından tatbik edilen toplum anlayışı ve savaşlarda gösterilen “kahramanlık” duygusunun olduğunu söyler.¹³⁵

Fetâ/Fütüvvet kelimesinin geçirmiş olduğu merhaleler dikkatle incelendiğinde görülür ki, İslâm'ın gelmesiyle birlikte Arap toplumunda fetâ/fütüvvet, hicrî birinci asırda eski ifadesi olan “şecaat, cömertlik, yardım severlik” gibi anlamların yanında “sıdk, vefâ, hayâ” gibi üstün ahlâkî vasıfları kendinde toplayan kimseler için de bir sıfat olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹³⁶

Mutasavvıfların ideal kahramanı (fetâ) silahla savaşmak, düşmanı kahretmek yerine, fevkalade dürüst, cömert, başkaları için çalışan yardımsever, engin hoşgörü sahibi, kusurları bağışlayan, çok merhametli, Allah'tan korkan, iyi huylu, karıncayı bile incitmekten çekinen, kusursuz gibi üstün meziyetlerle tarif edilir. Fütüvvete dair ilk olarak eser yazan Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021), talebesi Kuşeyrî (ö. 465/1073) ve bir İranlı prens olan Vuşm-gir-i Keykavus eserlerinde bu tür bir kahramanı idealize etmişlerdir.¹³⁷

Ancak Hicrî ikinci asrın başlarından itibaren fetâ kavramının kullanımında bir çok değişikliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Fetâ yüksek ahlâkî özellikleri taşıyan kimselere sıfat olmakla beraber Kufe, Musul, Rey, Hıms gibi şehirlerde daha çok içki

¹³³ Muharrem Çakmak, “Ahiliğin Tasavvufî Temelleri ve Ahilik-Fütüvvet İlişkisi”, *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(13), 2014, 150.

¹³⁴ Pırlanta, “Fütüvvet, Ahilik ve Loncalar”, 366; Güner, *Siyasî, Dinî ve Sosyal Yönleriyle Tarihte Fütüvvet ve Ahilik*, 31.

¹³⁵ Taeschner, “İslâm'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri”, 211.

¹³⁶ Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu'l-Fütüvvet”, 138-139.

¹³⁷ Bayram, “Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi”, 56.

kullanan, mûsiki eşliğinde eğlenen ve kendi aralarında oluşturdukları bir nizam çerçevesinde hareket eden, giydikleri özel kıyafetlerle tanınan "fityân" diye isimlendirilen gruplara da ad olarak verilmiştir. Hicrî üçüncü asırda yaygınlık kazanan bu fityân grupları zaman zaman toplum için tehlikeli durum arz etmeye başlamış, halk arasında "ayyar"¹³⁸, "şatır"¹³⁹ "rind"¹⁴⁰, ismiyle anılan gruplara dönüşmüşlerdir. Bu grupların Selçuklular zamanında da gerek Anadolu'da gerekse diğer İslâm beldelerinde varlıklarını devam ettirdikleri bilinmektedir. Söz konusu grupların birbirine karıştırılması sonucu, bu zümreye ait yeni bir dilin ve giyim tarzının oluştuğu da görülmektedir. Mesela bu teşkilat mensupları önceleri içki/şarap kullanırken, daha sonra bu içkinin yerini fütüvvet içkisi denilen "tuzlu su" almıştır.¹⁴¹

Emevîler döneminin ortalarına doğru yaygınlık kazanmaya başlayan bu tür bir fütüvvet telakkîsinin, bu devirden itibaren genişleyen topraklar, temasa geçilen yeni kültürler ve bütün bunlara paralel olarak gelişen siyasî ve içtimaî gelişmelerin toplum üzerinde meydana getirdiği buhranlarla yakın ilgisi olduğu kabul edilmişse de¹⁴² aslında bu fütüvvet telakkîsinin oluşumunda ilk defa Ahmed Emin Bek tarafından seslendirilen ve Câhiliyye dönemi Arap toplumunda zengin ve cimri kişilerin mallarından alıp aralarında eşit paylaşan, içki, kadın ve eğlence düşkünü fakir gençlerin oluşturduğu "Sa'leke veya Sa'âlik" diye isimlendirilen bir teşkilatın tesiri kuvvetle muhtemeldir. Nitekim yapılan araştırmalar göstermektedir ki, İslâm öncesi Arap toplumunda ve İslâm'ın ilk yıllarındaki fetâ ile bu dönem fityân grupları arasında bir anlam bağlantısından başka münasebet bulunmamaktadır. Eski Araplarda ahlâkî değer hükmü olan ve İslâm'ın ilk yıllarında da yeni güzel sıfatlar ilave edilerek bu vasfını devam ettiren fetâ bütün cemiyete şamil iken, Emevîler döneminde ortaya çıkan fityân gruplarının gayeleri sadece bir araya gelip zevk ve seytanın mümkün olan her çeşidiyle

¹³⁸ III/IX. Asırlarda kullanılan "ayyâr" tabiri tasavvufta fütüvvet ehli ve civanmerd kimseler için bir sıfat olmuştur. Kurnaz, açık göz, avare, durmadan dolaşan anlamlarına gelen ayyâr, devletlerin zayıfladığı ve devlet gücünün tesirini yitirdiği dönemlerde ortaya çıkan, bazan kendilerine göre bir düzen kuran çapulcular, şehir eşkiyası, başıbozuk, zorbalar, efeler, kabadayılar; belalı ve soyguncu kişiler için kullanılmıştır. (Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 59).

¹³⁹ Şatır da ayyârla aynı anlamda kullanılmıştır. Buna ilave olarak fütüvvet ehlinden olan cömert, cesur ve fedakâr kimselere de şatır ve şutru denilmiştir. (Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 59).

¹⁴⁰ Laübali meşreb, kaydsız, münkir, sarhoş, görünüşte tenkidi, hakikatte selameti mucib hal ve kıyafette gezen kişiler için kullanılır bir tabirdir. (Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 297).

¹⁴¹ Taeschner, "İslâm'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri", 201; Kocatürk, "Fütüvvet ve Ahilik", 22; Küçük, "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu'l-Fütüvvet", 139.

¹⁴² Ocak, "Fütüvvet", XIII, 261.

eğlenmek olması ve genç ve bekâr erkeklerden teşekkül etmesi sebebiyle zamanla bu anlamını kaybedip basit bir seviyeye düşürülmüştür.¹⁴³

Hicrî II. asrın ortalarından itibaren bir başka fetâ grubu kendisini göstermektedir ki, daha sonra bunlar Tasavvufî Fütüvvet anlayışının temsilcileri olarak anılacaklardır. Bu grubun en belirgin vasfı, Franz Taeschner'ın ifadesiyle "önceki fityân grubu ne kadar dinden uzaksa, aksine bu grubun o kadar dine yakın" olmalarıdır.¹⁴⁴ Bu sebeple, bu dönem fütüvvet telakkîlerini;

- 1- Sivil fütüvvet
- 2- Dinî veya Tasavvufî Fütüvvet diye iki şekilde maddelendirenler de olmuştur.

III-IV/IX-X asırda İslâm beldelerinde dört çeşit fütüvvet telakkîsi mevcuttur:

1. Fütüvveti Kuşeyrî'nin sözünde olduğu gibi "Kişinin kendisini mütemadiyen başkalarının işine adanması" veya Fudayl b. İyâz (ö. 187/803)'ın sözünde olduğu gibi "Din kardeşinin kusurlarını affetmek" veya diğer mutasavvıfların sözlerinde olduğu gibi "Nimeti izhar edip, mihneti gizlemek" şeklinde anlayan ve bu çerçevede oluşan Tasavvufî Fütüvvet telakkîleri.
2. Bazı Ayyâr ve Şettâr gruplarının "cesaret, şecaat, cür'et, zorluklara göğüs germe, zayıflara arka çıkma" şeklinde anladığı fütüvvet telakkîleri.
3. Bazı ehl-i sünnet mensuplarının Râfîzîler'le mücadele adına ortaya koydukları fütüvvet telakkîsi.
4. Daha çok Anadolu'da yoğunlaşan ve zühhâd, ubbâd diye isimlendirilen grupların fütüvvet telakkîleri.¹⁴⁵

Tasavvufî fütüvvet anlayışının ilk olarak Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ile Irak'ta, Fudayl b. İyâz (ö. 187 /803) ile Kûfe'de, Ebû Hafs Haddâd (ö. 260/873) ile de Horasan'da kendisini gösterdiği kabul edilir. Hasan Basrî'den "Seyyidü'l-Fityân" diye bahsedilmesi o dönemde Hasan Basrî'nin önderliğinde bir fütüvvet teşkilatının varlığını, Fudayl b. İyâz'dan "Şeyhu'l-Fityân" diye bahsedilmesi, onun da bir fütüvvet grubunun önderi olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber, Kufe'de ortaya çıkan tasavvufî

¹⁴³ Taeschner, "İslâm'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri", 211; Kocatürk, "Fütüvvet ve Ahilik", 21-24; Küçük, "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu'l-Fütüvvet", 140.

¹⁴⁴ Taeschner, 214.

¹⁴⁵ Küçük, 140.

fütüvvet teşkilatının daha çok Şia kültürüne mensup kişilerden oluştuğu ve fütüvvette Hz. Ali'nin önder kabul edilmesinin de bu grup tarafından yaygınlık kazandırıldığı görüşünü kabul edenler de vardır.¹⁴⁶

Emevîler döneminin ortalarına doğru oluşan bu fityân gruplarının bilhassa eski İran kültürünün hâkim olduğu Irak ve İran topraklarında şehirde yaşayan topluluklar arasında yaygın olması, Miladî IX. Asırda belirgin bir şekilde tarih sahnesinde görülen sûfilikle fütüvvetin iç içe girişi ikisinin de aynı ortak sosyal tabakadan kaynaklanmasından ileri gelmektedir. Bu temas aynı ortak tabakadan gelmiş olmanın şevkiyle doğrudan bir insiyatifle sûfi çevreleri tarafından sağlanmış olmalıdır. Böylece sûfilik toplumda nüfuzu olan fityân teşkilatlarına ilgi duymuş ve o çevrelere nüfuz edebilmek için fütüvvet kavramını benimseyerek ona kendi yapısı içerisinde bir muhtevâ kazandırmış, XI. Yüzyıldan itibaren sûfililiğin yavaş yavaş kurumlaşma sürecine girmesine paralel olarak onunla iç içe geçmiş, fütüvvet kurumunda da sûfi nitelikler gittikçe ağır basmaya başlamış ve tasavvuftakine benzer bir kurumlaşma süreci onda da kendini göstermiştir.¹⁴⁷

Tasavvufi kaynaklarda II/VIII. Yüzyıldan itibaren birçok önde gelen sûfinin fütüvvet kavramını tasavvufi bir terim olarak kullanmaya başladıkları kaydedilir. Fütüvvetten ilk bahseden sûfinin Cafer-i Sâdık (ö. 148/765) veya Fudayl b. İyâz olduğuna dair ihtilaf bulunsa da, bu yüzyılda önde gelen sûfilerin çoğunun tasavvufi manada fütüvveti benimseyip bu manada sözler söyledikleri kaynaklarda nakledilmektedir.¹⁴⁸

Ali Sâmi en-Neşâr, fütüvvetten ilk bahseden sûfinin Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) olduğunu ve kelimeyi “dostların kusuruna bakmama” şeklinde tarif ettiğini belirtirse de ondan önce Ca'fer es-Sâdık'ın, “Bize göre fütüvvet ele geçen bir şeyi tercihen başkalarının istifadesine sunmak, ele geçmeyen bir şey için de şükretmektir” dediği bilinmektedir.¹⁴⁹ Cevziyye de fütüvvetten ilk bahseden kişinin Ca'fer es-Sâdık olduğunu ve daha sonra ise sırayla Fudayl b. İyâz, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Sehl

¹⁴⁶ Küçük, 141.

¹⁴⁷ Ocak, “Fütüvvet”, VIII, 261.

¹⁴⁸ Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu'l-Fütüvvet”, 142.

¹⁴⁹ Uludağ, “Fütüvvet”, XIII, 259.

b. Abdullah et-Tusterî (ö.283/896), Cüneyd-i Bağdadî'nin fütüvvet hakkında konuştuğunu dile getirmiştir.¹⁵⁰

Ayrıca fütüvvet konusu önceleri Iraklı sûfiler ve Horasanlı Melâmetîler tarafından aynı derecede üzerinde durulan bir konu olsa da, fütüvvet hareketinin önde gelen sûfilere, Ebû Hâmid Ahmed b. Hadraveyh el-Belhî (ö. 240/854), Ebû Hafs Amr b. Seleme el-Haddâd en-Nîsâbü'rî (ö. 260/874), Ebû Tûrâb en-Nahşebî (ö. 245/859), Ebû Abdullah es-Siczî, Muhammed b. Fazl el-Belhî (ö. 319/931), Ebu'l-Hasan el-Buşencî (ö. 348/959) Horasan'da yetişmiştir. Irak'ta ise; Maruf el-Kerhî (ö. 200/815-16), Cüneyd, Ruveym (ö. 303/915-16), Hâris el-Muhâsibî ve Sehl b. Abdullah et-Tusterî gibi sûfiler yetişmiştir. Fudayl b. İyâz gibi bazı sûfilerin Horasanlı olmakla birlikte ömrünün çoğunu Irak'ta geçirmiş olması da, Horasan ve Irak'taki fütüvvet hareketinin birbirine sıkı bir şekilde bağlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Gerek Horasan'da gerekse Irak'ta “fetâ” diye isimlendirilen ve en belirgin vasıfları, cömertlik, yiğitlik, kahramanlık, fedakârlık olan kişilere büyük ilgi duyulması ve Kur'ân-ı Kerîm'de de fetâ (fitye, feteyât) diye isimlendirilmesi, bu sıfatın dini bir anlam taşıması yanında bir takdir ifadesi olması, sûfilerin bu kavrama bir tasavvufî anlam yüklemelerine sebep olmuştur. Onlar fetânın sahip olduğu bu yüksek ahlâkî değerlere bir sûfinin de sahip olması gerekir inancıyla “fetâ”yı sûfî, “fütüvvet”i de tasavvuf olarak nitelemişlerdir.¹⁵¹

Tasavvufî Fütüvvet dönemi diye isimlendirilen bu dönemde, önde gelen birçok sûfî, fütüvvet kavramını tasavvufî bir terim olarak kullanmaya başlamış, fütüvvete dair sözler söylemişlerdir. Ancak kavramın çok geniş bir biçimde ancak IV/X. yüzyılın sonlarına doğru yorumlanmaya başlanması sebebiyledir ki, bu konuda tasavvuf kaynaklarında fütüvvete tahsis edilen müstakil bölümler veya müstakil yazılan risâleler, ancak bu yüzyıldan sonra görülmeye başlamıştır. Fütüvvetnâmelere bakıldığında zaman fütüvvet ile tasavvufun ilişkisi ve aralarındaki bağın ne kadar kuvvetli olduğu göze çarpar.

Sûfilerin fütüvvete dair bu sözlerini kitaba aktaran ilk sûfî olarak ta Ebû Abdurrahman es-Sülemî kabul edilir.¹⁵² Sülemî telif etmiş olduğu *Kitâbu'l-Fütüvve* isimli risâlesinde fütüvvete dair; adâb, ahlâk ve nitelikleri, aynı zamanda bir sûfide

¹⁵⁰ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, II, 775.

¹⁵¹ Uludağ, “Fütüvvet”, XIII, 259.

¹⁵² Taeschner, “İslâm'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri”, 220; Uludağ, “Fütüvvet”, XIII, 260; Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 21.

bulunması gereken özellikler olarak çağdaşı bulunan ve kendisinden önce bu konuda söz söylemiş olan sûfîlerin sözleriyle birlikte nakleder.¹⁵³

Mutasavvıflar fütüvveti tasavvufî bir terim olarak kullanmaya başladıktan sonra temel ahlâkî değerleri ve en önemli faziletleri fütüvvet kelimesine yükleyerek onu tasavvufun temel kavramlarından biri haline getirmişlerdir.¹⁵⁴ Böylece fütüvvet tasavvufla özdeşleştirilmiş bir kavram olarak da kullanılmıştır.

1.4. ABBASİLER DÖNEMİ

Abbasîler Dönemi'nin (750-1258) ilk zamanlarında da Emevîler dönemindeki fütüvvet anlayışının yapı olarak aynı karakterde ve kimlikte devam ettiği görülmektedir. Bu anlayış kurumsal olarak asıl kimliğini bu dönemde tamamlamıştır. Ayrıca siyasi otoritenin zayıfladığı, toplum düzeninin bozulduğu ve merkezi idarenin zaafa düştüğü zamanlarda, bu karmaşaya karşı çıkarak siyasal kimliğini tamamlamıştır.¹⁵⁵

Nâsır Lidînillâh, Abbasî Devletinin başına geçtiğinde Abbasoğullarının egemen olduğu alan, hemen hemen Bağdat bölgesi ile Irak'ın küçük parçası idi. Abbasoğullarının egemen olduğu bu küçük bölge, hem ekonomik açıdan hem de güven bakımından iç açıcı bir izlenim vermiyordu. Bütün bu olumsuzluklarla beraber Abbasî Halîfeliği siyasî ve dinî gücünü yitirmiş durumdaydı. Nasır, mevcut durumu bildiği için o zamanlar İslâm dünyasının birçok yerinde yaygın olan ve toplum içerisinde itibar arzeden fütüvvet kurumunu hem ele geçirmek ve hem de başkanlığını üstlenerek, Abbasoğullarının içinde bulunduğu bu durumdan kurtarmak istedi.¹⁵⁶ Diğer bir ifadeyle devletin siyasî ve ictimai düzeni bozulunca sosyal dengeyi yeniden inşa etmek adına, fütüvvet birliklerinin toplum nezdindeki kuvvetinden yararlanarak devleti tekrar ayağa kaldırmak niyetindeydi.¹⁵⁷

Ayrıca Halîfe Nasır, fütüvvet birliklerini elinin altına alarak yapmak istediği bu tarz bir siyasetle İslâm memleketlerinde nüfuz ve iktidar temin etmeye çalışmak istiyordu. Bu tarz bir emele ulaşmanın en esaslı ve tesirli aletlerinden birinin böyle bir

¹⁵³ Bk. Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 22-94.

¹⁵⁴ Uludağ, "Fütüvvet", XIII, 260.

¹⁵⁵ Pırlanta, "Fütüvvet, Ahilik ve Loncalar", 365-366; Uludağ, "Fütüvvet", XIII, 259-261; Aytekin, *Tarihten Günümüze Fütüvvet ve Ahilik*, 18.

¹⁵⁶ Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, 12.

¹⁵⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2014, 277.

yol izlemek olduğunu bilen Nasır, bu ilm-i siyaseti tatbik etmiş ve bunda da başarılı olmuştur.¹⁵⁸ Bu başarının neticesinde dinî ve siyasî nüfuzunu bütün İslâm dünyasına kabul ettirmiş ve aynı zamanda da kırk altı sene gibi uzun bir müddet Halîfelik yapmıştır.¹⁵⁹

Nâsır Lidînillâh yukarıda belirtmeye çalıştığımız hususları yerine getirmek adına 1183 tarihinde fütüvvetçiliğin başkanı veya şeyhi bulunan “Abdulcebbar” adındaki bir kişiden fütüvvet elbisesi giyer ve törenle fütüvvete dâhil olur. Onu bu teşkilata girmeye ve ona yeni oluşum kazandırmaya sevkeden amil sadece içerideki güvensizlik duygusunu kaldırmak ve düzeni sağlamak değil aynı zamanda kendi sınırları içerisindeki politik durumun kritik bir durum arz ediyor olmasından idi.¹⁶⁰

Nâsır Lidînillâh, kendisini ehl-i tasavvuf bir zatın eli ile fütüvvet teşkilatına dâhil ettirerek bu topluluğa ait olduğuna alamet olarak şalvar giymiş, şedd kuşanmış ve şerbet içmiştir. Böylece “seyyidu’l-fityân” ünvanını da kazanmıştır. Ve bu hareket fütüvvetin sathi kalmış olan sûfilik yönünü tamamlamış olmakla beraber aynı zamanda fütüvvetin bundan sonra tamamen sûfilîğin tesiri altında devam etmesine sebep olmuştur. Ve yine böyle hareket etmekle fütüvveti kendi şahsında yeniden kurarak kendi şahsında başlayan yeni bir silsile meydana getirmiştir.¹⁶¹

Halîfenin fütüvvet teşkilatına dâhil olma hadîsesinin hangi tarihte gerçekleştiği hakkında tam bir ittifak yoktur. 1194, 1202-1203, 1204-1205 gibi farklı tarihler gösterilmektedir. Ancak burada asıl önemli olan Halîfe Nasır’ın İmamiyye mezhebini benimseyerek¹⁶² bu mezhebin temel inançlarına göre fütüvvet kurumunu dizayn etmiş olmasıdır.¹⁶³

Taeschner’e göre de Nâsır Lidînillâh’ın İmamiyye mezhebine bağlı olmasından dolayı fütüvvette Şîî temayülü ağır basmıştır. Bu durumun tesiriyledir ki daha sonraları Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali “Fetâ” modeliyle değer kazanmıştır.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Taeschner, “İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, 16.

¹⁵⁹ Bayram, “Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi”, 63.

¹⁶⁰ Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, 12.

¹⁶¹ Taeschner, “İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, 13; Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2014, 437; Sabahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977, 30.

¹⁶² Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 18.

¹⁶³ Ocak, “Fütüvvet”, XIII, 262.

¹⁶⁴ Taeschner, “İslâmda Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri”, 223.

Nâsır Lidînillâh, fütüvvet kurumunu on iki kola bölerek her bir koluna da bir imamın ismini vermiştir. Bu kollardan her birinin başına bir başkan tayin ederek o başkanları da kendine bağlamıştır. Nasır, yapmış olduğu bu icraatla hem kendi otoritesini güçlendirmeyi hem de alt tabakalar üstünde hâkimiyet kurmayı hedeflemiş olabilir.¹⁶⁵ Yani Halîfe Nasır'ın Fütüvvet kurumunu düzene sokarak başkanlığını ele almak istemesiyle siyasi olarak gücünü ve durumunu kuvvetlendirmek istediği söylenebilir.¹⁶⁶

Nâsır Lidînillâh bu uygulamaları yaparken meşhur sûfî Şihâbeddîn es-Sühreverdî'yi yanına alarak ondan büyük yardım görmüş ve Fütüvvet kurumunun inşasında ondan hem bir teorisyen olarak istifade hem de sahip olduğu manevî otoritesinden geniş ölçüde yararlanmıştır.¹⁶⁷ Bazı kaynaklarda Halîfe'nin Şihâbeddîn es-Sühreverdî'nin telkin etmesiyle kendisini fütüvvet teşkilatının başı ilan etmiş olabileceği de söylenmiştir.¹⁶⁸

Telif etmiş olduğu eserlerinde hilafet, sûfilik ve fütüvvetin birbirlerinden ayrılmaz mefhumlar olduklarını vurgulayan Sühreverdî, bunlardan her birinin diğerini de içine aldığı ve buna göre fütüvvetin sûfilik bir cüzü olduğunu, sûfilik ise hilafete tabi olmak olduğu şeklinde bir nazariye geliştirmiştir.¹⁶⁹

Nâsır Lidînillâh'ın Sühreverdî ile birlikte bir plan içerisinde fütüvvet teşkilatını resmileştirerek devletin içine düşmüş olduğu kaos ortamını izale etmeleri bazı araştırmacılar tarafından Nizam'ü-Mülk'ün İmam Gazzâlî ile Nizamiyye medreselerini kurmalarına benzetilmektedir. Selçuklular zamanında yapılan o plan ile Abbasîler zamanında yapılan bu planın, yapılış amacı bakımından birbirleriyle örtüşmekte olduğu da söylentiler arasındadır.¹⁷⁰

Nasır, Şihâbeddîn es-Sühreverdî'ye fütüvvetin esaslarını yeniden düzenletmiş daha sonra fütüvvet libası giymeleri için komşu Müslüman devletlerine fermanlar yazdırtmıştır.¹⁷¹ Yapılan bu çağrıya büyük bir çoğunluk müsbet cevap vermiş ve fütüvvet elbisesi giymeyi kabul etmiştir. Zaten bu çağrıyı kabul etmek ve fütüvvet

¹⁶⁵ Ocak, "Fütüvvet", XIII, 262.

¹⁶⁶ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 18.

¹⁶⁷ Güner, *Siyasî, Dinî ve Sosyal Yönleriyle Tarihte Fütüvvet ve Ahilik*, 34.

¹⁶⁸ Ahmed Ateş, "Fütüvvet", *Türk Dili Aylık Fikir ve Edebiyat Dergisi*, 1(12), 1952, 665.

¹⁶⁹ Taeschner, "İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)", 15.

¹⁷⁰ Ateş, "Fütüvvet", 9.

¹⁷¹ Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, 13.

teşkilatına mensup olmak çağrısına uyanlar için Halife nazarında meşruiyetlerinin tanınması anlamına gelmekle beraber kendilerine uyanlar nazarında da nüfuzlarını perçinleştirmiştir.¹⁷²

Memleketlerden ümera ve sultanlar Hilafetin merkezi olan Bağdat'a gelerek Halife Nasır'ın elinden fütüvvet teşkilatına mensup olmanın bir alameti olarak şalvar giyip şerbet içiyorlardı.¹⁷³ Bazı hükümdarlara ise bir heyet göndererek onların fütüvvete girmelerini istiyordu. Mesela Anadolu Selçuklu Devleti'nin başında bulunan I. İzzeddin Keykâvus'a Şihâbeddîn es-Sühreverdî'nin başkanlığında bir heyetle birlikte 1214 yılında fütüvvet cihazı (kâse, şalvar) göndererek kendisini fütüvvete davet etmiş ve hükümdar da bunu kabul ederek onlara dâhil olmuştur.¹⁷⁴

Fütüvvet elbisesini giyme çağrısına uyanlardan bazıları şunlardır: "Diyâr-ı Elcezire, Meyyafârikîn ve Ahlât hâkimi Melikü'l-Eşref Ebü'l-Feth Mûsa b. Melikü'l-âdil; Gazne ve Hind hükümdarı Şahabüddin Gûri; Kiş emîri; Şiraz emîri Atabek Sa'd; Haleb Emiri Zâhir"¹⁷⁵

Halife Nasır, kendi otoritesini güçlendirmek adına yanına aldığı Hanbelî âlimlerinden Şeyh el-Latif el-Bağdadî, Şeyh Abdülmuğis ve Şeyh İbn Mi'mâr gibi zatlardan da oldukça istifade etmiştir. Bunlardan İbn Mi'mâr, telif etmiş olduğu *Kitâbü'l-Fütüvve* adlı eserinde Halife Nasır'ın fütüvvet anlayışını belirlemekle beraber aynı zamanda bu zat, Halife'nin de en büyük yardımcılarının birisiydi. İbn Mi'mâr, "Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenâlık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor"¹⁷⁶ âyet-i kerîmesini de fütüvvet için temel düstur olarak değerlendirmiştir.¹⁷⁷

Nâsır Lidînillâh, fütüvvet ruhunu ve geleneğini devlet teşkilatlanması haline getirdikten sonra Anadolu'da yayılmaya başlamış ve bununla da kalmayıp doğu ve batı İslâm ülkelerindeki yayılma politikasını tamamlamıştır. Halife'nin bundan muradı ise, hilafet müessesine bağlı olmadan varlığını devam ettirenleri hilafete bağlayıp İslâm ülkeleri arasında bir merkezîyet temin ederek etraftaki düşmanlara karşı müdafayı

¹⁷² Ocak, "Fütüvvet", XIII, 262.

¹⁷³ Güllülü, *Ahi Birlikleri*, 31.

¹⁷⁴ Ocak, "Fütüvvet", XIII, 262.

¹⁷⁵ Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, 13.

¹⁷⁶ Nahl: 16/90.

¹⁷⁷ Güner, "Câhiliye Devrinden Abbasîlerin Son Dönemine Kadar Fütüvvet Teşkilatı'nın Gelişimi", 195-196.

kuvvetlendirmek idi. Zira o zaman batıda hristiyan, doğuda da Harzeşamşah ve Moğol gibi kuvvetli rakipler vardı. Zaten Bağdat'ı da hilafet merkezi olarak seçmesi bu gaye içindi. Bütün bu tehdit ve düşmanlar arasında, fütüvvet âyin ve ruhunu yeşerterek İslâm birliğini sağlaması O'nun ne kadar zeki, şuurlu, dirâyetli, teşkilatçı ve iyi bir idareci olduğunu göstermektedir.¹⁷⁸

Neticede Halîfenin fütüvveti resmileştirmek istemesiyle ulaşmak istediği büyük hedef gerçekleşmiş, bununla beraber bu temele istinaden yeni bir gelişme istikameti almaya başlamıştır.¹⁷⁹ Fakat suikastçı olan Moğol İstilasası ile bu teşkilata bağlanan hükümetler birer birer düşmüştür. Her ne kadar yapılan bunca emek boşa gitmiş gibi görünse de daha sonraları toprağa ekilen bu fütüvvet tohumu sümbüllenenek Osmanlı İmparatorluğunun yeşermesine zemin hazırlamış ve diğer amillerle beraber bu cihan devletinin meydana çıkışına etki eden faktörlerden birisi olmuştur.¹⁸⁰

1.5. AHÎLİK FÜTÜVVETİ DÖNEMİ

Fütüvvet anlayışı milâdî sekizinci yüzyıldan itibaren Horasan, İran, Irak ve Şam gibi bölgelerde temerküz etmiş, onikinci yüzyılın ikinci yarısında da “Ahî”lik adı altında Anadolu, Suriye ve Mısır'da yayılmıştır. Anadolu Selçuklu Hükümdarı I. İzzeddin Keykavus'un (1210-1219) fütüvvet elbisesini giymesi ve bunu devlet eliyle yaygınlaştırması ile “Ahî”liğe dönüşen Fütüvvet, Gedik (lonca) haline geldiği 1727 yılına kadar sanat, ekonomi ve sosyal yönüyle 500 yıl Anadolu toplum hayatına şekil vermiştir. Abbasi halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın(1180-1225) Bağdat çevresinde fütüvvetin piri olarak şöhret bulmuş olan Abdülcebbar b. Salih adındaki bir şeyhden 1182 veya 1183'de şalvar giymesi bu kuruma kendi hedeflerine uygun bir düzen verip gençleri fütüvvet usulüne göre teşkilatlandırması bununla da yetinmeyip bazı komşu devletlerin sultanlarına, bu arada Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'a (1210-1230) Şihâbüddin Sühreverdî vâsıtasıyla fütüvvet şalvarı giydirilmesiyle bu kurum kılık değiştirerek ve kendine has bazı özelliklerle donatılarak Ahîliğe dönüşmüştür.¹⁸¹

¹⁷⁸ Kocatürk, “Fütüvvet ve Ahilik”, 26-27; Güner, “Câhiliye Devrinden Abbasîlerin Son Dönemine Kadar Fütüvvet Teşkilatı'nın Gelişimi”, 198.

¹⁷⁹ Taeschner, “İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, 12.

¹⁸⁰ Ateş, “Fütüvvet”, 10.

¹⁸¹ İrfan Gündüz, “Fütüvvet, Melamet ve Ahilik ya da Tasavvufi Düşüncede Dünya Anlayışı”, *Eğitim ve Verimlilik Sempozyum Tebliğleri*, Sivas Kemâleddin İbn-i Hümmam Vakfı Yay., 1994, 43.

Ahi Evren Şeyh Nasirü'd-din Mahmud'un hocası ve kayınpederi olan Türk asıllı Şeyh Evhadüddin Hamid el-Kirmânî'nin (ö. 635/1238), Anadolu'daki Fütüvvet Teşkilatı'na mensup şeyhlerin lideri olarak (Şeyhü's-Şuyûhi'r-Rûm) kabul edilmektedir. Fütüvvet Teşkilatı'nın Şeyhü's-Şuyuh'u Şihâbüddin es-Sühreverdî 632/1235'de vefât edince Şeyh Evhadüddin Anadolu'dan Bağdat'a çağırılarak bu makama tayin edilmiştir. Başta Evhadü'd-din el-Kirmani olmak üzere Fütüvvet Teşkilatı'na mensup pek çok şeyh ve dervişin Anadolu'da faaliyet göstermeleri ve Anadolu Selçuklu sultanlarının bu şeyhleri himaye etmeleri sonucu fütüvvet ülküsü Anadolu'da yayılmıştır. Halife en-Nasır birçok defalar Anadolu'ya elçiler göndererek Selçuklu sultanlarına fütüvvet üniforması olan şalvar ve şed göndermiştir. I. İzzü'd-din Keykavus ve Alaüddin Keykubad tahta geçişlerinde halifeye elçiler göndererek ona cülüslerini bildirmiş ve hediyeler yollamışlardır. Halife en-Nasır, Fütüvvet Teşkilatı'nın Şeyhü'l-Meşayihini Alaüddin Keykubad'a fütüvvet üniforması giydirmek üzere Anadolu'ya göndermiştir. Anadolu Selçuklu sultanlarının fütüvvet ülküsünü himaye etmeleri sonucu Anadolu'daki hemen bütün büyük şehirlerde fütüvvet şeyhleri ve bu şeyhlere tahsis edilen tekke ve zaviyeler bulunuyordu. Celalü'd-din Karatay'ın iktidarı döneminde Fütüvvet Teşkilatı'nın Şeyhü's-Şuyûh'u olan İmadü'ddin es-Sühreverdî (Şihâbüddin Sühreverdî'nin oğlu) de Anadolu'ya gelmiştir.¹⁸²

Böylece XIII. yüzyılın sonlarına doğru Türklerin yerleştiği bütün Anadolu şehir ve kasabalarında, birbirleriyle yardım ve dayanışma içerisinde olan birçok sanatkâr ve esnaf birliğinden teşekkül eden ve her alanda söz sahibi olan ve adına Ahîlik denen bir örgüt kurulmuş oldu.¹⁸³

Hemen pek çok adabı Fütüvvet geleneğinin bir devamı niteliğindeki Ahi'lik, kurucusu Ahi Evrân Şeyh Nasirüddin Mahmud b. Ahmed el-Hoyi'ye (567-660/1175-1262) nispet edilerek bu adla meşhur olmuştur.¹⁸⁴ Asya içlerinden Anadolu'ya gelen mutasavvıflardan biri olan Ahî Evrân, birçok şehir ve kasabayı gezerek ahîlik teşkilâtının yayılışında önemli bir rol oynamıştır.¹⁸⁵

Ahî Evrân'ın Ahîlik Teşkilatı'nı kurmak istemesindeki temel amacı, bu teşkilat vâsıtasıyla meslek mesupları arasında dayanışma ve yardımlaşmayı aktif hale

¹⁸² Bayram, "Anadolu Ahîliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi", 69-71.

¹⁸³ Kocatürk, "Fütüvvet ve Ahilik", 32.

¹⁸⁴ Gündüz, "Fütüvvet, Melamet ve Ahilik ya da Tasavvufi Düşüncede Dünya Anlayışı", 46

¹⁸⁵ İlhan Şahin, "Ahi Evran", *DİA*, İstanbul 1988, I, 530.

getirmekle beraber ilim ve İslâm ahlâkını canlı tutarak meslek mesuplarını, maddi ve manevi olarak kemâle erdirmektir.¹⁸⁶ Bu nedenle o, I. Alâeddin Keykubad'tan da büyük bir yardım ve destek alarak¹⁸⁷ tasavvufî düşünce ve fütüvvet prensipleri doğrultusunda şeyh mürid ilişkilerini düzenlemiştir. Aynı zamanda iş yerlerindeki usta, kalfa ve çırak münasebetlerini de düzenlemeye gayret göstermiştir. Ahî Evrân'ın göstermiş olduğu bu gayret, iktisadî hayâtı düzenleyen Ahîliğin ortaya çıkmasına sebep olmakla beraber aynı zamanda onun gelişerek kemâl noktaya ulaşmasının en büyük faktörlerinden birisi olmuştur.¹⁸⁸

Anadolu topraklarında Ahîliği kurup yerleştiren Ahî Evrân ve arkadaşları, bu kurumda uyulması gereken ahlâkî kuralları, öteden beri bilinen ve teorik olarak iyi insan olma prensiplerini kapsayan Fütüvvetnâmelerden alarak tatbikat sahasına koymuşlardır. Böylece Ahîlik teşkilatı, Anadolu topraklarında yerleşerek, dal budak salmış ve bazı sonuçları doğurmuştur. Birinci olarak Anadolu Türklerinin, göçebe hayâttan sıyrılarak yerleşik hayâta geçiş dönemini hızlandırmıştır. İkinci olarak ise, sanat ve ticaret hayâtı, Müslüman olmayıp aynı zamanda yerli olan halkın elinde idi. Ahîlik Teşkilatının oluşmasıyla beraber Türkler de sanat ve ticaret hayâtına katılmış ve bunun sonucu olarak ise bu alana canlılık gelmiştir. Üçüncü olarak ise, Türk esnaf ve sanatkârlar arasında sıkı bir işbirliği oluşmakla beraber, birbirlerine yardım etme duygusu da gelişmiştir. Bunun sonucunda iyi ahlâk ilkeleri halk arasında yayılmıştır. Hatta bu ahlâk ilkeleri “Yaren Teşkilatı” aracılığıyla ta köylere kadar götürülmüştür.¹⁸⁹

Ahîlerin doğudan dalga dalga gelen soydaşlarına konukseverlikle içtenlikle yardım etmeleri, Anadolu'da Türk yoğunluğunun oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Zira güvenliğin, haber alma ve taşıt araçlarının ilkel ve yetersiz olduğu o çağlarda bu yeni gelen soydaşlarına yiğitlikle ve cömertlikle kucak açmaları, onların karşılaşacakları sıkıntıları büyük ölçüde azaltmış, yeni yurtlarında rahatça yerleşip iş gücü sahibi olmalarını mümkün kılmıştır.¹⁹⁰

Sosyal hayâtta etkin bir rol almaya başlayan Ahîlik Teşkilatı şehir ve kasabalarda etkinliğini artırarak, ticarî ve iktisadî faaliyetler düzenlemiş, dinî ve ahlâkî hayât

¹⁸⁶ Aytekin, *Tarihten Günümüze Fütüvvet ve Ahilik*, 51.

¹⁸⁷ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 277.

¹⁸⁸ Pırlanta, “Fütüvvet, Ahilik ve Loncalar”, 370.

¹⁸⁹ Kocatürk, “Fütüvvet ve Ahilik”, 33.

¹⁹⁰ Kocatürk, 34.

üzerinde bütünleştirici rol üstlenmiştir. Ve böylece esnafın kendi kendini idare etmesini temin ederek ayrıca toplumsal huzuru tehdit eden unsurlara karşı mücadele etmeyi öğretmiştir.¹⁹¹

Siyasî hayâtta da etkin rol üstlenen Ahîlik, özellikle XIII. asırda siyasi hayâtın zaafa uğradığı vakitlerde bazı isyanların bastırılması ve şehirlerin düşman istilasından kurtarılması konusunda da vazife almış ve bunu başarılı bir şekilde yerine getirmişlerdir. Bu teşkilatın en büyük getirilerinden biri de altı asır boyunca yaşayan ve gittikleri her yere sosyal adalet ve güven götüren Osmanlı Devleti'nin kurulma aşamasında etkin bir role sahip olmalarıdır. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali (ö. 726/1326) ve devletin kuruluşunda pay sahibi olan pek çok paşa ve ilim adamının Ahîlik mensubu olduğu söylenmektedir.¹⁹²

Ahîlik Teşkilatı'nın birçok getirisi olmakla beraber bunlardan en önemlisi ise, İslâm öncesi Türk kültürünün devamlılığı ve sürekliliğinin sağlanması ve aynı zamanda İslâm sonrası meydana gelen İslâmî kültürün yayılması ve topluma benimsetilmesidir. Böylece Ahîlik Teşkilatı kültür aktarımı konusunda bir köprü vazifesi görmüş ve Türk gelenekleri kaybolmamış ve genç nesillere aktarımı noktasında başarı sağlanmıştır. Bunun en büyük delili ise Ahîliğe ait birtakım değer ve kültürlerin bugün dahi yaşatılıyor olmasıdır.¹⁹³

Ahî teşkilatının Anadolu'daki faaliyetlerinin Osmanlı İmparatorluğunun kurulmasında büyük rol oynamış olduğunu ifade eden Ömer Lütfi Berkan şunları söyler: “Prof. Fuad Köprülü'ye göre; Gazi Osman'ın kayın pederi şeyh Edebâli ile silah arkadaşlarından birçoğunun hatta Orhan'ın kardeşi Alaeddin'in bu tarıkata mensup bulunuşu, ilk piyade askeri üniformasının Ahî üniforması oluşu ve Yeniçeriler için Ahî başlığının kabul edilmiş olması bu bakımdan son derece manidardır. Bu mistik tarikat ve teşkilatın fütuhâtı başarmak için Osmanlı ordularına yalnız teşkilatlı ve imanlı muharip temin etmekle kalmayıp, bu misyoner dervişlerin dinî ve sosyal propagandası ile de halk kütleleri arasında çok faal bir maya gibi faaliyete geçerek, o memleketin sosyal bünyesinde siyasî kuruluşunda büyük yenilikler yapmak için müsait kaynaşmayı yaratmakta temsil ve fütuhât işlerini kolaylaştırmakta âmil oldukları da muhakkaktır.

¹⁹¹ Güner, *Siyasî, Dinî ve Sosyal Yönleriyle Tarihte Fütüvvet ve Ahilik*, 129.

¹⁹² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 277-278; Tabakoğlu, “Sosyal ve İktisadî Yönleriyle Ahîlik”, 57.

¹⁹³ Güner, *Siyasî, Dinî ve Sosyal Yönleriyle Tarihte Fütüvvet ve Ahilik*, 142.

Rum ilinin İslâmlaşmasında bu misyoner derviş gruplarının oynadığı rol herhalde büyüktür.”¹⁹⁴

Ahîliğin Osmanlı toplumunun dini ve sosyal yapısındaki etkileri konusunda Sarıkaya da şu tespitlerde bulunmuştur: “Daha ilk kurucularından başlayarak Ahiler, bütün güçlerini ve çabalarını, başta gençler olmak üzere, özellikle sanat erbabını bir teşkilat etrafında toplayıp zaviyelere bağlayarak onları manevî ve ahlâkî yönden eğitmeye ve yükseltmeye yöneldiler. Böylece gençler işsiz-güçsüz, eğitimsiz kalmak ve kötü akımların tesirine kapılmak tehlikesinden kurtuldular. Bu bakımdan Ahîliğin, Anadolu Türklerinin dinî-sosyal ve kültürel tarihi içerisinde önemli ahlâkî, askerî, sportif ve kültürel eğitim fonksiyonlarını ifa ettiğini ısrarla belirtmeliyiz. Bu bakımdan Ahîlik, karşımıza aynı zamanda toplumumuzun tarih içerisindeki önemli bir eğitim kurumu olarak da çıkmaktadır. Bu eğitimin, müslüman Türk gençlerine, mesleki eğitimin yanı sıra İslâmiyetin ve müslüman Türk kültürünün temel norm ve değerlerini ve bu arada kardeşlik, misafirperverlik, yardımseverlik, cömertlik, çalışkanlık, alın teri, el emeği, helal lokma ve hoşgörü gibi maddî-manevî hasletleri ve idealleri büyük bir başarı ile kazandırdığına işaret etmeliyiz. Nihayet Ahîliğin, Anadolu'ya göçen ve bu arada İran-Arap-Bizans etkileri karşısında eriyip gitme tehlikesi ile karşı karşıya bulunan Müslüman Türklerin, kendi şartları içerisinde, İslâm'ın temel değerlerini milli kültür hasletleriyle mezcetmek suretiyle Milli Kültür Kimliğinin oluşturulması ve korunmasında en önemli fonksiyonlardan birini görmüş bulunan temel müesseselerden birisi olduğunu önemle ve ısrarla belirtelim.”¹⁹⁵

Netice itibariyle Ahîlik Teşkilatı, Anadolu'ya siyasi, dini, sosyal, kültürel ve iktisadi açıdan birçok faide getirmiş ve bu topraklarda yaşam kalitesini yükseltmek adına imkânlar bahşetmiştir. Yapmış olduğu bu üstün hizmetten dolayıdır ki, bugün dahi ahiliğe dair bazı değer ve kültürler çeşitli etkinlikler vâsıtasıyla yaşatılmaktadır.

¹⁹⁴ Ömer Lütfi Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 11, Ankara 1942, 282-283.

¹⁹⁵ Ünver Günay, “Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1998, Sayı: 10, 77.

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ DÜŞÜNCEDE FÜTÜVVET

2.1. TASAVVUFÎ BİR KAVRAM OLARAK FÜTÜVVET

Kur’ân-ı Kerim’de fetâ (fitye, feteyât) diye nitelendirilen¹⁹⁶ kişiler için bu sıfat dinî bir mâna taşıması yanında, takdir edilen bir anlam ifade etmesi, put kıran¹⁹⁷ veya gördükleri baskıya rağmen inançlarını koruyan ve bu uğurda ülkelerini terkeden kişilerden fetâ diye söz edilmesi¹⁹⁸ bu nitelemeye bir çekicilik kazandırmıştır. Bundan dolayı halk arasında takdir edilen bir vasıf olan yiğitliği Kur’ân’daki fetâ ifadesiyle irtibatlandıran sûfiler bu kavramı bir tasavvuf terimi haline getirmede tereddüt göstermemişlerdir. Onlara göre mert, cömert ve cesur bir kişide bulunan vasıflar hakiki bir sûfide de bulunduğundan sûfi aynı zamanda bir fetâdır. Bu sebeple sûfiler fetâyı “sûfi”, fütüvveti de “tasavvuf” olarak tarif etmekte bir sakınca görmemişlerdir.¹⁹⁹

Fütüvvet konusunda yazılan ilk eser olarak bilinen Sülemî’nin *Kitâbü’l-Fütüvve*’sine bakıldığında zaman fütüvvet ile tasavvuf arasındaki bu bağı açık bir şekilde görmek mümkündür. Zira bu eserde fütüvvet ile ilgili olarak ifade edilen adâb ve erkân aynı zamanda sûfide bulunması gereken ahlâkî vasıfları da akla getirmektedir.

Tasavvuf kaynaklarında, II/VIII. yüzyıldan itibaren önde gelen sûfilerin fütüvvet kelimesini tasavvufî bir terim olarak kullanmaya başladıkları kaydedilir. Bu hususta ilk bağlantı Irak’ta Hasan-ı Basrî’nin muhitinde kendini göstermiştir. Nitekim Eyyûb b. Ebî Temîme (ö. 131/748) Hasan-ı Basrî’yi “Seyyidul-Fityân” olarak tanımlamıştır. Fütüvvetin bilhassa onun zamanında tasavvufa meylettiği göze çarpar. Kendisi bu hususta; “*Fütüvvet sahiplerinden biri, kendini ibadet ve taate verdi mi onu sözleriyle değil, amelleriyle tanırdık. Yararlı ilim de budur*” demiştir. Ayrıca Hasan-ı Basrî’nin, fütüvveti tabiatı haline getirmiş birisi olarak tarif edilmesi de bu kanaati doğrular niteliktedir.²⁰⁰

¹⁹⁶ Bk. Nisâ: 4/25; Yûsuf: 12/30, 36, 62; Kehf: 18/60, 62.

¹⁹⁷ Enbiyâ: 21/60.

¹⁹⁸ Kehf: 18/10, 13.

¹⁹⁹ Uludağ, “Fütüvvet”, XIII, 260.

²⁰⁰ Bekir Köle, “Tasavvuf Perspektifinde Fütüvvetin Anlam Boyutu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43, Erzurum 2015, 341-342.

Fütüvvet konusu üzerinde başlangıçta gerek Iraklı sûfiler gerekse Horasanlı Melâmetîler tarafından aynı derecede önemle durulmuş, ancak bu hareketin büyük önderleri daha çok Horasan'da yetişmiştir. Ahmed b. Hadraveyh el-Belhî²⁰¹, Ebû Hafs el-Haddâd en-Nîsâbûrî, Ebû Tûrâb en-Nahşebî, Ebû Abdullah es-Siczî, Muhammed b. Fazl el-Belhî, Ebü'l-Hasan el-Bûşencî gibi fütüvvetten bahseden büyük sûfiler Horasanlı idi. Onların çağdaşları olan ve fütüvvet konusunda görüş belirten Ma'rûf-i Kerhî, Cüneyd, Ruveym, Haris el-Muhâsibî ve Sehl b. Abdullah et-Tüsterî gibi sûfiler de Iraklı idi. Fütüvvete büyük önem verenler arasında Fudayl b. İyâz gibi aslen Horasanlı olmakla beraber ömrünün çoğunu Irak'ta geçirmiş sûfiler de vardı. Bu durum, Horasan ve Irak'taki fütüvvet hareketlerinin birbirine sıkı bir şekilde bağlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.²⁰²

Hasan-ı Basrî bu bağlamda Fütüvveti tanımlarken; “Fütüvvet, muhakkak ki, ‘Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenâlığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir.’²⁰³ âyetinin anlamıdır.” demiştir.²⁰⁴

Cüneyd (ö.297 /909) Fütüvvet'i: “Eziyeti kaldırmak, başkalarından bir şey beklememek ve şikiyeti terketmek” diye tarif eder.²⁰⁵

Muhâsibî; de “Fütüvvet; başkalarına insaf ettiğin halde, onlardan insaf beklememek, başkalarını bağışlamak fakat başkalarının bağışlamasını beklememektir.” der.²⁰⁶

Fütüvvet konusu üzerinde ısrarla duran Ebû Hafs el-Haddâd'a göre fütüvvet fedakârlık, cömertlik, diğerkâmlık, nefse hâkimiyet, tahammül ve faaliyet gibi unsurları ihtiva eder.²⁰⁷ “Fütüvvet lâf değil iş ve faaliyettir” sözü Bağdat sûfileri tarafından çok

²⁰¹ Ahmed b. Hadraveyh'in “Horasan'ın güneşi ve fütüvvet ehlinin yöneticisi” olduğunu söyleyen Hücûrî onun melâmet yolunu tuttuğunu söyler. (Bk. Ali b. Osman b. Ebû Cüllâbî Hücûrî, Keşfu'l-Mahcûb, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., Mart 2014, 185.

²⁰² Uludağ, “Fütüvvet”, XIII, 260.

²⁰³ Nahl: 16/90

²⁰⁴ Herevî, vr.154a (Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu'l-Fütüvvet”, 159).

²⁰⁵ Herevî, vr.154a (Küçük, 159).

²⁰⁶ Herevî, vr.154a (Küçük, 160).

²⁰⁷ Tahsin Yazıcı, “Ebû Hafs el-Haddâd”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 128.

beğenilen bir tariftir. Haddâd, fütüvveti “insaf etmek fakat insaf istemeyi terketmek” şeklinde tarif etmiştir²⁰⁸

Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî (ö.295/907) fütüvveti; “tekellüfü terk ve cömertlik”,²⁰⁹ Fudayl b. İyâz ise, dostların kusurlarını hoş görmek²¹⁰ şeklinde tarif etmişlerdir.

Ebü Saîd al-Harrâz (ö. 277/890 [?])’a “Fütüvvet nedir?” diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Bilineni terk, nefse sabır, halktan ümit kesme, istemeden ve karşılık beklemeden vazgeçme, fakirliği gizleme, zenginlik ve utangaçlık göstermedir.”²¹¹

Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî (ö.295/907)’nin fütüvveti, tekellüfü terk ve cömertlik şeklinde tarif etmesiyle Hicrî III/IX. asırda Nişabur ve Horasan civarlarında yaygın olarak kullanılmaya başlayan fütüvvet kavramı birçok anlamda kullanılmakla beraber, genel olarak başkasını kendine tercih etmek (îsâr), diğergamlık, cömertlik, şefkat ve merhameti de içine alan bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹²

Fütüvvet kavramının içerisinde barındırdığı “fedakârlık” ve “îsâr” gibi düşünceler, büyük ölçüde Nişabur tasavvuf okuluna sirâyet etmiş ve orada tasavvufî bir nitelik kazanmıştır. Böylece fütüvvet, toplum hayâtında bir ideal halinde yaşanırken iken ruhanî hayâtta da bir ideal haline dönüşmüştür.²¹³

Taeschner’e göre muhitlerinde eski Arap fetâ yani asil insan idealini yüksekte tutmaya devam eden Arap savaşılarından (büyük bir ihtimalle fityândan) bu mefhumu eski Arap fetâlığındaki Cezrîlik zihniyetlerine uygun düştüğü oranda sûfiler almış ve fütüvvet mefhumunu kendilerine has bir şekilde geliştirmişlerdir. Onu tamamiyle yeni bir muhtevâ ile doldurup, nasıl iman mücadelesi olan cihadı yeni ve daha yüksek bir muhtevâ ile teçhiz etmişlerse, bunu da olduğundan daha ziyade yükseltmişlerdir.²¹⁴

Fütüvvet, tasavvuf esasları arasında bir aşama olarak telakkî edilmekle beraber aynı zamanda sûfide bulunması gereken bir nitelik olarak da telakkî edilmiştir. İşte bundan dolayıdır ki sûfî fetâ’ya göre daha kapsamlı bir kavram olarak kabul edilmiş ve

²⁰⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 189.

²⁰⁹ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 105.

²¹⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 306.

²¹¹ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 56.

²¹² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 275.

²¹³ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, 437.

²¹⁴ Taeschner, “İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, 6

İbn Arabî de bu noktaya dikkatleri çekmek adına fütüvveti tasavvuf makâmlarından bir makâm olarak görmüştür.²¹⁵

Mutasavvıfların fütüvvetle ilgili tanımlamalarında “fetâ” ve “fütüvvet” terimlerden çok defa sûfide bulunan fedakârlık, diğerkâmlık, iyilik, yardım, insan severlik, hoşgörü ve nefesine söz geçirme bütün müsbet ahlâkî vasıflarla donanmış olarak Rabbinin rızasını kazanmak için her türlü dünyevî bağdan, zevk, arzu ve hevesten uzaklaşarak manevi iklimlerde seyrân eden, halk içinde hakk ile beraber olan²¹⁶ ve her daim kendini Huzûr-u İlâhî’de hissederek hareketlerini ona göre tanzim eden kişi gibi ahlâkî nitelikler kastedilmiştir. Böylece gerçek yiğitlik, kahramanlık, cesaret ve mertliğin bu ve benzeri niteliklere sahip olmayı gerektirdiği anlatılmak istenmiştir. Bu husus dikkate alındığında sûfilerin kendilerine has insan merkezli düşüncelerini fütüvvet kavramı çerçevesinde geliştirdikleri söylenebilir.²¹⁷

Sülemî, fütüvveti açık ve gizli ahlâkın en güzeline sarılma²¹⁸ olarak değerlendirirken onun ahlâkî bir erdem olduğuna dikkat çekmiştir.

Bu bağlamda o, fütüvvet davetine koşanların, mürüvvet ahlâk ve şerefini koruyanların da peygamberler olduğunu dolayısıyla fütüvvetin peygamberlerden kalma bir ahlâk yolu olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“Fütüvvet da'vetine ilk koşanların, mürüvvet ahlâk ve şerefini koruyanların ilki, Adem'dir. Fütüvveti Kabil kovunca Habil onu kabul etti, Şit onun hakkını yerine getirdi, onu her türlü çirkin şeylerden korudu, İdris de onunla yüksek mekâna çıkartıldı, İblis'in tuzağından kurtarıldı. Fütüvvet sevgisiyle Nuh, çok inledi ve üzerinde fütüvvetin nuru parladı. Âd onunla isimlendirildi, kibre dönmedi. Fütüvvet ile Hûd, ahidlere güzel vefâ gösterdi, fütüvvetle Salih, kötülüklerden kurtuldu, İbrahim Halîl fütüvvetle nam alıp putların ve heykellerin başlarını kırdı, fütüvvetle İsmail yüce Padişah'ın emrine kurban oldu, fütüvvetle Lût inişi olmayan yüce makâma çıktı, fütüvvetle İshak ta buluşma gününe kadar (ibadetle) kaim oldu, Ya'kub (fütüvvet) sebeplerine yapıştı, fütüvvetle Eyyub'un hastalığı açıldı. Fütüvvetle Yûsuf, yolların en güzelinde yürüdü, onunla her zaman başarıya ulaştı. Zülkifl, fütüvvetin yüce rütbesine uyup güzel, hoşnut edici

²¹⁵ Sarıkaya, XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri, 127-128.

²¹⁶ Sarıkaya, 52.

²¹⁷ Uludağ, “Fütüvvet”, XIII, 260.

²¹⁸ Sülemî, Tasavvufta Fütüvvet, 24.

işlerini yaptı. Şu'ayb onun (yarış alanındaki) kamışlarını kaparak (erlikte birincilik) aldı, her şüpheden ve kusurdan uzak kaldı. Musa fütüvvet kaftanını giyip çalındı, Hârûn ona uyup güzel söz söyledi. Ashab-ı Kehf ve Rakîm onunla şereflendi, kurtuldu ve nimet evine erdi; Davud'un kalbi onunla hayât buldu; fütüvvet yüzünden kendisine rûkû ve sücud tatlı geldi. Fütüvveti Davud'dan Süleyman aldı, insanlar ve cinler fütüvvet yüzünden Süleyman'ın emrine verildi. Fütüvvet şartları kendisine sahih yapılan Yunus, fütüvvetin gereklerine uydu. Zekerîyya fütüvvetle safa yurduna girdi. Yahya fütüvvete sadık olup tasadan kurtuldu, zor şartlarda fütüvvete sarıldı da üzüntüye ve ızdıraba düşmedi. İsa onunla açık bir nur alıp parladı, Ruh ve Mesih onunla unvan aldı. Fütüvvetle Muhammed (s.a.v.) e açık fetih verildi, iki kardeş (Ebubekir- Ömer) i ve amcası oğlu Ali'yi fütüvvet emîni yaptı.”²¹⁹

Gazâlî (öl.505/1111) “Şüphesiz ki Allah; müminlerden nefislerini (canlarını) ve mallarını, karşılığında cennet olmak üzere satın almıştır. (Onlar) Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve öldürülürler (söz verilen bu cennet Allah’ın) kendi üzerine hak bir vaaddir.”²²⁰ Âyet-i Kerîme’sine istinaden “fetâ”nın; nefsinin, malının, evlad ve iyâlinin, idaresinden uzak kalarak her şeyini, sahibi olan Allah’a bağışlayan kimse olduğunu söyler.²²¹ Her şeyini Allah’a bağışlamak ise O’nun emrettiklerini yapıp ahlâkı hasene ile süslenmek ve ahlâkı seyyieden uzak durarak nehyettiği şeyleri yapmamakla ancak mümkün olmaktadır. Bu ise fütüvvetin tasavvufî yönünü yansıtır bir yaklaşım olarak görülebilir.

İbn Arabî’de fütüvveti ilâhî bir vasıf olarak görür. Ona göre her ne kadar Allah’ın fütüvvet lafzından türeyen bir ismi yoksa da her şeyin O’na muhtaç olup O’nun hiçbir şeye ihtiyacı olmaması, herhangi bir karşılık beklemeden âlemi ve onda var olan her şeyi yaratmış olması ilâhî fütüvveti gösterir.²²²

Sehl b. Abdullah et-Tusterî, “Fütüvvet sünnete uymaktır” diyerek bu kavramın dinle olan ilişkisine dikkat çekmiştir. Hallâc-ı Mansûr ise fütüvveti, “bir dava sahibi olmak ve neye mal olursa olsun bu davadan dönmek” diye tarif etmiştir. Hallâc bu anlayışını daha da ileri götürerek İblîs ve Firavun’u bile fütüvvet ehli saymıştır. Çünkü İblîs lânetlenme, Firavun da boğulma pahasına iddialarından vazgeçmemişlerdir. Ancak

²¹⁹ Sülemî, *Tasavvufî Fütüvvet*, 22-23.

²²⁰ Tevbe: 9/111.

²²¹ Gazâlî, *Ravzatü’l-Tâlibîn*, 207.

²²² Uludağ, “Fütüvvet”, XIII, 260.

Hallâc'a göre bâtil bir davadan vazgeçmemek hak bir davadan vazgeçmemeye göre eksik bir fütüvvettir.²²³

Sûfiler, temel ahlâkî değerleri ve en önemli faziletleri fütüvvet kelimesine yükleyerek onu tasavvufun temel kavramlarından biri haline getirmişlerdir. Bu bağlamda Sülemî fütüvveti, “Âdem gibi *özür dilemek*, Nûh gibi iyi, İbrâhim gibi *vefâlı*, İsmâil gibi *dürüst*, Mûsâ gibi *ihlâslı*, Eyyûb gibi *sabırlı*, Dâvûd gibi *cömert*, Hz. Muhammed gibi *merhametli*, Ebû Bekir gibi *hamiyetli*, Ömer gibi *adaletli*, Osman gibi *hayâlî*, Ali gibi *bilgili* olmaktır”²²⁴ şeklinde tarif ederken de bu kapsam genişliğine işaret ederek, fütüvvetin Hz. Muhammed(s.a.v)’in ahlâkına ve onun sünnet-i seniyesine ittiba ve imtisal edenlerin ahlâkı olduğunu dile getirmiştir.²²⁵

Yine aynı manada Amr b. Osman el-Mekkî (ö. 297/910)’nin Fütüvvet’in güzel ahlâktan ibaret olduğunu dile getirmesi²²⁶ Ebu'l-Hüseyin el-Mâlikî’nin fütüvvet’i “üstün ahlâk ve iç temizliği” olarak tarif etmesi²²⁷ Ebû Amr ed-Dımaşkî (ö. 320/932)’nin; “Fütüvvet halka rızâ göziyle, kendi nefesine kızma göziyle bakmak; senden üstün olanın, aşağı olanın ve dengin olanın hakkını bilmek; bir kusur veya hatâdan ya da bir yalandan dolayı ihvanından yüz çevirmemek”²²⁸ şeklinde tarif etmesi insanlarla münasebetlerin ahlâkî değerler çerçevesinde oluşturulması gerektiğine işaret etmektedir.

Ebu'l-Hüseyin ibn Sem'un (ö. 387/997) ise fütüvveti ahlâkî davranışlarla alakasını ifade sadedinde şöyle tarif etmiştir: “Fütüvvet şu huylardadır; Az muhalefet, güzel insaf sahibi olmak, hataların peşine düşmemek, görünen kusurları düzeltmeğe çalışmak, özrü kabul etmek, eziyeti yüklenmek, nefsi yermek, küçüğe, büyüğe karşı güleç yüzlü olmak, çok iyilik yapmak, halka öğüt vermek, halkın öğütünü kabul etmek, dostlarla kardeş olmak, düşmanları idare etmek, işte bunlar fütüvvetin görünüşleridir.”²²⁹

²²³ Uludağ, “Fütüvvet”, XIII, 260.

²²⁴ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 22.

²²⁵ Uludağ, “Fütüvvet”, XIII, 260.

²²⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 305; Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 26.

²²⁷ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 70.

²²⁸ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 70.

²²⁹ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 76.

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), sûfilerin fütüvveti, genelde insanlara karşı davranışlarında güzel ahlâklî olmak şeklinde tarif ederek fütüvvetin ahlâkî bir davranış biçimi olduğuna vurgu yaptıklarını belirtmiştir²³⁰.

Sûfilerin fütüvvetle ilgili tanımlamalarına bakıldığında genelde tasavvufta kalbî fiiller de denilen seyru sülûk makâmalarının amele yönelik bir bilinç geliştirme çabası içerisinde oldukları görülür. Böylece sûfiler bu ameller ile Cenâb-ı Hakk'ın rızâsının kazanılabileceğini ön görmüşlerdir.

Mutasavvıflar, "iyi davranışlar toplamı" olarak görmüş oldukları fütüvvete önem vermişler ve fetâ ismine layık olmaya gayret göstermişlerdir. Bu ahlâkî meziyetin çevrelerindeki insanlara sirâyet etmesi için de çaba sarfetmişlerdir.²³¹ İşte bu çabalarının bir neticesi olarak Fütüvvet, tasavvuf hayâtında bir mertebe (rütbe, derece) ve güzel davranış biçimi olarak telakkî edilmiştir.

2.2. MUTASAVVIFLARIN FÜTÜVVETLE İLİŞKİLENDİRDİKLERİ AHLÂKÎ DAVRANIŞLAR

Fütüvvet kavramıyla ilgili oluşan literatür incelendiğinde genel olarak iki boyutun öne çıktığı görülmektedir: Bunlardan birincisi, “Allah’ın emirlerine uyma ve kulluk bilinci”, ikincisi ise “güzel ahlâk”tır. Diğer bir ifadeyle bu, insan-Allah ilişkisi ve insan-insan ilişkisi boyutunda fütüvvettir ki, birincisi ubudiyet (kulluk) bilinci olarak idealize edilen kemâle erme, Cenâb-ı Hakk’ın rızâsını kazanma, ikincisi ise, buna bağlı olarak insanlığa dönük insani ilişkilerde mükemmelliği sergileyerek dost düşman ayırt etmeden herkesle ünsiyet etmektir.

Fetâ/fütüvvet ehlinde beklenen sadece mü'mine karşı cömertlik, iyilik ve yardımsever olması değil, bütün varlıklara karşı bu tavrını sürdürmesidir. Şu halde fütüvvet ehli Allah’a karşı kulluk bilinciyle hareket eden ve aynı zamanda Allah’ın yarattıklarına karşı da davranışlarında kusur etmeyen, başkalarını kendine tercih eden fazilet sahibi kişidir. Bu yaklaşım şu ifadeyle ilkeleştirilmiştir: “et-tazim li-emrillâh ve’s-şefkatu alâ halkillâh.”

²³⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu’s-Sâlikîn*, II, 775.

²³¹ Ateş, “Fütüvvet”, 664.

Sülemî, *Kitâbu'l-Fütüvve*'sinde fütüvvetsiz hiç bir halin olmadığını ve her hal ve vaktin bir fütüvveti olduğunu söyleyerek, fütüvvetin temel esaslarını Allah'ın emirlerine uymak, güzel ibadet etmek, bütün kötülükleri terk etmek, her hal ile (zahiren ve batınen) ahlâkın en güzeline sarılmak olarak sıralamıştır.²³²

Şimdi fütüvvetin bu iki anlam boyutuyla ilgili olarak sûfilerin yaklaşım ve değerlendirmelerini görmeye çalışalım.

2.2.1. Yüce Allah'a ve Hz. Peygamber'e İtaat Etmek

Kötü ahlâktan, çirkin huylardan uzaklaşmak, güzel vasıflarla bezenmek, Allah ve Resûlünün ahlâkını benimsemek mutasavvıflar tarafından Tasavvuf'un gayesi olarak görülmüştür.²³³ Bu gayenin yerine getirilmesi de ancak Allah'ın emir ve yasaklarına uymak ile mümkün olabilir. Bundan dolayı fütüvvet ehli de bu noktaya dikkat etmiş ve Allah'ın emir ve yasaklarına ittiba etmeyi hayâtlarının bir gayesi bilmişlerdir.

Fütüvvetnâmelerde fütüvvet ehlinde bulunması gereken vasıflar zikredilirken kişinin, kulluk âdâbına riayet ederek mücâhedeye devam etmesi,²³⁴ Allah'a karşı edebe dikkat etmesi,²³⁵ gizlide Allah'ın yasaklarına uyması²³⁶ gibi kaidelerden sıkça bahsedildiği görülmektedir.

Abdullah Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089), *Kitâbu'l-Fütüvve*'sinde Ahmed b. Muhammed es-Serrâc (ö. 378/988)'ın şöyle dediğini nakleder: "Fütüvvet üç kısım üzerine bina edilmiştir: Birincisi, Allah'ın emirlerini muhafaza, ikincisi, Peygamberin sözlerini muhafaza, üçüncüsü masivayı terktir."²³⁷

Sülemî, kişinin *Allah'ın yasaklarına saygılı olmasının* fütüvvetin gereklerinden biri ve en önemlisi olduğunu söyler ve Allah'a saygının boyutunu ifade sadedinde şu rivayeti aktarır: Abdullah İbn Mervan'ın bir Filis'inin kirli bir kuyuya düşmesi sonucu, bunu çıkarmak için on üç dinar verdiğini, niçin böyle yaptığı da sorulunca da:

²³² Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 24.

²³³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 58

²³⁴ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 48.

²³⁵ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 48.

²³⁶ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 94.

²³⁷ Herevî, vr.150a (Küçük, "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu'l-Fütüvvet", 147).

“Üzerinde Allah’ın adı yazılı idi. O’na saygımdan dolayı çıkardım.” demesi,²³⁸ Allah’a saygının tezahürü olan önemli bir davranış biçimidir.

Sülemî, bu hassasiyetle ilgili Ebû Osman al-Hirî (ö. 298/910)’nin şöyle dediğini nakleder: “Kimin Allah ile sohbeti dürüst olursa O’nun kitabını düşününe düşününe okur, sözünü bütün sözlere üstün tutar, O’nun emrettiği âdap ve ahlâka uyar.”²³⁹

Yine o, Ebubekir at-Tamestânî (ö. 340/951)’nin şöyle dediğini nakletmiştir: “Bizden kim kitap ve sünnete sarılır, nefsinin, halkı ve dünyayı bilir ve sırriyle-kalbiyle Allah’a göç edip göçünde doğruluğa yapışırsa fütüvvetten arzu ettiğine ulaşır. Yalnız kaçtığı şeye tekrar dönerek göçünü bozarsa o zaman maksadını yitirir.”²⁴⁰ Görüldüğü üzere Allah’a göç etmenin birinci şartı kitaba (Kur’ân) sarılmak olarak telakkî edilmiştir.

Necm-i Zerkûb fütüvveti üç kısma ayırmış ve bunların birincisinin Tanrı buyruğunu tutmak ikincisinin Tanrı elçisinin sünnetini korumak ve üçüncüsünün ise Tanrı ehliyle sohbet etmek olduğunu söylemiştir.²⁴¹

Gazâlî de fütüvvet ehlinin vasıflarından bahsederken, fetânın Allah’a itaat eden, adalet ve ihsândan ayrılmadan münkerden uzak duran ve şeriata muhalif hareket etmemekle beraber bu noktada yanlış bir hareket görürse onu düzelten kişi olduğunu belirtmiştir.²⁴²

Fütüvvet gereklerinden biri de Allah’ın emrettiklerini yerine getirmek ve yasakladıklarından uzak durmak yani sorumluluk bilinciyle hareket etmek anlamına gelen “takvâ”dır.²⁴³ Yahyâ ibn Muâz er-Râzi takvâyı “dışta sırf Allah için hareket etmek” olarak tarif ederken bu hususa dikkat çekmiştir.

Herevî, Ahmed b. Muhammed es-Serrâc’ın şöyle dediğini nakleder: “Fütüvvet üç kısımdır; lisanın fütüvveti, kalbin fütüvveti, sırrın fütüvveti. Lisanın fütüvveti; onu batıl

²³⁸ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 33.

²³⁹ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 34.

²⁴⁰ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 33-34.

²⁴¹ Gölpınarlı, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı”, 212.

²⁴² İmam-ı Gazâlî, *Ravzatü’t-Tâlibin*, 208.

²⁴³ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 37.

ve boş sözlerden korumaktır. Kalbin futüvveti onu geri dönmekten (şirk) korumaktır. Sırrın futüvveti ise; onu kazanılan derecelerden geri düşmekten korumaktır.”²⁴⁴

Yine Serrâc’ın “*Fütüvvet ondur. Beşi zâhir, beşi batındır. Zâhir olanlar farz olan namaz, oruç, hac ve cihad gibi şeylerdir. Bâtın olanlar ise tevekkül sabır ve zühd gibi ahlâkî vasıflardır*”²⁴⁵ demesi de aynı Allah’a itaat etmeyi akla getirmektedir.

Abdürrezzâk Kâşânî (ö. 736/1335) de, fütüvvetin velayetteki görüntüsünün, kalbe ait özelliklerden uzaklaşarak Cenâb-ı Hakk’ın vasıflarıyla süslenmek olduğuna vurgu yapmıştır. Ona göre Allah’ın vasıflarıyla süslenmek ise ancak O’nun emir ve yasaklarına uymakla mümkündür.²⁴⁶

Diğer bütün İslâmî ilimlerde olduğu gibi tasavvufî hayât ve düşüncenin de Kur’ân-ı Kerîm’den sonra ikinci kaynağı Resul-i Ekrem (s.av)’in söz, fiil ve takrirleridir.²⁴⁷

Allah’ın peygamber’e ittiba, itaat ve onu örnek almakla ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan ayetlerden bazıları şöyledir:

“Peygamber’e itaat edin ki, rahmete erdirilesiniz.”²⁴⁸

“Allah’a itaat edin, Peygambere de itaat edin. Yüz çevirirseniz bilin ki, elçimize düşen apaçık bir duyurmadır.”²⁴⁹

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygambere de itaat edin. İşlerinizi boşa çıkarmayın.”²⁵⁰

“Allaha itaat edin, Resule de itaat edin ve (kötülüklerden) sakının.”²⁵¹

“Kim Resule itaat ederse Allaha itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince seni onların başına bekçi göndermedik!”²⁵²

²⁴⁴ Herevî, vr.149a (Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî’nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu’l-Fütüvvet”, 147).

²⁴⁵ Herevî, vr.149a (Küçük, 147).

²⁴⁶ Abdurrezzak el-Kâşânî, *Elf Makâm*, (Terc. Abdurrezzak Tek), Emin Yay., Bursa 2017, 315.

²⁴⁷ Murteza Bedir, “Sünnet”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVIII, 150; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2013, 52.

²⁴⁸ Nur: 24/56.

²⁴⁹ Teğabün: 64/12.

²⁵⁰ Muhammed: 47/33.

²⁵¹ Maide: 5/92.

²⁵² Nisa: 4/80.

*“De ki: ‘Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah bağışlayan, esirgeyendir”*²⁵³

*“Andolsun Allah’ın Elçisi’nde sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmaya inanan ve Allah’ı çok anan kimseler için, (uyulacak) en güzel bir örnek vardır.”*²⁵⁴

Zikredilen ayetlere nazar edildiği zaman biz Müslümanlar için Hz. Peygamber’le ilgili olarak üç husus zihne gelmektedir:

Birincisi; O’na ittiba etmek. Bu fiil, Allah tarafından kendisini sevmenin bir ölçüsü olarak nazarlarımıza sunulmuş ve günahlarımızın ancak bu şekilde davranırsak bağışlanabileceğine vurgu yapılmıştır.

İkincisi; O’na itaat etmek. Allah açık bir şekilde Müslümanlardan Hz. Peygamber’e itaat etmelerini istemekte ve bu davranışın imanî bir zorunluluk olduğunu dile getirmektedir.

Üçüncüsü; O’nu örnek almak. Allah herbir kavme bir peygamber göndermiş²⁵⁵ ve Peygamber göndermediği kavme azap etmeyeceğini vaad etmiştir.²⁵⁶ Tarihi seyir içerisinde gönderilen bütün Peygamberler gönderilmiş oldukları toplumların örnek aldıkları seçkin birer ferttirler. Hz. Peygamber’de Kur’ân’ın da ifadesiyle inananlar için bir üsve-i hasenedir. Yani en güzel örnektir. Rabbimizin O’nu bizim için güzel bir örnek olarak takdim etmesi, Kerîm bir ahlâk üzere yaratılmış olması²⁵⁷ ve Kur’ân’ın mücessem bir şekli olmasındandır.

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), Allah’ın Hz. Peygamber’e itaati kendisine itaat etmek olarak gördüğünü ve bundan dolayı da Hz. Peygamber’i bize nimet olarak gönderdiğini, Resulullah’tan gelen sahih hadîslere imanın vacip ve Hz. Peygamber’e itaatin farz olduğunu söyleyerek Sünnet-i Seniyye’ye uymanın ehemmiyetini²⁵⁸ dile getirmiştir. Gazâlî de, tasavvufun esaslarını beyan ederken ilk olarak Resulullah’ın

²⁵³ Ali İmran: 3/31.

²⁵⁴ Ahzab: 33/21.

²⁵⁵ Yunus: 10/47.

²⁵⁶ İsra: 17/15.

²⁵⁷ Kalem: 68/4.

²⁵⁸ Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, (Mütercimler: Dilaver Selvi, Ali Kaya), Semerkand Yay., İstanbul 2016, I, 57.

ahlâkına, fiillerine, emirlerine ve sünnetine tabi olmanın ehemmiyetine dikkat çekmiştir.²⁵⁹

Peygamberimiz(s.a.v) de kendi sünnetine uymanın ehemmiyeti hakkında şöyle buyurmuştur: “*Sünnetimden yüz çeviren benden değildir.*”²⁶⁰

Kur’ân ve sünnetin bu emir ve ikazları şüphesiz fütüvvet ehlini de sünnete uymaya ve bu emirleri hayâtları boyunca bir düstur haline getirmeye teşvik etmiştir. Bundan dolayıdır ki Sehl b. Abdullah et-Tusterî, fütüvvetin sünnete tabi olmak olduğunu dile getirmiştir.²⁶¹

Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1015) ta bu ahlâkî vasfın (fütüvvetin) kâmil manasıyla Resulullah’tan başkasında tecelli etmediğini söyleyerek²⁶² fütüvvet ile sünnet arasındaki bağa nazarları çevirmiştir.

Ca’fer Sadık ise *Fütüvvetnâme*’sinde her âşık ve tâlibin bilmesi gereken sünnet ve farzların olduğunu ve bunları yapmayanın bazı makâmlardan düşeceğini söyleyerek²⁶³ sünnete uymanın fütüvvet ehli için ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmıştır.

Sülemî’ye göre ise fütüvvetin gereklerinden biri de Allah ile yahut Resulu ile veya velileriyle sohbet etmektir. Nitekim Ebû Osman el-Hirî şöyle demiştir: “Kimin Allah ile sohbeti dürüst olursa O’nun kitabını düşüne düşüne okur, sözünü bütün sözlere üstün tutar, O’nun emrettiği adab ve ahlâka uyar. Allah’ın Resulü ile sohbeti dürüst olan, O’nun ahlâkına, sünnetlerine uyar, yaptığı ve yapmadığı şeylerde Peygamber’in sünnetini kılavuz yapar.”²⁶⁴

Sülemî yine bu bağlamda fütüvvetin aslının dini gözetmek ve sünnete uymak olduğunu söylemiş ve Hz. Peygamber (sav)’in şu sünnetlerini ifa etmenin de yine fütüvvetin esasını teşkil ettiğini ifade etmiştir:²⁶⁵

²⁵⁹ İmam-ı Gazâlî, *Ravzatü’l-Tâlibin*, 41.

²⁶⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsru’n-Nâsır, Dâru Tavki’n-Necât, Beyrut 1422/2001, Nikâh:1; Müslim, Nikâh: 5.

²⁶¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 307.

²⁶² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 306.

²⁶³ *Fütüvvetnâme-i Ca’fer Sadık*, (Haz. Mehmet Saffet Sarıkaya), Horasan Yay., İstanbul 2008, 84-85.

²⁶⁴ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 93.

²⁶⁵ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 93.

- ✓ Selamı yaymak. “Siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selamı yayınız.”²⁶⁶
- ✓ Yemek yedirmek. Müslümanın hangi ameli hayırlıdır diye sorulduğunda Resulullah(s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Tanıdık tanımadık herkese yemek yedirmendir.”²⁶⁷
- ✓ Akrabayı ziyaret etmek. “Akrabasıyla ilişkisini koparan cennete giremez.”²⁶⁸
- ✓ Geceleyin herkes uyurken namaz kılmak. “Ey insanlar! İnsanlar uyurken geceleyin namaz kılınız. Böyle yaparsanız selametle cennete girersiniz.”²⁶⁹
- ✓ Birbirine sırt çevirmemek. “Birbirinizden nefret etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah’ın kulları kardeş olun.”²⁷⁰
- ✓ Allah’ın emrettiği şekilde kardeş olmak. “İman etmedikçe cennete giremezsiniz, aranızda sevgi ve muhabbeti ikame etmedikçe iman etmiş olamazsınız.”²⁷¹

Sülemî yine fütüvvetin gereklerini sıralarken onlardan birisinin güzel ahlâkı kullanmak olduğunu ve Ebu’l-Kasım en-Nasrâbâzî (ö. 367/978)’den rivayetle fetâlardan birisinin şöyle dediğini nakleder: “Güzel ahlak, Allah’ın kitabına yapışmak ve Allah elçisi (s.a.v) nin sünnetine uymak, güleç yüzlü olmak, eziyetten el çekmek, çokça iyilik etmektir.”²⁷²

Fütüvvetnâmelerde Peygamber’in hakkını gözeten, O’na uyan yani adetlerde, ibadetlerde, ahlâkta izini takip eden, gittiği yoldan giden, O’na hakkıyla tabi olmakta gayret gösteren, O’nu seven ve davetine hakkıyla icabet eden kişiye fütüvvetin erişeceği zikredilir.²⁷³

²⁶⁶ Buhârî, Mezalim: 5; Müslim, Libas: 3

²⁶⁷ İbn Mâce, Et’ime: 1.

²⁶⁸ Buhârî, Edep: 11; Müslim, Birr: 18-19.

²⁶⁹ Tirmizî, Et’ime: 45; İbn Mâce, Kıyâmet: 74.

²⁷⁰ Buhârî, Edep: 62.

²⁷¹ Müslim, İman: 93.

²⁷² Sülemî, Tasavvufta Fütüvvet, 62.

²⁷³ Gölpınarlı, İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı, 220.

Fütüvvetnâmelerdeki edeplerin ve görgü kurallarının mahiyetine bakıldığı zaman çoğunun Hz.Peygamber'in sözlerinden ve davranışlarından alınmış olduğu görülür.²⁷⁴ Bu ise fütüvvet ile sünnet arasındaki bağı göstermesi açısından gayet manidardır.

Fütüvvet yoluna koşanların ve kible ehlinde olan herkesin Allahın emirlerini yerine getirmeleri ve Peygamber'in sünnetine uymaları gerektiğinin şart olduğunun zikredilmesi de fütüvvet ile sünnet arasındaki ilişkiyi göstermektedir.²⁷⁵

Sonuç olarak, Fütüvvet ehli, Kur'ân ve Hadis'lerden almış oldukları manevi emir doğrultusunda hayâtlarını Hz. Peygamber'in yaşadığı gibi yaşayarak idame etmeye çalışmış ve fütüvvetin sünnete uymak olduğunu dile getirmişlerdir.

2.2.2. Nefse Muhalefet Etmek: Mücahede

Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de nefsin kötülük vasfıyla ilgili olarak şunları buyurmuştur:

*“Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak Allah yeter.”*²⁷⁶

*“(Bununla beraber) nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder; Rabbim acıyıp korumuş başka. Şüphesiz rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.”*²⁷⁷

*“Rabbinin makâmına varmaktan korkan ve nefsinin kötü arzularadan uzaklaştıran gelince, şüphesiz onların barınağı ancak cennettir.”*²⁷⁸

*“...yemin ederim ki nefsinin kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere daldıran da ziyan etmiştir.”*²⁷⁹

Hız. Peygamber (sav) de nefsin kötülüğü emreden ve suflî arzuları insana empoze eden bir tarafı olduğuna işaretle şöyle buyurmuştur:

*“Allahım! Nefislerimizin şerrinden sana sığınıyoruz.”*²⁸⁰

²⁷⁴ Sarıkaya, XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri, 123.

²⁷⁵ Gölpınarlı, İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı, 198.

²⁷⁶ Nisa: 4/79.

²⁷⁷ Yusuf: 12/53.

²⁷⁸ Naziat: 79/40-41.

²⁷⁹ Şems: 91/10-11.

Kötülük sebebi olması bakımından şeytanın işbirlikçisi sayılan nefis, insanın en büyük düşmanı olduğundan “Allahım! Bir an bile beni nefsimle başıboş bırakma!” diye dua edilir.²⁸¹

Sûfiler genellikle nefsin mahiyeti, birliği, cisim ve cevher, kadîm ve hâdis oluşu, evvel ve sonra yaratılışı gibi hususlardan çok onun zaafları, hileleri, kötülükleri, hastalıkları, bunları tedavi etmenin yollarıyla, kötülüklerden korunmanın çareleri ve onun terbiyesi gibi konular üzerinde durmuşlardır. Bundan dolayı Tasavvufta nefis denilince şer ve günahın kaynağı olan, “kötü huy ve suflî arzuların tamamı” anlamına gelen ve kötülüğü emreden nefis anlaşılır.²⁸²

Gazâlî’ye göre nefisten insanoğlundaki şehvet ve öfke kuvvetini toplayan mana da murad edilir ve tasavvuf ehli çoğu zaman bu manayı kullanır. Tasavvuf ehli bu anlamda; “Nefisle mücâhede etmek ve nefsi kırmak muhakkak lazımdır” der ve bu nefsin Allah’tan uzaklaştırıcı bir özelliğinin olmasının yanında şeytanın partisinden olduğunu ve bu cihetle nefsin gâyet çirkin ve kötü olduğunu söylerler.²⁸³

Sûfilere göre sülûkun başlangıcı, kulun nefsinin varlığını yok edip, Hakkın varlığıyla bâki kalmak için çalışmasına bağlıdır. Bu nedenle sûfilere göre nefis kulun kötü fiilleri, büyüklenme, haset, öfke, kötü ahlâk, tahammülsüzlük gibi çirkin huyları ve nitelikleri olmuştur.²⁸⁴

Musa (a.s) Rabbine fütüvvetin ne olduğunu sormuş, Rabbi de ona cevaben; “*Nefsini nasıl ki benden tertemiz aldıysan yine aynı şekilde onu bana iade etmendir.*” buyurmuştur. Fetâ iradesine hâkimdir; Rabbi için nefsinin hasmıdır. Dolayısıyla fetâ nefsinin arzularına karşı çıkan yığittir.²⁸⁵

Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)’in babasına fütüvvet nedir diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Fütüvvet; kişinin Allah’tan korktuğu için Cenâb-ı Hakk’ın rızâsı olmayan şeylerden ve nefsinin arzu ve isteklerinden vazgeçmesidir.”²⁸⁶

²⁸⁰ İbn Mâce, Nikâh: 19.

²⁸¹ Süleyman Uludağ, “Nefis”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 527.

²⁸² Uludağ, “Nefis”, XXXII, 527.

²⁸³ İmam Gazâlî, *İhya-i Ulumud-Din*, (Terc. Ali Arslan), Merve Yay., İstanbul 1993, II, 594.

²⁸⁴ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yay., İstanbul 2015, 558.

²⁸⁵ İsmail Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, (Haz. Sadettin Ekici), İnsan Yay., İstanbul 2011, 290.

²⁸⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 307

Muhammed b. Ali Tirmizî (ö.320/932)'de fütüvveti kişinin Allah rızâsı için nefesine düşman olması olarak tarif etmiş ve fütüvvet ehlinin en bâriz vasıflarından birisinin nefse muhalefet olduğunu söylemiştir. Fütüvvet ehli ise aynı zamanda kendisinde tezahür eden faziletleri nefsiyle mücadele ederek ona bir pay vermeyen, bütün bunların kendisine Rabbinin ihsân ve tevfiğiyle verildiğine inanması şart olan kişidir.²⁸⁷

Hakiki fetâ olmanın ancak heva ve hevese muhalefette bulunmakla olabileceğini söyleyen Kûşeyrî, nefisle mücadele etmenin önemini şu ifadelerle dile getirmiştir: “Allah Teâlâ: *“Adı İbrahim olan bir fetânın onlara nasihat ettiğini işittik, o putları paramparça etmişti.”*²⁸⁸ buyurmuştur. Bir kimsenin nefsi onun putudur. Hakiki fetâ (yiğit ve kahraman) nefsinin heva ve hevasına muhalefet eden kimsedir.²⁸⁹ Sülemî'ye göre Hz. İbrahim'in *fetâ* olarak isimlendirilmesinin sebeplerinden birisi, kavminin tapmış oldukları putları kırması ve dolayısıyla burada nefesine yapmış olduğu muhalefettir.²⁹⁰

Sülemî, fütüvvetin gereklerini anlatırken Serî es-Sakatî (ö. 251/865)'nin şu iki hususa dikkat çektiğini aktarır: Nefsin arzusuna aykırı davranarak, onun için, içinde heva, lezzet, irade ve şehvet olan tek adım atmamak; nefislerinin emrinden dışarı çıkmaktır.²⁹¹

Sülemî yine bu bağlamda yularımızın nefsin eline verilmemesi gerektiğini, eğer verilirse bizi zulmete götüreceğini, zira hevanın zulmetten yaratıldığını aktarır. Bundan dolayı akla uyulması gerektiğini, aklın insanı Cebbar'a ulaştıracağını da söyleyerek²⁹² fetâ için nefse muhalefetin önemine vurgu yapar.

İsmâîl Rüsûhî Ankaravî (ö. 1041/1631) de aynı manaya dikkatleri çekerek fütüvvetin kişinin, aklın delillerini de dikkate alarak Resulullah'ın tavsiyeleri ve

²⁸⁷Kuşeyrî, 306-307; Herevî, 151a (Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu'l-Fütüvvet”, 149).

²⁸⁸Enbiya: 21/58-60.

²⁸⁹Kuşeyrî, 306.

²⁹⁰Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 4.

²⁹¹Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 41, 54.

²⁹²Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 65.

emirleri üzere, nefsânî olan isteklerini temizlemesi ve bu vesileyle istikamet kazanması olduğunu söyler.²⁹³

Sülemî'ye göre fütüvvet ehli, nefsini hesaba çeken, nefsini bilen ve ömrünü Allah'a isyanla geçirdiğine esef edendir.²⁹⁴

Harput'lu Nakkaş İlyas oğlu Ahmed *Tuhfatül-Vesâyâ* adlı eserinde fütüvvetin şartlarını izah ederken onlardan birisinin de Allah'ın nehyettiği şeylerde nefis dileğine aykırı harekette bulunmak ve Onun taatine rağbet etmek olduğunu söyleyerek; “Rabbi'nin makâmına varmaktan korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştıran gelince, şüphesiz onların barınağı cennettir.”²⁹⁵ ve “Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle daldıran da ziyan etmiştir.”²⁹⁶ âyetlerini aktarmış ve nefse karşı kuvvetlenenin kuvvette ileri gideceğini söylemiştir.²⁹⁷

İbn Arabî de fütüvvet ehlinin vasıflarını zikrederken, onları nefisleri üzerinde hükümrân, güçlü kimseler olarak nitelemiş ve Hz. İbrahim'in, nefsini yaratıcı uğrunda satmasının onun fütüvvetinden kaynaklandığını söylemiştir.²⁹⁸

İbn Arabî'ye göre; “Fütüvvetin aslı, nefsin hazzından çıkmaktır. Ve Rabbin tevhidini îsâr eylemektir. Nitekim İbrahim (a.s) nefsinin hazzından çıktı ve onu nâr'a (ateşe) attı. Çünkü o Rabbinin tevhidini istiyordu. Eğer nefsini ateşe atması Rabbinin emriyle idiyse ve buna mukabil nefsini ateşe atmış ise bu fütüvvet büyük fütüvvettir. Yok şâyet Rabbinin isteği olmadan bu tercihi kendisi yapmış ise büyük mertliktir.”²⁹⁹

Kâşânî, fütüvveti “*kışının kendisinde nefis adına bir fazilet ve hak görmemesi*”³⁰⁰ olarak tarif etmiş ve yine fütüvvetin afetlerini anlatırken nefiste heva ve hevesin birazcık kalması halinde insanın fütüvvet makâmına ulaşamayacağını fütüvvet sahibi olmanın aslının ve esasının nefsin pisliklerden arındırılması³⁰¹ olduğunu dile getirmiştir.

Gazâlî de, bir fetâda bulunması gereken vasıfları anlatırken, onun nefsinin hoşuna giden her şeyi terk etmesi gerektiğini, halkın kendisini övmesiyle kötölemesini eşit

²⁹³ Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, 290.

²⁹⁴ Sülemî, *Tasavvufî Fütüvvet*, 35-36.

²⁹⁵ Nâziât: 79/40-41.

²⁹⁶ Şems: 91/10-11

²⁹⁷ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 195-196.

²⁹⁸ İbn Arabî, *Fütûhat-ı Mekkiyye*, (Çev. Ekrem Demirli), Litera Yay., İstanbul 2017, II, 247.

²⁹⁹ Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, 290.

³⁰⁰ Kaşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 428.

³⁰¹ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 244-248.

sayacağını, ne övgülerden hoşnut olacağını ve ne de kötülerinden üzüntü duyacağını³⁰² söyler. Böylece kişinin ancak övgüden ve yergiden uzak durarak veya da ikisini de eşit sayarak nefsi üzerinde hâkimiyet kurabileceğini ifade eder. Yine Fütüvvet ehlini, “*nefsinin, malının, evlâd ve iyalinin idaresinden uzak kalıp her şeyini sahibi olan Allah’a bağışlayan kimsedir.*” diye tarif ederek Kur’ân’da ki: “*Şüphesiz ki Allah; mü’minlerden nefislerini ve mallarını, karşılığında cennet olmak üzere satın almıştır.*”³⁰³ âyetini zikreder. Ona göre insanın nefsinin Allah’a satması ancak nefsinin istek ve arzularına karşı gelmekle ve ona muhalefette bulunmakla mümkün olur.³⁰⁴ Gazâlî yine aynı eserinde fetânın vasıflarını sıralarken şunları söyler: “Fetâ, nefsine gazap gözüyle bakan, istek ve talebi terkeden, Rabbi için nefsine husumet besleyen, nefsânî arzularını kırmaya çalışan, hiçbir yerde özür beyan ederek nefsinin müdafaa etmeyen kişidir.”³⁰⁵

Ebü’l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-Hücvîrî (ö. 465/1072 [?]) de nefse muhalefette bulunmanın ehemmiyetine dikkat çekerek, tasavvuf yolunu tutan herkesin nefis ile mücâhede etmesi, onu düşman bilerek istek ve arzularına karşı gelmesi gerektiğini ve bu halin ise onların bir hususiyeti olduğunu³⁰⁶ dile getirmiştir.

İznikli Eşref b. Ahmed de nefse muhalefet hakkında *Fütüvvetnâme*’sinde:

Çün muhalif geldi arzuna cevâb

*Şükre gel zira hatan aldı sevâb*³⁰⁷ diyerek fütüvvet ehlinin nefsine muhalefet etmesi gerektiğini söylemiştir.

Netice itibariyle, fetânın güzel ahlâkın niteliklerini sergileyebilmesi için nefis putunu kırması ve ona muhalefet etmesi şarttır. Çünkü mutasavvıfların ifadelerine göre gerçek fetâ, ancak nefsinin arzularına karşı çıkandır. Nefisle mücadele ve mücâhededen düşen fütüvvetten de düşer.³⁰⁸

³⁰² İmam-ı Gazâlî, *Ravzatü’l-Tâlibin*, 209.

³⁰³ Tevbe: 9/111.

³⁰⁴ İmâm-ı Gazâlî, *Ravzatü’l-Tâlibin*, 206.

³⁰⁵ İmâm-ı Gazâlî, *Ravzatü’l-Tâlibin*, 208-209.

³⁰⁶ Hücvîrî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 265.

³⁰⁷ (Eğer nefsin (kötü) isteklerine karşı gelip her haline şükredersen bütün günahların sevaba dönüşür.) İznikli Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme*, (Haz. Mustafa Güneş), Gelenek Yay., İstanbul 2016, 32.

³⁰⁸ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 272.

2.2.3. Güzel Ahlâk / Mürüvvet Sahibi Olmak: Tehzib-i ahlak

Sözlükte “erkek” anlamındaki mer’ kökünden türeyen mürûet (mürüvvet) “tam erkeklik” veya “mükemmel insaniyet” demektir. Mer’ kelimesinin “efendi” ve mürûetin “efendilik” (siyâde) mânasına geldiği de belirtilmiştir. Ancak kelimenin Câhiliyye devri edebiyatında -ahde vefâ, cömertlik, bağışlama gibi bir kısmını İslâm’ın da benimsediği ahlâkî erdemleri kısmen içermekle birlikte- daha ziyade kişinin bedenî üstünlüklerini ifade etmek üzere kullanıldığı, “ahlâkî ve mânevî meziyetler” anlamını İslâmî dönemde kazandığı anlaşılmaktadır.³⁰⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de mürüvvet kelimesi geçmez. Ancak birçok kaynakta mürüvvet konusu ele alınırken çeşitli âyetlere atıf yapılarak bunların mürüvvetin kapsamına giren erdemleri ihtiva ettiği belirtilmektedir. “*Muhakkak ki Allah adaleti, ihsânı ve akrabaya yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar*”³¹⁰ meâlindeki âyette mürüvvet kelimesi tam anlamıyla izah edilmiştir.³¹¹

Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)’ye, “Kur’ân’da birçok konuyu bulup çıkardın, onda mürüvvet de var mıdır?” diye sorulunca, “*Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillerden yüz çevir*”³¹² meâlindeki âyeti okumuştur. Zira bu âyet bütün davranış güzelliklerinin ve ahlâkî erdemlerin özeti gibidir. Mürüvvet sahibi olmak kişinin Allah’a karşı sorumluluklarında, kendisiyle, başkalarıyla, diğer canlılarla ilgili davranış ve tutumlarında ahlâkî olgunluğa erişmesi demektir. Mürüvveti, “nefsi kötülüklerden alıkoymak ve halkın kötü gördüğü davranışlardan uzak durmak” diye tanımlayanlara göre toplumda ayıp sayılan bir fiili işlemek, ahlâksız kabul edilen kişilerle arkadaşlık etmek, kıyafet ve görünümüyle karşı cinse benzemek, mahrem sayılan yerleri açmak mürüvveti yok eden davranışlardır.³¹³

Her insanda bulunması gereken güzel bir insani haslet olan mürüvvet, insanlığa uygun şeyleri yapmak, kötülüklerden ve insanı küçük düşüren davranışlardan kaçınmak,

³⁰⁹ Mustafa Çağrı, “Mürüvvet”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 61-62.

³¹⁰ Nahl: 16/90.

³¹¹ Ahmet Arslan, “Hz. Peygamber’de Mürüvvet”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, Ocak-Haziran 2007, 42.

³¹² A’râf: 7/199.

³¹³ Çağrı, “Mürüvvet”, XXXII, 61-63.

dürüst olmak, zor durumda olan insanın yardımına koşmak, galip halde iken düşmanı affetmek, güzel huylu ve şahsiyetli olmak gibi anlamlara gelmektedir.³¹⁴

Adamlık, insanlık, mertlik, din ve akıl yönünden övölmeye değer güzel davranışların ortaya çıkmasını sağlayan nefsin bir kuvveti, ruhi yetenek, sağlam, güçlü ve ahlâkî haslet ve faziletlerle donatılmış kişilik³¹⁵ anlamlarına da gelen mürüvvetten maksat, kötölüklerden kaçınmayı gerekli bilmek ve bu hususta gayret gösterecek iyiliği meleke haline getirerek güzel ahlâk sahibi olmak, işlerin, ahlâkın ve sözlerin rezil ve alçak olanlarından kaçınmak, insanın güzel gördüğünü kullanması ve çirkin gördüğünü terk etmesidir.³¹⁶

Fütüvvet ehline mürüvvet, fütüvvetin esasıdır, fütüvvetse mürüvvetin sonudur. Bu bakımdan her mürüvvet ehli, fütüvvet sahibi değildir, fakat her fütüvvet ehli mürüvvete en ileri derecede ulaşan kimsedir.³¹⁷

Mürüvvet, fütüvvetin bir hazırlık devresi ve aynı zamanda temelini oluşturmaktadır. Fütüvvetse, bütün temizlik, erlik, yiğitlik ve çeşitli hikmet ve adalet icabâtının insanlardan fiilen zâhir olmasıdır. Fütüvvet aynı zamanda velâyetin de temelidir. Mürüvveti olmayanın fütüvveti olmadığı gibi, fütüvvete sahip olmayan da velâyet sahibi olmaz.³¹⁸ Davud Taî de “Mürüvveti bulunmayanın ibadeti kabul olmaz.”³¹⁹ der.

Sûfiler fütüvvet ve mürüvveti kapsam itibariyle de değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmeler anlam ayrılığı değil işlevsellğe yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Mesela Nasrabazî’ye göre; “Mürüvvet fütüvvetin bir şûbesidir. Bu da dünya ve ahiretten yüz çevirmek ve bunlara tenezzül etmemektir.”³²⁰ Nasrabazi "Mürüvvet, fütüvvetin dallarındandır. Mürüvvet dünyada ve ahirette Allah'ın rızâsını takiptir." der.³²¹ Cevziyye

³¹⁴ Arslan, “Hz. Peygamber’de Mürüvvet”, 62.

³¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, 264.

³¹⁶ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu’s-Sâlikîn*, 783.

³¹⁷ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 17.

³¹⁸ Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, 17.

³¹⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 105.

³²⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 307.

³²¹ Herevî, vr.150b (Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî’nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu’l-Fütüvvet”, 149).

ise, fütüvveti mürüvvetin türlerinden bir tür olarak görür ve mürüvvetin fütüvvete nisbetle daha kapsamlı olduğunu söyler.³²²

Ebu'l-Kasım el-Hâkîm (ö. 320/932) der ki; “Mürüvvet Allah için kendinde bir varlık görmemendir. Fütüvvet ise, Cenâb-ı Hak için bütün insanlardan vaz geçmektir. Hakikat, Şeriat'ın batınıdır. Şeriat'ta Hakikat'in zâhiridir. Mürüvvet ise Şeriat'ın zâhiridir. Fütüvvet de Mürüvvetin zâhiridir. Mürüvvet imandandır. Fütüvvet cömertliktendir. Mürüvvet câiz olan şeylerde iken, fütüvvet caiz olan veya olmayan şeylerdedir. Mürüvvet usûlü güzelleştirici, fütüvvet ise ahlâkı güzelleştiricidir.”³²³

Fütüvvet ile mürüvvet kavramları ahlâkî iki terim olarak kullanıldıkları zaman, aralarındaki münasebet o kadar sıkıdır ki, ikisi arasındaki farkı ortaya koyabilmek çoğu zaman mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki mürüvvet ile fütüvvet aynı düzlem içerisinde kullanıldığı zamanlar olmuştur.³²⁴

Herevî, fütüvvetin, güzel ahlâkın bütün unsurlarına şâmil, medhedilen bir özellik olarak görüldüğünü söylemiştir. Serrâc da fütüvvetin ilk esasının “İyi ahlâk sahibi olmak” olduğunu ifade etmiştir.³²⁵

Nitekim Amr b. Osman Mekkî'nin fütüvvetin güzel ahlâktan ibaret olduğunu söylemesi³²⁶; Sülemî'nin, fütüvvet ehlinde bulunması gereken vasıflardan birisinin güzel ahlâk sahibi olmak olduğunu, zira güzel ahlâkın da cennet ehlinin vasfının olduğunu dile getirmesi³²⁷ güzel ahlâkı istimal etmenin fütüvvet gereklerinden biri olduğunu göstermektedir.

Fütüvvetnâmelerde fütüvvetin temel vasıflarından biri olarak görülen “*güzel huy ve ahlâk sahibi olmak*” vasfı sûfiler tarafından genellikle *mürüvvet* kavramıyla açıklanmıştır. Mesela Ebubekir Verrâk (ö.280/893); “Mürüvvet şu üç şeye dayanır; güzel ahlâk, doğruluk ve rıfk.”³²⁸ derken mürüvveti güzel ahlâk anlamında kullanmıştır.

Bu bağlamda yapılan tariflerden bazıları da şöyledir: Hz. Ali: “Mürüvvet insanın dinini iyi koruması, nefsinin ıslah etmeye gayret etmesi ve halka ihsânda bulunmasıdır.”

³²² İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, II, 774.

³²³ Herevî, vr.152b (Küçük, 154).

³²⁴ Taeschner, “İslâm'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri”, 207.

³²⁵ Herevî, vr.150a (Küçük, 147-148).

³²⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 306.

³²⁷ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 26.

³²⁸ Herevî, vr.153b (Küçük, 158).

Serî es-Sakatî (ö.257 /870): “Mürüvvet; büyüklenme duygusunu ezmek, nefsi ihtiyaç duymaz hale getirmek (ıslah etmek), başkasının ihtiyacını gidermektir.”

Mâlik b. Dînâr (ö.131/748): “Mürüvvet; küçük günahları terketmek, akrabalık bağlarını sağlam tutmak, yetimleri korumak, Allah'ın emirlerine tam uymaktır.” Şibli (ö.334/945):

“Mürüvvet; başkasının hakkını senin hakkına tercih etmek, dünyayı terkedip Rabb'i seçmek, dünyada dini, ahirette Rabb'i seçmektir.”

Nûrî (ö.295/907): “Mürüvvet; başkalarından isterneyi terketmek, başkalarına eziyet etmeyi bırakmak, heva ve hevesten uzaklaşmak, dünyada zühd ve Rabbine itaati seçmektir.”

Fudayl (ö.187 /802): “Mürüvvet; insanlara ihtiyacın olduğu halde, onları terketmektir.”³²⁹

Necm-i Zerkûb'da fütüvvet sahibinin şartlarını ifade ederken fetânın ahlâkını değiştirmesi gerektiğini, bunun da kırk pis sıfattan arınarak kırk iyi sıfata sahip olmakla mümkün olabileceğini ifade etmiş ve fütüvvet ehlinin kendisini güzel ahlâk ile tezyin etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.³³⁰

Nasrâbâzî, fetâlardan birinin şöyle dediğini aktarmıştır: “Güzel ahlâk, Allah'ın kitabına yapışmak ve Allah elçisi (s.a.v)'nin sünnetine uymak, güleç yüzlü olmak, eziyetten el çekmek, çokça iyilik etmektir ki bu ahlâkı, Yüce Allah, Peygamberi'ne şu sözlerle seçmiştir: “*Affı al, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.*”³³¹

Serrâc, fütüvvetin ilk şartının kişinin iyi ahlâk sahibi olaması olduğunu söyleyerek güzel ahlâk sahibi olmanın fütüvvet ehli için önemine vurgu yapmıştır.³³² Sülemî de aynı manayı te'yiden yine güzel ahlâka sarılmanın fütüvvet ehlinin gereklerinden birisi olduğunu ve bunun, Allah'ın lütfuna mazhar olmanın bir sebebi bulunduğunu zikrederek Ali ibn Muhammed al-Kazvinî yoluyla Ebû Yezîd'den şöyle işittiğini aktarmıştır: “Seninle bir insan arkadaş olsa ve kötü geçinse, sen ona güzel ahlâk ile davran, geçinmen güzelleşir. Sana bir şey verilse Allah'a şükret, çünkü kalpleri sana

³²⁹ Herevî, vr.153b (Küçük, 158).

³³⁰ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 215.

³³¹ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 62.

³³² Herevî, vr.150a (Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu'l-Fütüvvet”, 147).

çeviren Allah'tır. Bir belaya uğratılsan derhal istiğfara koş ve sabret. Çünkü nefis sabr ile güçlenir.”³³³

Alâ-al-Devle-i Semmânî de *Fütüvvet Hakkındaki Risâle*'sinde fetânın huyları ve hususiyetlerini sayarken, *Tanrı'nın kullarına karşı iyi ahlâklı ve saygılı olması gerektiğini* söylemiştir.³³⁴

2.2.4. Başkasını Kendine Tercih Etmek: İsrâr

İsrâr, sözlükte; “birşeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme, bir şeye karşı sevgisi olmak, öncelik vermek, ikram etmek” gibi manalara gelmektedir. Bir ahlâk terimi olarak “bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içerisinde bulunsa bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunması” demektir. Cürcânî İsrârı “kişinin başkasının yarar ve çıkarını kendi çıkarına tercih etmesi veya bir zarardan öncelikle onu koruması” şeklinde tarif ederek bu anlayışın din kardeşliğinin en ileri derecesi olduğunu belirtir. Bir kimsenin cömertlikte İsrâr derecesine ulaşabilmesi için ikram ettiği şeye kendisinin fiilen muhtaç durumda bulunması şart değildir, önemli olan muhtaç olsa dahi başkasını kendine tercih edebilecek bir ahlâk anlayışına bir irade gücüne sahip bulunmasıdır.³³⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye de İsrâr mertebesine ulaşabilmenin ancak muhtaç olunan şeyi terk etmekle mümkün olabileceğini söylemiştir.³³⁶

İsrâr kavramı genellikle mali fedakârlıklar için kullanılmakla birlikte bazı kaynaklarda “can ile İsrâr” dan, yani kişinin sevdiği bir kimse için kendi rahatını, huzurunu, hatta hayâtını feda etmeyi göze almasından da söz edilmekte ve bunun malla İsrârdan daha faziletli olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı tasavvufta sevgi kısaca İsrâr olarak ta tanımlanır. Çünkü en yüksek derecede sevgi, seven kişinin gerektiğinde, sevdiği için canını feda etmeyi göze almasını sağlar.³³⁷

İsar aynı zamanda cömertliğin ileri bir derecesi belki son haddidir. Cenâb-ı Hak, “Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi onları öz canlarına tercih ederler.”³³⁸ buyurarak

³³³ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 87.

³³⁴ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 260.

³³⁵ Mustafa Çağrı, “İsrâr”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 490.

³³⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, II, 733.

³³⁷ Çağrı, “İsrâr”, XXII, 491.

³³⁸ Haşr: 59/9.

ihtiyaç içinde olan Ensar'ın Muhâcirler için yaptığı fedakârlığı vurgulamıştır. Böylece îsâr, en kâmil manada anlamını, âyetle de belirtildiği gibi kendi ihtiyaç içinde olan Ensârın, nefislerini kardeşlerine tercih ederek Muhâcirleri düşünmesi şeklinde tebârüz etmiştir.

Bu âyetle ilgili olarak M. Hamdi Yazır şu yorumu yapmıştır: “Burada îsârın mefulu hazfedilmiştir. Binaenaleyh meful Muhâcirler olabileceği gibi daha genel olabilme ihtimalide vardır. Yani Muhâcirlerin yahut mutlak manada mü'min kardeşlerinin ihtiyacını kendilerinininkinden daha önemli ve daha üstün tutarak onları kendilerine takdim ve tercih ederler ki bu ahlâkın, tok gözlülüğün en yüksek mertebesidir.”³³⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de içerisinde îsâr kelimesi geçmemesine rağmen muhtevâ olarak îsârdan bahseden ayetler de vardır:

*“Yoksula, yetime ve esire verenler o yiyeceği sevmelerine rağmen verirler. Biz size sırf Allah rızâsı için yediriyoruz, sizden bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz.(derler).”*³⁴⁰

*“İnsanlar arasında Allah'ın rızâsını kazanmak için canını verenler vardır.”*³⁴¹

*“Sevdiğiniz şeylerden vermedikçe asla iyiliğe erişemezsiniz. Ne verirsiniz, Allah onu bilir.”*³⁴²

Hiz. Peygamber de, sürekli kendini düşünen, kendi menfaatinden başka bir şeyi görmeyen, kısaca ben ve çıkar merkezli bir dünya anlayışını kesinlikle tasvip etmemiştir. Zorunlu olarak bir arada yaşayan insanların birbirlerini düşünmesi, gözetmesi hem İslâmî, hem de bir insanlık görevidir. İnanan insanın en önemli özelliklerinden birisi, kendisinden başka insanların da bu dünyada var olduğunu, dünyanın kendisinden ibaret olmadığını fark etmek/düşünmek, bencillik duygularından arınmış olarak başkalarına yardım etmek ve cömert olmaktır. Darda kalana, ihtiyaç sahibine yardım etmeyi kısaca sosyal hayâtta başkalarıyla paylaşımı esas alan ve

³³⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nurettin Bolelli, Abdullah Yücel), Eflatun Matbaacılık, İstanbul 2015, VII, 553.

³⁴⁰ İnsan: 76/8-9.

³⁴¹ Bakara: 2/207.

³⁴² Âl-i İmrân: 3/92.

mensuplarını da bu yönde yönlendirici ilkeler koymuş olan Hz. Peygamber, hayâtında uygulamalı bir şekilde bunu göstermiştir.”³⁴³

Aşağıdaki hadîslerde de fütüvvet ehlinin vasıflarına işaret eden hususların zikredildiği görülmektedir:

“Bir kul Müslüman kardeşinin ihtiyaçlarını görmeye ve ona yardım etmeye devam ettikçe Allah Teâlâ o kuluna yardım eder de eder.”³⁴⁴

“Hiçbiriniz kendiniz için arzu ettiğini kardeşi için arzu etmedikçe, iman etmiş olamazsınız.”³⁴⁵

“Bir topluluğun efendisi o topluluğa hizmet edendir.”³⁴⁶

“İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olanıdır.”³⁴⁷

Bir kimsenin, başkasına fayda sağlama ve zararı ondan savmada, onu kendisine tercih etmesi³⁴⁸ veya da kişinin kendi yoldaşı için kendi nasibinden ve payından vazgeçmesi³⁴⁹ olarak da tanımlanan îsâr, fütüvvet ruhunun inşası için gerekli olan âmillerin başında gelmektedir.³⁵⁰

Fütüvvet tasavvuf ehli tarafından daha çok îsâr ağırlıklı bir kavram olarak kullanılmıştır. Aşağıda vereceğimiz örnekler bu hususu teyid etmektedir.

Tasavvufî düşüncede fütüvvet, ağırlıklı olarak îsâr merkezli olarak ele alınmıştır. Mesela Ebü'l-Hasan el-Buşenci (ö. 348/959)'ye Fütüvvet'in ne anlama geldiği sorulduğu zaman şöyle cevap vermiştir: “Bana göre fütüvvet; Cenâb-ı Hakk'ın, Ensar-ı Kiram'ı vafsettiği şu âyet-i Kerîmede anlatılan haldir: *“Muhâcirlerden önce Medine'yi yurt ve iman evi edinenler kendilerine hicret edip gelenlere sevgi beslerler. Onlara verdikleri şeylerden dolayı nefislerinde bir darlık duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları*

³⁴³ Saffet Sancaklı, “Hz. Peygamber'in Erdemli İnsan Yetiştirme Bağlamında Îsâr (Diğergamlık) Kavramına Verdiği Önem”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 17, 43.

³⁴⁴ Buhârî, Rikâk: 7; et-Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, Birr: 1; İman: 82.

³⁴⁵ Buhârî, İman: 6; Müslim, İman: 71.

³⁴⁶ Buhârî, Edebü'l-Müfred, II, 22.

³⁴⁷ Buhârî, Megâzî: 35.

³⁴⁸ el-Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, 46.

³⁴⁹ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 254.

³⁵⁰ Köle, *Tasavvuf Perspektifinde Fütüvvetin Anlam Boyutu*, 344.

*olsa bile onları nefislerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunur (ve kurtulursa) işte onlar felah bulanlardır.”*³⁵¹

Şakîk Belhî (ö.174/809), Cafer-i Sâdık’a fütüvvetin ne olduğu sorduğu zaman: “Bu konu hakkında senin fikrin nedir, sen ne dersin?” diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine Şakîk Belhî de: “Bize göre fütüvvet verilen nimete şükrederiz, verilmezse sabrederiz.” demiştir. Bu cevaptan sonra Cafer-i Sâdık: “Medine’deki köpekler de böyle yapıyorlar” karşılığını vermiştir. Daha sonra ise Şakîk şöyle sormuştur: “Ey Peygamberin kızının torunu, size göre fütüvvet nedir?” Cafer-i Sâdık ta: “Verilirse başkasını kendimize tercih ederiz (îsâr, Allah bize verirse, biz de başkasına veririz) verilmezse şükrederiz.” demiştir. Bu cevap karşısında Şakîk: “Allah peygamber göndereceği kavmi gayet iyi biliyor” demekten kendini alamamıştır.³⁵² Zikrettiğimiz bu hâdise, başkasını kendine tercih etmenin (îsâr), fütüvvetin temel niteliklerinden birisi olduğuna müşahhas bir misaldir.

Muhammed b. Fazl (ö. 319/931), “Zahitler ihtiyaçları bulunmadığı zaman ihsân ederler. Fütüvvet ehli ise ihtiyaçları bulunduğu zaman ikram eder”³⁵³ diyerek fetâ için önemli olanın kardeşine ikramda bulunmak değil, ihtiyacı varken kendini ona tercih ederek ikramda bulunmak olduğunu söylemiştir.

Şeyh Ebû Saîd’e “Fütüvvet nedir?” diye sorulduğunda o da Nebî’in şu sözüdür demiştir: “*Kendin için istediğini kardeşin için istemendir.*”³⁵⁴

Kuşeyrî, “Fütüvvetin aslı, kulun sürekli (Allah için) başkasının işinde koşmasıdır” der ve bunu yapanlara, “*Bir kul müslüman kardeşinin ihtiyacını görmeye devam ettiği sürece, Allah Teâlâ da onun ihtiyaçlarını görmeye devam eder*”³⁵⁵ hadîsindeki müjdeyi hatırlatır.³⁵⁶

Şiblî (ö.334/945)’ye fütüvvetten sorulduğunda O da; “Fütüvvet, muhabbet anında sadakat, düşmanlık anında yumuşaklık (rıfk), azlık anında elindekini bölüşmek

³⁵¹ Ebû Hafs Şihâbeddîn Ömer Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, (Terc. Dilaver Selvi), Semerkand Yayıncılık, İstanbul 2016, 319.

³⁵² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 310; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu’s-Sâlikîn*, II, 775.

³⁵³ Kuşeyrî, 210.

³⁵⁴ Herevî, vr.152a (Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî’nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu’l-Fütüvvet”, 154).

³⁵⁵ Buhârî, Rikak: 7; Müslim, Birr: 15; Ebû Dâvûd, Edeb: 60; Tirmizî, Birr: 19.

³⁵⁶ Kuşeyrî, 306.

(bezl)tir.” demiştir.³⁵⁷ Muhammed b. Fûrek yazmış olduğu “*el-İbâne an Tarîkil Kâsîdîn*” adlı kitabının bir bölümünü fütüvvet bahsine ayırmıştır. O bu bölümde; güzel ahlâktan bahseder. Orada denilir ki; “Dinin aslı, mürüvvet ve sıyanet (dini muhafaza) üzerine bina edilmiştir. Mürüvvet, Allah Teaî'nın şu sözüyle beyan edilmektedir: “Şüphe yok ki, biz sizi Allah rızâsı için yediriyoruz. Sizden ne bir mükâfat ne de bir teşekkür istemiyoruz, derler. Fütüvvet başkasının senden talebirini, her hâlükârda (ahlâken, fiilen ve kavlen) kendi hevalarına tercih etmektir.”³⁵⁸

Herevî yine *Kitâbu'l-Fütüvve*'sinin “Fütüvvet Babı”nda şöyle demektedir: “Dekkâk'ın şöyle dediğini Ebû Bekir Razi'den işittim: Cömertlik ihtiyacı olmayan şeyleri ihtiyacı olana vermek değildir. Asıl cömertlik ihtiyacı olduğu halde başkalarına vermektir.”³⁵⁹ Dekkâk bu tarifte cömertliği tarif ederken aynı zamanda îsâr hasletini de tarif etmiştir. Zira îsârda aslanan ihtiyaç sahibiyken, kendi darda olduğu halde başkasını kendine tercih etmektir. İmam Gazâlî'de aynı noktayı nazara vererek şöyle demektedir: “Bil ki, îsâr, cömertlikten de büyüktür. Zira cömert kendine lazım olmayanı verir. İsâr ise kendine lazım olanı vermektir. Demek ki cömertliğin en büyük mertebesi îsârdır ve kendinin ihtiyacı olduğu şeyi vermektir.”³⁶⁰

Yine Kuşeyrî, üstadı Ebu Ali Dekkâk'tan naklen, fütüvvet ahlâkının en mükemmel hâliyle Resûlullah'ta (s.a.v) bulunduğunu söyler. Çünkü kıyamet günü herkes “nefsim nefsim” diyerek nefsinin kurtarma derdine düşerken, O, “Ümmetim ümmetim!” diye ümmetinin derdine düşer.³⁶¹ Kişinin annesinden, babasından, kardeşinden, eşinden ve çocuklarından kaçtığı,³⁶² çocukların ak saçlı ihtiyaçlara³⁶³ çevrildiği bir günde Hz. Peygamber'in kendinden ziyade ümmetini düşünmesi fütüvvet ahlâkının kâmilin O'nda görüldüğünü ortaya koyar.

Sülemî, fütüvvet ehlinde bulunması gereken vasıfları sayarken fetânın kendinden ve ailesinden önce arkadaşlarına acıması gerektiğini, hatta Hz. Peygamber'in kızı Fatıma'nın Hz. Ali'den bir hizmetçi istemesi üzerine Hz. Ali'nin: “Ehli Suffa'yı bırakayım karınları açlıktan bükülsün, sana hizmetçi tutayım öyle mi?” dediğini

³⁵⁷ Herevî, vr.154a (Küçük, 160).

³⁵⁸ Herevî, vr.152a (Küçük, 152).

³⁵⁹ Herevî, vr.151a (Küçük, 150).

³⁶⁰ İmâm-ı Gazâlî, *Kimya-yı Saâdet*, (Terc. A. Faruk Meyan), Bedir Yayınevi, İstanbul 1986, 499.

³⁶¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 306.

³⁶² Abese: 80/34-35-36.

³⁶³ Müzzemmil: 73/17.

aktararak fetânın kendinden ve ailesinden daha çok başkalarını düşünmesi gerektiğini dile getirmiş³⁶⁴ ve fütüvvet ile îsâr arasındaki münasebeti ortaya koymuştur.

Görüldüğü gibi fetâ için önemli olan başkasının rahatı ve huzuru. Başkalarını kendine yeğlemek demek olan sûfilerin îsâr ideali bu bağlamda fütüvvet kavramında mükemmelliğe ulaşır.³⁶⁵ Bundan dolayıdır ki fütüvvet ehli arasında îsâr, bir esas olarak kabul edilmiş³⁶⁶ ve fütüvveti netice veren, onunla özdeşleşen bir kavram olarak görülmüştür.³⁶⁷ Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'de "fütüvvet" bahsinde anlattığı hususları, Hücvîrî'nin "îsâr" başlığı altında anlatması³⁶⁸ bu hususu teyid etmektedir.

Fütüvvet ehlinin kendi ihtiyacı varken başkasının ihtiyacını ön plana alarak kendi ihtiyacını arka plana atması, Cenâb-ı Hakk'ın rızâsını kazanmaya endekslidir. Böyle bir hareket ancak O'nun rızâsı için yapılır ve fetâda olan ulvî ahlâkın ve kemâlâtın eseridir. İşte bu kemâlâta ermek adına fütüvvet önderleri, kendilerine bağlı kişilerden, kibre kapılmamak için ne kadar günahkâr zelil olurlarsa olsunlar başkalarını kendi nefislerine tercih etmelerini istemişlerdir.³⁶⁹

2.2.5. Alçak Gönüllü Olmak: Tevâzu

Sözlükte "kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek" anlamına gelen tevâzu, kibrin karşıtı olup kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırmasını ifade eder. Türkçe'de alçak gönüllülük sözüyle karşılanmaktadır.³⁷⁰

Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (sav)'in methettiği ahlâkî vasıflardan birisi olan tevâzu kelimesi Kur'ân'da direkt olarak geçmemekle beraber, zıddı olan böbürlenmenin ve kibirlenmenin kınanması, tevâzunun ahlâkî bir ödev olduğunu ortaya koymaktadır:

³⁶⁴ Sülemî, *Kitâbu'l-Fütüvvet*, 28

³⁶⁵ Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2000, 282.

³⁶⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, 190.

³⁶⁷ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1989, 267.

³⁶⁸ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 258.

³⁶⁹ Alexandar Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, (Terc. İhsan Durdu) Ufuk Yayıncılık, İzmir 2011, 98.

³⁷⁰ Mustafa Çağrıcı, "Tevâzu", *DİA*, Ankara 2011, XL, 583.

“Hem insanlara karşı (kibirlenerek) yüzünü yan çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah kendini beğenip çokça övünen kimselerin hiçbirini sevmez.”³⁷¹

“Yeryüzünde böbürlenerek (kibirlenerek) yürüme. Çünkü sen (ağırlık ve azametle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.”³⁷²

“Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.”³⁷³

Hiz. Peygamber (sav) ise Hadis-i Şerif’lerinde tevâzu sahibi olmayı överek, insanı cennete götürecektir bir ahlâkî özellik olduğuna dikkat çekmiştir:

“Allah Teâlâ bana, birbirinize karşı tevâzû göstermenizi, bazınızın diğerlerine zulüm yapmamanızı emretti.”³⁷⁴

“Kim tevâzû gösterirse Allah onu yüceltir.”³⁷⁵

“Sûfilerin en güzel ahlâkî tevâzûdur. Kul tevâzû elbisesinden daha güzel bir elbise giymemiştir. Tevâzû ve hikmete sahip olan kimse, herkes onu nasıl görüyor ve değerlendiriyorsa nefisini o halde tutar. Herkesi de, o kimse kendisini nasıl kabul ediyorsa öyle değerlendirir. Kime bu hal ihsân edilmişse; hem kendisi rahat eder, hem de başkalarını rahat ettirir. Bunun hakikatını sadece âlim olanlar anlar.”³⁷⁶ diyen Sühreverdî’nin, sûfilerin ahlâkını anlatırken ilk olarak tevâzûyu zikretmiş olması dikkat çekicidir.

Fütüvveti, kişinin kendinde bir üstünlük ve hak görmemesi olarak tarif eden Herevî, fütüvvetin mertebelerini izah ederken bunlardan ikincisinin, kişinin uzaklaşana yakınlık göstermesi, eziyet eden kişiye bu eziyetini nazara almayarak ihsânda bulunması, kötülükte bulunanı mazur görmesi ve bunları yaparken de gizleyerek ve kızgınlığını yenerek değil de seve seve yapması gerektiğini söyler.³⁷⁷

Hiz. Ali’ye fütüvvet hakkında sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Fütüvvet Allah Teâlâ’nın haber verdiği gibi “...ve Rahmanın halis kulları onlardır ki yeryüzünde

³⁷¹ Lokman: 31/18.

³⁷² İsra: 17/37.

³⁷³ Nisa: 4/36

³⁷⁴ Ebû Dâvûd, Edeb:40.

³⁷⁵ Ebû Nu’aym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ*, Daru’l-Fikr, Kahire 1997, VII, 145.

³⁷⁶ Sühreverdî, *Avarifü’l-Maarif*, 305.

³⁷⁷ Herevî, vr.149a.

mütevazı bir şekilde yürürler.”³⁷⁸ âyetinde ifade edilmiştir.”³⁷⁹ Bu âyetin devamında Cenâb-ı Hak, Rahman’ın kullarını tarif ederken “*kendini bilmez insanlar onlara laf atıpta edebe muhalif bir şey söyledikleri zaman selam der geçerler*”³⁸⁰ buyurmaktadır. Bu ahlâkî hamide de ancak mütevazı insanlarda bulunabilir. İnsanoğlu nefisperest bir varlık olduğu için başkasının kendisi hakkında hoşuna gitmeyen bir şey söylemesini kolay kolay kaldıramaz. Fakat fütüvvet ehli demek Rabbi için nefisine düşman olan kişi³⁸¹ olduğundan bu manzara karşısında tevâzû kanatlarını yere sererek nefisini itham eder ve mütevazılığın bir gereği olarak aldırış etmeden geçip gider. İşte bundan dolayıdır ki Gazâlî, “nefsine kıymet verenin tevâzûdan nasibi yoktur”³⁸² demiştir.

Hiz. Ali Fütüvvetin şu beş şeyle olabileceğini söylemiştir: “Varlık esnasında tevâzû göstermekle, kudret/kuvvet sahibi iken affetmekle, elinde az olduğu halde dağıtmakla, karşılık beklemeden dağıtmakla, herkes için nasihat etmekle.”³⁸³ Dikkat edilirse Hiz.Ali, fütüvvetin ilk şartının tevâzû göstermek olduğunu söyleyerek fütüvvet ehlinde bulunması gereken mütevazılık vasfının ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Hiz.Ali’nin “varlık esnasında mütevazılık” demesi de manidar bir ifadedir. Zira varlıklı olmadan tevâzû göstermek kolay, fakat varlıklıyken tevâzû gösterme zor bir davranıştır.

Kuşeyrî de fütüvveti, kendini başkalarından üstün olarak görmemek ve icra ettiğı fakat nefisine bir pay çıkarmadığı fazilet olarak görür. Ona göre insanın yapmış olduğu iyilik ve güzelliklerde nefisine bir pay çıkarmaması ve onları Rabbinin tevfiik ve ihsânı ile icra edebileceğini düşünmesi ve idrak etmesi kulun mütevazı olmasıyla ilgilidir.³⁸⁴ Kendine güvenen ve itimad eden kişi bu faziletleri kendisinin yaptığını telakkî eder. Bu ise helak olmaya sebep olan davranışlardandır. Kur’ân-ı Kerîm’de Nemrud’un helak oluşunun sebebinin bu olduğu ifade buyrulmuştur.³⁸⁵

Fütüvvet ehlinin kendisini bir hiç görerek yaşamını sürdürmeye çalışması ve kendisine isabet eden faziletleri kendisinden bilmeyerek mütevazı bir hal kazanması

³⁷⁸ Furkan: 25/63.

³⁷⁹ Küçük, 146.

³⁸⁰ Furkan: 25/63.

³⁸¹ Herevî, vr.154a (Küçük, 159).

³⁸² İmam Gazâlî, *İhya-i Ulumud-Din*, III, 742.

³⁸³ Küçük, 146.

³⁸⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 307.

³⁸⁵ Bkz. Kasas: 28/78; Zümer: 39/49.

Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'da zikrettiği şu âyet-i Kerîmeye müstenittir: “*Sana isabet eden(gelen) iyilikler Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir.*”³⁸⁶ Sahip olunan fazilet, ilim, hikmet ve hasenat gibi bütün ulvi değerlerin Hak tarafından insana verildiğini idrak etmek, nefesine bir pay çıkarmamak fütüvvet ehlinin tevâzû anlayışını yansıtmaktadır.

Cüneyd-i Bağdadi'nin fütüvveti tarif ederken: “Bana göre fütüvvet, (işlenen iyi amelleri ve nefsi) görmeyi terk etmek ve (güzel amelleri nefse izafe etmemek suretiyle) nispeti düşürmek, yani ‘bunu ben yapıyorum’ diye kendine nispet ve isnad etmemektir.”³⁸⁷ demesi de aynı noktaya işaret etmektedir.

Sülemî, Fütüvvet ehlinde bulunması gereken nitelikleri zikrederken onlardan birisinin *tevâzû sahibi olmak* olduğunu, tevâzûnun ise Hakk'ı kabul etmek, Hakk'a boyun eğmekle olabileceğini söylemiştir.³⁸⁸ Bu cihette Hakk tarafından ne gelirse ve ne işitilirse O'na râm olarak itaat etmenin, itiraz parmağını uzatmadan kabul etmenin ve nefse uymadan, nefse bir pay çıkarmadan O'na musahhar olmanın tevâzûyu ifade ettiğini dile getirmiştir. Yine aynı manayı te'yiden Sülemî, Sehl b. Abdullah'ın: “Kendinizi tevâzûya veriniz, dâvâdan kurtulursunuz. Mütevazi olan Allah'ın yarattıklarına kibretmez. Allah: Mü'minlere kanadını indir”³⁸⁹, “Tevâzû şeref merdivenidir.”³⁹⁰ dediğini aktararak yaptığımız iyilikleri ve bizde görünen kemâlâtı kendimize vermeyip bütün kemâlât ve faziletin Allah tarafından verildiğini idrak etmenin önemine vurgu yapmıştır.

Sülemî, yine Fütüvvet gereklerini sıralarken *ihvana karşı kibirlenmemeyi*³⁹¹ ve *zikredenlere karşı tevâzû*³⁹² gösterilmesi gerektiğini söyler. Bu cihette insanın kendisini üstün görerek başkasının kemâlâtını noksan görmesi hem maddi hem manevi olarak fakirleşmesine, hem de o insanın noksan biri olduğuna delildir. Bu hakikate binaen Hasan-ı Basrî tevâzûyu “Evinden çıktığında karşılaştığın her müslümanı, senden üstün

³⁸⁶ Nisa: 4/89.

³⁸⁷ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 188-189.

³⁸⁸ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 58.

³⁸⁹ Hicr:15/88.

³⁹⁰ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, 59.

³⁹¹ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 59.

³⁹² Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 49.

saymandır.”³⁹³ diye tarif etmiştir. Gazâlî’de aynı noktaya nazarlarımızı çevirerek fütüvvet ehlinin her şeyde üstünlüğü başkasında, noksanlığı ise kendi nefsinde görmesi gerektiğini, başkalarının kendisini övmesiyle yermesini bir sayacağını, ne onların övmelerinden dolayı sevineceğini ne de yermelerinden dolayı üzüleceğini dile getirmiş³⁹⁴ ve ayrıca tevâzûnun makâmının en üstünü olduğunu söylemiştir.³⁹⁵

2.2.6. İnsanlara Afv ve Müsamaha ile Muamele Etmek: Hoşgörü

Sözlükte “yok etmek, silip süpürmek; fazlalık, artık” gibi manalara gelen *afv* bir ahlâk ve hukuk terimi olarak genellikle “kötülük ve haksızlık edeni, suç veya günah işleyeni bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme” anlamlarında kullanılmaktadır.³⁹⁶

Cenâb-ı Hak “(Ey Habibim) *Afv* yolunu tut; iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir”³⁹⁷ buyurarak Resûl-i Ekrem (s.a.v) üzerinden mü’minlere afv ile muamele etmeyi emir buyurmaktadır.

Bir başka âyette de Cenâb-ı Hak mü’min kullarının özelliklerini sayarken şöyle buyurmaktadır: “Onlar (o mü’minler), bollukta ve darlıkta (mallarını Allah yolunda) sarf ederler, (kızdıkları zaman) öfkelerini yenerler ve insanları affedenlerdir. Allah Muhsinleri (Allahı görürcesine ibadet edenleri) sever.”³⁹⁸

Hz. Peygamber (s.a.v) ise Hadîs-i Şerîflerinde: “Allah muhakkak kötülüğü affeden kişiyi aziz kılar.”³⁹⁹ ve “Hoşgörülü olmak dindendir.”⁴⁰⁰ buyurarak afv ile muamelede bulunma ve hoşgörülü olmanın önemine vurgu yapıp, böyle insanların Cenâb-ı Hak nezdindeki değerini bizlere bildirmiştir.

Sözlükte “kolaylık göstermek, yumuşak davranmak, hatayı görmezlikten gelmek” anlamındaki müsamaha kelimesi de aynı kökten gelen “*tesamuh*” ve “*semaha*” ile birlikte ahlâk terimi olarak, insanlara yükümlülükler konusunda kolaylık göstermeyi,

³⁹³ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, 400.

³⁹⁴ İmam Gazâlî, *Ravzatü’l-Tâlibin*, 209.

³⁹⁵ İmam Gazâlî, *İhya-i Ulum’id-Din*, III, 10-11.

³⁹⁶ Mustafa Çağrı, “Afv”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 394.

³⁹⁷ A’raf: 7/199.

³⁹⁸ Ali İmran: 3/134.

³⁹⁹ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, II, 235-238.

⁴⁰⁰ Buhârî, İman:7; Müslim, İman:71.

toplumsal yapıyı sarsıcı mahiyette olmayan, hata ve kusurları hoş görmeyi, çeşitli düşünce, inanç ve davranışları özgürce dile getirmeyi ifade eder.⁴⁰¹

Kur'ân-ı Kerîm'de müsamaha kelimesi geçmez, ancak başta “*afv*” ve onunla birlikte zikredilen “*safh*” kelimeleri olmak üzere hilm, silm, sabır, sulh, lin (yumuşaklık) gibi kavramlarla İslâm müsamahakârlığını ifade eden pek çok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerde dinî ve dünyevî hayâta ilişkin olarak insanların gücünü aşan veya hayâtlarını zorlaştıran mükellefiyetlerden muaf tutulması veya yükümlülüklerinin hafifletilmesi İslâmın temel kurallarını sarsmadıkça daima kolaylığın tercih edilmesi istenmekte, Müslümanların diğer insanların kişiliklerine, düşünce ve inançlarına saygı göstermeleri, onlara farklılıklarını koruma ortamı sağlamaları emredilmektedir. Hadîs mecmualarında da bu tür açıklamaların yanında müsamaha ile aynı kökten gelen değişik kelimelerin yer aldığı ifadelerde müsamaha, Müslümanların temel ahlâkî özelliklerinden biri olarak gösterilmiştir.⁴⁰²

Hz. Peygamber'in hayâtında mü'minlere örnek olarak sunmuş olduğu afv ve müsamaha ile ilgili Mekke'nin fethinden sonra müşrikler için elinde imkân ve kudret varken, tam da onlardan intikam alabileceği kuvvete sahipken sergilemiş olduğu tavrı oldukça dikkat çekicidir.⁴⁰³ Affedişlerin en makbulu muktedirken affetmek, iyiliklerin en güzeli ise kötülüklere karşı yapılandır. Merhametlerin en üstünü kendini acımayanlara acımak, şefkat etmek ve merhamette bulunmaktır. İşte kâinatın efendisi bunu yapıyordu.⁴⁰⁴

Hoşgörölü, müsamahalı olmak büyük gönüllerin işidir. Ancak kendinden emin, yaptığının doğruluğundan şüphesi olmayan ve ilahi hikmet gereği insanoğlunun çeşitli zaaflarla malul olduğunu bilen asil insanlar hoşgörü sahibi olabilirler. Nitekim Resül-i Ekrem Efendimiz (s.a.v) olgunluğun yüce doruğunda olduğu için şahsına karşı yapılan bütün hataları tebessümle karşılar, Yunus'un dediği gibi yaratılanı Yaradandan ötürü hoş görürdü.⁴⁰⁵

Ârîfin sahib olduğu şeylerin başında halkı sevmesi gelir. Nebî (s.a.v)'den rivayet olunan şu Hadîs'te buyurulduğu gibi. "Allah'a imanla beraber aklın başı (akıllı olmanın

⁴⁰¹ Mustafa Çağrı, “Müsamaha”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 71; Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, 210.

⁴⁰² Çağrı, “Müsamaha” XXXII, 71-72.

⁴⁰³ Bk. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 269.

⁴⁰⁴ Salih Suruç, *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayâtı*, Nesil Yay., İstanbul 2015, 442.

⁴⁰⁵ Mehmed Dikmen, *Tasavvuf ve Hikmet Işığında İslâm İlmihali*, Cihan Yay., İstanbul 1983, 583.

ilk şartı), insanlara karşı sevgi beslemektir. Kim insanları sevmekten kendisini mahrum ederse, kendisi de akıldan mahrum edilir." "Sevmenin ilk şartı nedir?" diye Peygamber (s.a.v)'e sorulduğunda O şöyle cevap verdi: "Sevmenin ilk şartı insanları idare etmek, hoşgörülü olmaktır. Hoşgörülü olmak dindendir."⁴⁰⁶

Fütüvvetin derecelerinden birincisinin, husumeti terk etmek, yapılan eziyeti unutmak, *ikincisinin ise* kendinden uzaklaştıran yakınlık göstermek, eziyet edene ikramda bulunmak, suç işleyenin özrünü kızarak değil müsamahayla karşılamak olduğunu söyleyen Herevî devamla şöyle demektedir; “*Bilmelisin ki hasmını aracıya muhtaç kılan ve onun özür dilemesinden utanmayan kişi fütüvvetin kokusunu alamaz.*”⁴⁰⁷

Fütüvvet ahlâkının özellikleri zikredilirken, haksızlık edenin özrünü kabul etmek gerektiği, ayrıca haksızlık yapan kişi mazeret beyan etmeden onun adına mazeret bulmanın fütüvvet ahlâkının özelliği olduğu,⁴⁰⁸ yine fütüvvetin şartları sıralanırken ihvana yumuşaklıkla muamelede bulunmak, onlara güzel sözle bile olsa ihsân ve ikrâmda bulunmak gerektiğinin zikredilmesi⁴⁰⁹ afv ve müsamaha göstermek noktasında haksızlık edenin özrünün kabul edilmesinin önemini göstermektedir.

Fudayl b. İyâz, Fütüvveti *dostların kusurlarını hoş görmek* olarak tarif etmiştir.⁴¹⁰ Yine aynı manayı kuvvetlendiren bir başka tarifte ise fütüvvet, *kişinin kendisine yapılan her türlü kin, garez ve cefâyı unutması ve hataları görmezden gelmesidir* denilmiştir.⁴¹¹ Sülemî de Peygamberimizin “*Eğer sen Müslümanların hatalarının peşine düşersen onları bozarsın veya onları bozmaya yüz tutarsın*”⁴¹² hadîsini zikrederek fütüvvetin gereklerinden birisinin dostların hatalarını aramaktan vazgeçmek olduğunu dile getirmiş⁴¹³ ve fetâ için, başka birinin hata ve kusurlarını açığa vurmak suretiyle onların bozulmasına sebep olmanın doğru olmadığını nazarlarımıza sunmuştur. Hatta Sülemî

⁴⁰⁶ Herevî, vr.152a (Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu'l-Fütüvvet”, 153).

⁴⁰⁷ Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, (Terc. Abdurrezzak Tek), Emin Yay., Bursa 2017, 39-40.

⁴⁰⁸ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 429

⁴⁰⁹ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 196

⁴¹⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 306.

⁴¹¹ Kâşânî, *Elf Makâm*, 315.

⁴¹² Ebû Dâvûd, Edep: 44.

⁴¹³ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 25.

mevzuyu biraz daha ileri taşıyarak fütüvvet ehlinin, bırakın dostların kusuruna bakmayı, dostları için günah işledikleri zaman tevbe etmeleri gerektiğini bile söylemiştir.⁴¹⁴

Muhâsibî, fütüvvetin başkalarına insaf etmek ve onları bağışlamak olduğunu, fakat bunun mukabilinde onlardan insaf ve bağışlama beklememek gerektiğini ifade etmiştir.⁴¹⁵

Sülemî de fütüvvet ehlinde bulunması gerekenlerin birisinin, kötülük eden kişiyi affetmek olduğunu dile getirerek affedici olmanın fetâ için önemine vurgu yapmıştır.⁴¹⁶ Ona göre afv ve müsamaha, kötülüğü iyilikle karşılamak, kabahati cezalandırmamaktır.⁴¹⁷

Sülemî yine sûfilerin adabını ihtiva eden ilkeleri sayarken kardeşlerin kusuruna az bakmak, sevgi ve hüsn ü zandan dolayı onların kusuruna takılmamak gerektiğini ifade etmiştir..⁴¹⁸ Yine Sülemî'nin naklettiğine göre Süfyân-ı Sevrî (ö.161/778)'ye fütüvvetten sorulduğu zaman: “*Fütüvvet, dostların kusurunu affetmektir*”⁴¹⁹ diye cevap vermiştir. Fütüvvetin bir gereği olarak da kötülüğü iyilikle karşılamak, kabahati cezalandırmamak⁴²⁰ gerektiğine dikkat çeken Sülemî, Serî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: “*İntikam almağa gücü yeterken affeden kişiyi Allah da güçlü olduğu halde affeder.*”⁴²¹

Herevî de, Şeyh Abbas Mesrûk (ö.298/910)'un “*Bilin ki fütüvvet, dostlar kötülük yapsa bile dostların ayıbını örtmektir.*”⁴²² dediğini aktararak fütüvvet ehli için kötülüğe karşılık iyilikle mukabele etmenin önemini dile getirmiştir. Zira yapılan bir kötülüğe karşı, o kötülüğü örtmenin hatta kötülüğü anmamanın, iyilikle karşılık vermek anlamına geldiğini düşünmek, hakikata muhalif düşmez. Sûfilerden birine fütüvvet hakkında sorulduğu zaman: “*Hiç kimsenin kötülüğünü anmamaktır.*”⁴²³ diye mukabelede bulunması da aynı noktaya ışık tutar mahiyette bir cevaptır.

⁴¹⁴ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 32.

⁴¹⁵ Herevî, vr.154a (Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu'l-Fütüvvet”, 160).

⁴¹⁶ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 90.

⁴¹⁷ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 25-68.

⁴¹⁸ Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, 92.

⁴¹⁹ Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, 92.

⁴²⁰ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 25-68.

⁴²¹ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 38.

⁴²² Herevî, vr.150b (Küçük, 149).

⁴²³ Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, 92.

Gazâlî de fetânın, arkadaşının hatalarını düzeltmesi gerektiğini ve bununla beraber yapmış olduğu iyilikten dolayı da bir fayda beklemesinin doğru olmayacağını söyler.⁴²⁴ Yine o, fetânın vasıfları olarak gördüğü sıdk, vefâ, cömertlik ve hayâ gibi ahlâkî davranışları sayarken aynı zamanda onun bağışlayıcı ve Müslümanlara karşı mülayim ve lütufkâr olması gerektiği üzerinde durur.⁴²⁵ Başka birisinde tezahür eden bir hatayı düzeltmenin ancak onu hoşgörmek ile mümkün olabileceğini kabul edersek fetâ için kusurlara karşı müsamaha ile mukabele etmenin ehemmiyetini de idrak etmiş oluruz.

“Fütüvvet ehli kendilerine kötülük etseler bile yaratıklara iyilikle muamele eder. Bu tavır kendisini ve nimetini inkâr eden kimselere Allah’ın rızık vermesine benzer.”⁴²⁶ denilerek fetânın kötülüğe karşı iyilikle karşılık vermesinin, Allah’ın kendisini inkâr etseler bile hiç kimseyi ayırt etmeden herkese rızık vermesine benzetilmesi gayet manidardır.

Fütüvvet tanımlamalarına da bakıldığında zaman, bütün mahlukata özellikle de insana karşı şefkat ve merhamet ile yaklaşmanın ve onlara, dünyevî ve uhrevî hayâtlarına zarar verici amellerinden dolayı acımanın asıl olduğu nazara çarpar. İbrahim b. Ethem (ö. 161/778 [?]) hakkında rivayet edilen menkıbede bu husus şöyle dile getirilmiştir:

“İbrahim b. Edhem bir gün sahraya çıktı, bir askerle karşılaştı. Asker kendisine sen köle misin? dedi. İbrahim evet dedi. Asker mamur yerler nerede? dedi. İbrahim: (kabristanı işaret ederek) işte! dedi. Asker ben mamur yerleri istiyorum deyince İbrahim işte mamur yerler kabristandır dedi. Onun bu sözü askeri oldukça kızdırdı. Asker onun başına kırbaçla vurdu ve kendisini gerisin geriye şehre çevirdi. Arkadaşları karşılayıp hadîseyi sorunca, asker kendilerine İbrahim’in söylediklerini haber verdi. Onlar askere dediler ki: Bu Edhem’in oğlu İbrahim’dir. Bunun üzerine asker atından inip el ve ayaklarını öperek kendisinden özür diledi. Sonra İbrahim’den sen neden askere ben köleyim dedin? diye soruldu. İbrahim o benden sen kimin kölesisin diye sormadı sen kölemisin diye sordu. Bende Allahın kölesi olduğum için evet dedim. Fakat o benim başımı kırbaçlayınca ben Allah Teâlâ’dan kendisi için cennet istedim. Bunun üzerine kendisine şöyle soruldu: “Nasıl olur? O sana zulmetti sen ona cennet istiyorsun.” İbrahim ben onun eliyle bana dokunan eziyetten ötürü mükâfat göreceğimi biliyorum.

⁴²⁴ İmam-ı Gazâlî, *Ravzatü’l-Tâlibin*, 209.

⁴²⁵ İmam-ı Gazâlî, *Ravzatü’l-Tâlibin*, 209.

⁴²⁶ İbn Arabî, *Futuhât-ı Mekkiyye, Fütüvvet Ehli ve Meczuplar*, (Terc. Ekrem Demirli), Litera Yayıncılık, İstanbul 2015, 57.

Bu bakımdan benim ondan nasibim hayır olup ta onun benden nasibinin şer olmasını istemedim! dedi.”⁴²⁷

Kuşeyrî, başkalarının kusurlarını örtme ile ilgili olarak şöyle bir rivayet aktarmaktadır: “Adamın biri bir kadın ile evlenmişti. Cinsî temastan önce kadının rahminde cedrâ(ur, kabarcık) denilen bir hastalık zuhur etti. Adam önce gözüm ağrıyor dedi. Sonra gözlerim âmâ oldu, dedi. Gelin geldi, adam gerdeğe girdi, yirmi sene süren bu evlilikten sonra kadın vefât etti. O zaman erkek gözlerini açtı. Adama bu durumun sebebi sorulunca; âmâ olmuş değildim, fakat kadın mahzun olmasın diye âmâ göründüm, diye cevap verdi. Bunun üzerine adama: Fetâları geçtin, baş fetâ oldun, denildi.”⁴²⁸

Kısaca ifade edecek olursak, şer’î meselelere muhalif olmamak kaydıyla, kimseyi günahından ve kusurundan dolayı ayıplamayıp mazur görmek, insanlara hoşgörü ile yaklaşmak fütüvvetin bir icabıdır.

2.2.7. Cömert Olmak: Sehâvet

“Cömert” Farsça “cevan-merd” kelimesinden Türkçeleştirilmiştir. Cömertlik kavramı İslâm ahlâkı literatüründe genellikle “sehâ”, “sehâvet” ve “cûd” terimleriyle ifade edilir. Sehâ ve sehâvet sözlükte “ocağın içinde kolaylıkla ateş yakılacak şekilde geniş tutulması ve yanmakta olan ateşin alev ve dumanının kolayca yükselmesine imkân hazırlanması” anlamına gelir. Bu manadan hareketle gönül zenginliği ve genişliğine de “sehâvet” denilmiştir.⁴²⁹

Fütüvvet ehlinde bulunması gereken en önemli ahlâkî özelliklerden olan cömertlik te kaynağını âyet ve hadîslerden almaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de sehâ, sehâvet ve cûd kelimeleri geçmemekle birlikte pek çok âyette *infak*, *îsâr*, *i’ta*, *it’am*, *ihsân*, *ikrâm*, *bezl* gibi masdarlardan gelen fiillerle cömertlik erdeminin önemi üzerinde durulmuştur:

⁴²⁷ İmam Gazâlî, *İhya-i Ulûm’id-Din*, III, 155.

⁴²⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 308.

⁴²⁹ Mustafa Çağrı, “Cömertlik”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 72.

“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden çıkardıklarımızdan hayra harcayın.”⁴³⁰

“Eli sıkı olma; büsbütün eli açıkta olma.”⁴³¹

“Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olanlar olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁴³²

“Kim (elinde bulunanadan) verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse biz de onu en kolayla hazırlar, onda başarılı kılarız. Kim cimrilik edip vermez, kendini zengin sayıp hakka boyun eğmez, engüzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora yöneltiriz. Öylesi çukura yuvarlandığı zaman malı kendisine hiç fayda vermez.”⁴³³

“Temizlenerek malını hayra veren iyiler ondan (ateşten) uzak durur.”⁴³⁴

Kur’ân’da cömertlik öncelikle Allah’ın sıfatları arasında gösterilmiştir: “Allah sonsuz lütuf ve kerem sahibidir.”⁴³⁵ O’nun bir adı da Kerîm’dir.⁴³⁶ Bundan başka Kur’ânda yer alan Rahmân, Rahîm, Vehhâb, Latîf, Tevvâb, Gaffar, Afüvv, Rauf, Hâdi gibi ilahî isimler de Allah’ın cömertliğini değişik yönleriyle ifade eden kavramlardır. Bir hadîste “Allah cömerttir ve cömertliği sever”⁴³⁷ buyrulurken “cömert” karşılığında Allah’ın isimlerinden biri olarak “cevâd” kelimesi kullanılmıştır.⁴³⁸

Cömertlik, bazı âyetlerde “i’tâ” fiiliyle kullanılmış olup, cehennemden kurtuluş vesilesi olarak Allah tarafından nazarlarımıza sunulmuştur. Saadet-i Ebediyemize yardım ettiğinden dolayı bu ahlâkî tutum büyük bir önem arz etmektedir. Zira saadeti ebediyemize yardım eden küçük değildir, büyüktür. Fetâ’nın maddî ve manevî fedakârlıkta bulunarak cömertlik yapmasının da temel esprisi bu olsa gerek.⁴³⁹

⁴³⁰ Bakara: 2/267.

⁴³¹ İsrâ: 17/29.

⁴³² Haşr: 59/9.

⁴³³ Leyl: 92/5-11.

⁴³⁴ Leyl: 92/17.

⁴³⁵ Rahman: 55/27, 76; Alak 96/3.

⁴³⁶ İnfitar: 82/6.

⁴³⁷ Tirmîzî, Edeb: 41.

⁴³⁸ Mustafa Çağrı, “Cömertlik”, VIII, 72.

⁴³⁹ Öztürk, Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf, 248.

Cömertlikte asl olan yardım etmek değil bununla beraber bu işi seve seve yapmak, yapılan bu işten dolayı herhangi bir rahatsızlık duymamaktır.⁴⁴⁰ Ensâr'ın Muhâcir'e yaptığı yardım zikredilirken, Cenâb-ı Hak'ın bu noktayı da nazarlarımıza sunması yapılan cömertliğin bu şekilde olursa daha da kıymetli olacağını bildirmek içindir.

Hiz. Peygamber (sav) ise; “Cömert kişi Allah’a yakındır, cennete yakındır, cehennemden uzaktır. Cimri kişi Allah’tan uzaktır, cennetten uzaktır, cehenneme yakındır.”⁴⁴¹ “Cimrilikten korkunuz. Çünkü sizden öncekileri cimrilik helak etti.”⁴⁴² “Her sabah iki melek iner. Biri Yarabbi! İyilik edene malının karşılığını ver. Diğeri ise Yarabbi! Cimrilik edenin malını telef et diye dua eder.” buyurarak cömertliğin önemini dile getirmiş ve kurtuluşa vesilelik cihetini nazarlara sunmuştur.

Ca’fer Sâdık, *Fütüvvetnâme*’sinde iyi eylemlerin açılıp kötü eylemlerin bağlanacağını ifade ederken “Cimrilik kapısını bağlaya cömertlik kapısını aç”⁴⁴³ buyurarak fütüvvet ehli için cömert olmanın önemini zikretmiştir.

Cüneydi Bağdâdî, tasavvufun hasletlerinden birinin de sehâ (cömertlik) olduğunu, sehânın Hiz. İbrahim’e tekabül ettiğini söyleyerek⁴⁴⁴ Hiz. İbrahim’in Hiz. İsmail’i kurban etmesinin cömertliğin en büyüğü olduğunu dile getirmiştir.

Herevî, Cüneyd Bağdadî (ö.297 /909)’nin şöyle dediğini de nakletmiştir: “Fütüvvet, zorluğun üstesinden gelmek, vermeyi tercih etmek, hiçbir şeyden dolayı şikayet etmemek, zengin veya yoksul kim isterse geri çevirmemek, haramlardan kaçınmaktır.”⁴⁴⁵

Nasrâbâzî (ö.372/982); “Fütüvvet, verdiği şeyden karşılık beklememektir.” demiştir. Dekak’a göre; “Cömertlik, ihtiyacı olmadığı şeyleri ihtiyacı olana vermek değildir. Asıl cömertlik, sıkıntıda iken (ihtiyacı olduğu halde) başkalarına vermektir.” Abdullah İbn Mübarek (ö. 181/797)’e göre de; “İnsanların başkalarının ellerindekilerden

⁴⁴⁰ Çağrı, “Cömertlik” VIII, 72.

⁴⁴¹ Tirmîzî, Birr: 40.

⁴⁴² Buhârî, Fiten: 2; Ebû Dâvûd, Sünnet: 27; Müslim, İmâra:53, 54, 55.

⁴⁴³ *Fütüvvetnâme-i Ca’fer Sadık*, 57.

⁴⁴⁴ Hücvirî, *Keşfu’l Mahcûb*, 102.

⁴⁴⁵ Herevî, vr.150b (Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî’nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu’l-Fütüvvet”, 148).

kendilerini müstağni kılmaları, onların kendi ellerindekini dağıtmalarından daha efdaldır.”⁴⁴⁶

"Fütüvvet üçtür; Birincisi, cimriliği terketmektir." diyen Ahmed b. Muhammed es-Serrâc da "Onlar o kimselerdir ki, cimrilikte bulunurlar ve insanlara cimrilik ile emrederler ve her kim onlardan yüz çevirirse muhakkak ki Allah Ganî ve Hamîd'dir." ⁴⁴⁷ âyetinin zımnında Allah'ın cimriliği terketmeyi emrettiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁸

Ebû Hafs, kerem ve cömertliği fütüvvetin esasları olarak görmüş, ayırım gözetmeden herkese iyilik yapılmasını, ancak yapılan iyiliklerin hiç yapılmamış gibi kabul edilmesini ve hatırlanmaması gerektiğine vurgu yapmıştır.⁴⁴⁹

Allah'ın rızâsını kazanarak kâmil insan olma yolunda büyük bir öneme sahip olan cömertlik, tasavvufun kullandığı eğitici ve erdirici vâsıtaların en mükemmeli olarak da nitelendirilmiştir.⁴⁵⁰ İşte bundan dolayıdır ki Gazzâlî, cömertliğin kurtuluş vesilesi olan bir Peygamber ahlâkı olduğunu söylemiştir.⁴⁵¹

Cömertlik, aynı zamanda iffet derecelerinin en üstünü, mürüvvet mertebelerinin en yücesi, civanmertlerin attıkları adımlardan son adım ve onların zahitlikte ulaştıkları duraklardan en şerefli bir durak olarak görülmüş ve onunla vasıflanan ve onun hakkını gereği gibi yerine getiren kişinin de iffetin bütün derecelerine ulaşarak bu sıfatla övülüp ululanmaya hak kazandığı da söylenmiştir.⁴⁵²

"Mürüvvetin tam kemâle erme noktası cömertliktir. Cömertliğin derecesi de üçtür. Birincisi, sahip olmadığı şeylere karşı tama'dan sakınmak. İkincisi, yine sahip olmadığın şeye karşı kötü zandan sakınmak. Üçüncüsü, kendisinden kötülük gördüğün kimseye iyilik etme düşünüşünü, son haddine kadar muhafaza etmendir." ⁴⁵³

Fütüvvet ehlinin en bâriz vasıflarından birisi cömertliktir. Bundan dolayıdır ki Cüneyd-i Bağdâdî fütüvveti, "elde olanı insanlar için harcamak" ⁴⁵⁴ olarak tarif etmiştir.

⁴⁴⁶ Herevî, vr.151a (Küçük, 150).

⁴⁴⁷ Hadid: 57/24.

⁴⁴⁸ Herevî, vr.149a (Küçük, 147).

⁴⁴⁹ Tahsin Yazıcı, "Ebû Hafs el-Haddâd", *DİA*, İstanbul 1994, X, 128.

⁴⁵⁰ Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 248.

⁴⁵¹ İmam Gazâlî, *İhya-i Ulum'id-Din*, III, 539.

⁴⁵² Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 235.

⁴⁵³ Herevî, vr.152a (Küçük, 153).

⁴⁵⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 307.

Fütüvvet, biriktirmemek ve elde olanı başkasıyla paylaşmak, istek sahiplerine mazeret beyan etmeden onların isteklerini yerine getirmek,⁴⁵⁵ yedirilmek için kazanılan yemek ve elde edileni yoksullara harcamak⁴⁵⁶ olarak görülmüştür. Bundan dolayıdır ki fetâ, cömertlik sahibi ve malını, mülkünü herkesin istifadesine açan ve bütün bunlarla beraber kimseden minnet ummayan kişi⁴⁵⁷ olarak nitelendirilmiştir. Zaten fetâ öyle bir kahramandır ki, cömertlik göstermekle kalmayıp, aynı zamanda yaptığı bu fiilden dolayı her hangibir karşılık beklemeyen kişidir.

Fütüvvet ehline cömert olmanın, az veya çok olan maldan, başkasına verebilmenin en büyük güzelliklerinden birisi, severek, isteyerek ve karşılık beklemeden verebilmektir. Bu manaya dikkatleri çekmek için Sanavberî şöyle demiştir: *“Onlar cömertlik gösteren değil, gerçek cömert olarak yaratılmışlardır. Zoraki cömertlik yapan cömert değildir.”*⁴⁵⁸ Çünkü Yüce Rabbimiz de cömertlik yapılırken dikkat edilmesi gereken noktaları zikrederken, başa kakmadan⁴⁵⁹ ve sevdiğimiz şeylerden verilmesini⁴⁶⁰ emir buyurmaktadır. Başkası için yapılan fedakârlığı başa kakmadan ve sevdiğimiz şeylerden verirsek, o fedakârlığı severek yapıyoruz demektir. Hz. Ali de aynı noktaya dikkatleri çekerek, cömertliği başa kakmadan yapmamız gerektiğini söyler. İşte bundan dolayı fetâ hiçbir minnet duygusu hissetmeden ihsânda bulunarak⁴⁶¹ verirken bile (cömertlik yaparken) bir eziklik hisseder.

Bu bağlamda Gazzâlî'nin şunları söylemektedir: “Sehâ; Müslüman kardeşlerinin dünyevî ve uhrevî hazlarını kendi hazlarına tercih etmesi, bir ihtiyacı istemeden vermesi, verdiklerine karşı minnet beklememesi, verirken acele etmesi, gizlemesi, Müslümanların karşılarında istemenin zilletini görmekten hoşlanmamasıdır.”⁴⁶²

Şiblî (ö.334/945)'de fütüvveti, azlık anında elindekini bölüşebilmek olarak tanımlamış ve cömert olmakla fütüvvet arasındaki bağı dile getirerek, aslında fetâda sınırsız bir paylaşımın olması gerektiğini zımnî bir şekilde vurgulamıştır. Zira azlık

⁴⁵⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 307.

⁴⁵⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1985, 118.

⁴⁵⁷ İmam-ı Gazâlî, *Ravzatü't-Tâlibin*, 209.

⁴⁵⁸ Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, 26.

⁴⁵⁹ Bakara: 2/262-264.

⁴⁶⁰ Ali İmran: 3/92.

⁴⁶¹ İmâm-ı Gazâlî, *Ravzatü't-Tâlibin*, 208

⁴⁶² İmâm-ı Gazâlî, *Ravzatü't-Tâlibin*, 210.

anında paylaşabilmek kolay bir iş olmadığı gibi fedakârlığı icap ettirir.⁴⁶³ Zaten cömertliğin en güzeli az olduğu halde vermektir. Çünkü azken veremeyen çok olduğu zaman hiç veremez. Bu keyfiyet insan yaratılışının bir gereği olarak mukaddes metinlerde tekrarlanmıştır.⁴⁶⁴

Sülemî de, “*Cennet cömertlerin evidir*” diyerek, fütüvvet gereklerinden birinin kulun dini hususunda cimri fakat malı hususunda cömert olması gerektiğine vurgu yapmış⁴⁶⁵ ve kimde şu huylar bulunursa onun fütüvvet için yaşadığına hükmetmemiz gerektiğini söylemiştir: “Aza şükretmek”, “çok musibete sabretmek”, “câhili hilmiyle idare etmek”, “cimriyi sehâsıyla terbiye etmek”, “yaptığı bir iyiliği yıkmamak.”⁴⁶⁶

Görüldüğü üzere cömertlik, kişinin fütüvvet üzere yaşadığına bir alamet olarak görülmüş ve bu hasletin fütüvvet ehli için önemi nazara verilmiştir.

İbn Arabî de, fütüvvet ehlinin vasıflarını sıralarken, “doğruluğun yiğitlerinde bıkınlık olmaz, onlar her türlü cömertlik ve değerden pay sahibidirler”⁴⁶⁷ demiş fetâ için sehâvetin önemini bildirmiştir. Ankaravî de fütüvvetin eli açıklıktan ve mertlikten ibaret⁴⁶⁸ olduğunu söyleyerek aynı noktaya dikkat çekmiştir.

Fütüvvette cömertliğin kapsamı geniştir. Sadece insanlara karşı cömert olmak yeterli değildir. Hayvanlara karşı da cömert olunması gerektiği söylenmiştir. Bu hususla ilgili olarak Kuşeyrî şöyle bir hikâye naklatmaktadır: “Bir gün, Ahmed b. Hadraveyh, karısı Ümmü Ali’ye dedi ki: Bir ziyâfet vermek istiyorum. Bu ziyâfette Şâtır b. Ayyâr’ı davet edeceğim. Ayyâr Şâtır o beldede bulunan fütüvvet ehlinin reisi idi. Karısı: Sen doğru dürüst fütüvvet ehline ziyâfet verecek durumda değilsin, (reislerine nasıl vereceksin?) dedi. Ahmet: Bu işi behemahal yapmalıyım, dedi. Karısı: Eğer mutlaka bu işi yapman icab ediyorsa koyunlarını, sığırlarını ve eşeklerini boğazla, o kadar çok et yığki, komşu evlere gönderdiğin etler (ihtiyaçları kalmadığı için) evine geri gelsin, (yiyen olur mu olmaz mı demeden çok sayıda hayvan kes) dedi, Ahmed: Koyun ve sığır kesmenin manasını anlıyorum, fakat eşek kesmekten maksadın nedir? bunu

⁴⁶³ Herevî, vr.154a (Küçük, 160).

⁴⁶⁴ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 248.

⁴⁶⁵ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 66.

⁴⁶⁶ Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, 92.

⁴⁶⁷ İbn Arabî, *Futuhâtı Mekkiyye, Fütüvvet Ehli ve Mecsuplar*, 49.

⁴⁶⁸ Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukarâ*, 290.

anlayamadım, dedi. Karısı: Bir fetâyı evine davet ettiğin zaman en azından mahallenin köpeklerinin bundan faydalanmaları gerekir, dedi.”⁴⁶⁹

İznikli Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâme’sinde şöy der: “Cömert insan, kendisinden bir şey istenildiği zaman muhtaç kimseye verir ve verdiği için hiç üzülmez. Cömert kişi, bilgisini de ehlinden ve ihtiyaç sahiplerinden hiç bir şekilde esirgemez; layık olanlar ve ihtiyaç sahipleri daima onun bilgisinden yararlanırlar. Cömert bir insan vermeyi bir ibadet olarak algılar ve bunun bir arınma vesilesi olabileceğini düşünür. Zaten İslâmın öngördüğü en önemli özelliklerden birisi de, almayı değil de vermeyi, öncelikli esas olarak kabul etmesidir.”⁴⁷⁰

Netice itibariyle cömertlik, gerek fütüvvet ehli gerekse sûfilerce “fetâlık” vasfının ayrılmaz bir parçası olarak görülmüş ve bu ahlâkî tutum sergilenirken din, mezheb, ırk ayrımı gözetilmeksizin bütün insanların hatta hayvanların dahi nasiplerine riayet edilmesi gereği üzerinde durulmuştur.

2.2.8. Misafirperver Olma

Arapça’da “*yolcu*” anlamındaki müsâfir kelimesi Türkçe’de “*konuk*” karşılığında kullanılır. Arap dilinde bu mânada daha çok “*dayf*” kelimesi (çoğulu adyâf, duyûf, dîfân, dıyâf) geçer. Aynı kökten türeyen *dıyâfe* (ziyâfet) “*misafir ağırlama, konuklara ikramda bulunma*” demektir. Âyet ve hadîslerde infakta bulunulacak kimseler arasında sayılan “ibnü’s-sebîl” “*dayf*” ile yorumlanmıştır. Arapça’da zâir de “misafir” anlamında kullanılır. Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. İbrâhim’e İshak’ı müjdelemek ve Lût kavmini helâk etmek için insan şeklinde gelen melekler “*dayf*” olarak anılır.⁴⁷¹ İbrâhim onlar için bir dana kesip ikramda bulunmuş, fakat onlar yememiştir.⁴⁷²

Misafir ağırlama geleneğini ilk başlatan kimse olduğu nakledilen Hz. İbrâhim, “ebü’d-dîfân” diye meşhurdur. Meleklerin Hz. Lût’u ziyaretleriyle ilgili âyetlerden ev sahibinin misafirini ağırlaması yanında onu her türlü tecavüze karşı korumasının da görevi olduğu anlaşılmaktadır. Yine Kur’ân’da “*tadyîf*” (misafir etmek) fiili bir âyetle,

⁴⁶⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 308.

⁴⁷⁰ İznikli, *Fütüvvetnâme*, 49.

⁴⁷¹ Hûd: 11/78; Hicr: 15/51, 68; Zâriyât: 51/24; Kamer 54/37.

⁴⁷² Zâriyât: 51/26.

Hız. Mûsâ ile onun arkadaşının bir köy halkı tarafından ağırılanmak istenmemesi anlatılırken geçer.⁴⁷³

Bi'setten önce de nezih bir hayâtı olan Resûl-i Ekrem misafirperverliğiyle tanınmıştı. Kendisi, ilk vahyin heyecanını ve duyduğu endişeyi Hız. Hatice'ye anlatınca Hatice onun bazı hasletlerini, bu arada misafirperverliğini de anarak korkmamasını, Allah Teâlâ'nın kendisini mahcup etmeyeceğini söylemiştir.⁴⁷⁴ Resûlullah gelen misafirleri asla geri çevirmez, evinde ağırlama imkânı olmadığı durumlarda onu ağırlayacak birini bulurdu.⁴⁷⁵ Ayrıca bütün zamanlarını ibadetle geçirenlere ihmal etmemeleri gereken bedenî, ailevî ve insanî yükümlülüklerini hatırlatırken misafirlerin haklarına da dikkat çekmiş⁴⁷⁶, ev sahibinin misafirin yanında güler yüzlü olmasını, öfke ve üzüntüsünü belli etmemesini öğütlemiştir.⁴⁷⁷ Hemen bütün hadîs mecmualarında tekrar edilen bir hadîste yer alan⁴⁷⁸ *“Allah’a ve âhiret gününe inanan kimse misafirine ikramda bulunsun”* ifadesi müslümanlar arasında bir özdeyiş haline gelmiştir. Bu hadîsin bir rivâyetine göre Hız. Peygamber, *“Ev sahibi misafirine câizesini versin”* demiş, bir soru üzerine de câizenin misafiri bir gün bir gece ağırlamak olduğunu, misafirliğin üç gün sürebileceğini, daha fazla devam ettiği takdirde yapılan ikramın sadaka sayıldığını söylemiş,⁴⁷⁹ ayrıca misafirin ev sahibini sıkıntıya sokacak derecede misafirliğini uzatmasının uygun görülmediğini⁴⁸⁰ belirtmiştir.⁴⁸¹

Mekârim-i ahlâktan olan misafirperverlik Türk ve Arap toplumlarında da övünç vesilesi bir haslet sayılmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği örneklerde şöhretini duyurmak isteyen kimsenin misafirini iyi ağırlaması gerektiğinden, ancak konuk ağırlamayı uğur sayan nesillerin kaybolup geriye bir karartı gördüğünde çadırını yıkan kişilerin kaldığından söz edilir. Dede Korkut hikâyelerinin daha başında konuğu gelmeyen kara evlerin yıkılması dilenir.⁴⁸²

⁴⁷³ Kehf: 18/77.

⁴⁷⁴ Buhârî, Bedü'l-vahy: 1; Müslim, İmân: 252

⁴⁷⁵ Meselâ bk. Buhârî, Tefsîr: 59/6, Menâkıbü'l-ensâr:, 10; Müslim, Eşribe: 172.

⁴⁷⁶ Buhârî, Savm:, 54-55, Edeb: 84; Müslim, Sıyâm: 182, 192

⁴⁷⁷ Buhârî, Edeb: 87.

⁴⁷⁸ Meselâ bk. Buhârî, Edeb: 31-85, Rikâk: 23; Müslim, İmân: 74, 75, 76, 77; Lukata: 14

⁴⁷⁹ Buhârî, Edeb: 31, 85; Müslim, Lukata: 14.

⁴⁸⁰ Müslim, Lukata: 15, 16.

⁴⁸¹ Mustafa Çağrııcı, “Misafir”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 171.

⁴⁸² Çağrııcı, XXX, 171.

Fütüvvet sahibi, misafirleri ağırlamak ve dostlara hizmet etmek noktasında zahmet ve meşakkate tahammül eder, onların huzura ve istirahat ulaşması için elinden gelen gayreti gösterir. Kendisi yokluk içerisinde olsa bile, buna hem sabreder hem de bu durumu onlardan gizler. Zira burada asl olan konukların ve dostların huzurunun bozulmamasıdır. Eğer bu davranışı sergilemezse davası laftan ibaret kalmakla beraber fütüvvetten de uzaklaşır.⁴⁸³

Hiz. Ali'nin bir gün ağladığı ve O'na: *Seni ağlatan nedir?* diye sorulduğu zaman Hiz. Ali'nin: *"Yedi gündür bana misafir gelmedi Allah beni unuttu diye korkuyorum"* demesi ve yine Enes b. Malik'ten rivâyet edildiğine göre Hiz. Ali'nin misafire dair: *"Evin zekâtı, içinde misafir için bir oda ayırmaktır"* buyurması misafir ağırlamanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca misafirsizliğin Allah tarafından unutulma sebebi olarak telakkî edilmesi ve Herevî'nin Hiz. Ali ile ilgili bu mevzuları fütüvvet bahsinde dile getirmesi, fütüvvet ile misafir arasındaki münasebeti göstermesi açısından gayet manidardır.⁴⁸⁴

Hücvirî, tasavvufî muameleleri anlatırken sûfî için misafir ağırlama ilgili olarak, kendisine bir misafir geldiği zaman sevgi ile önüne çıkıp saygı ile karşılayarak, hüsnü kabul gösterip, misafiri İbrahim Halil'in ikramına nail olan misafirlerden biri olarak görüp Hiz. İbrahim gibi ağırlayıp O'nun yaptığı muamele gibi ona muamele edilmesi gerektiğini aktararak⁴⁸⁵ fütüvvet ehli tarafından misafir ağırlama adabını ve misafirin önemini zikretmiştir. Sülemî'de fütüvvet adabını anlatırken misafire nasıl davranılması gerektiğini, *"Kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa misafirine güzel ikramda bulunsun."* hadîsini zikrederek misafire güzel ikramda bulunmanın fütüvvetin gereklerinden birisi olduğunu söylemiştir.⁴⁸⁶

Fütüvvet ehli misafiri ağırlamak noktasında o kadar hassastır ki veli ile kâfir arasında fark görmez.⁴⁸⁷ Kim olursa olsun önemli olan, onun gönlünü ihya ederek, Rabbinin rızasında fani olmaktır. İşte bundan dolayıdır ki Sûfilerden birine fütüvvet

⁴⁸³ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 250.

⁴⁸⁴ Herevî, vr.151a (Küçük, 149).

⁴⁸⁵ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 404.

⁴⁸⁶ Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 30, 92

⁴⁸⁷ İmam-ı Gazâlî, *Ravzatü't-Tâlibin*, 209.

nedir? diye sorulduğu zaman “*Kulun, sofrasında yemek yiyen veli ile kâfir arasında fark görmemesidir*” diye cevap vermiştir.⁴⁸⁸

Kuşeyrî'nin ulemadan birisinin anlattığı şu menkıbeyi fütüvvet başlığı altında zikretmesi de mevzumuzda ışık tutar mahiyettedir:

“Mecusînin biri İbrahim Halil(a.s.)’e misafir olmak istediğini bildirdi. İbrahim (a.s.), “Müslüman olman şartı ile kabul” dedi. Bunun üzerine Mecusî oradan ayrıldı ve yoluna devam etti. Bu hadîse üzerine İbrahim (a.s.)’e şöyle bir vahiy geldi: “Ey İbrahim! Kâfir olmasına rağmen biz bu zındıka elli sene var ki rızık veriyoruz, dinini değiştirmesini talep ve teklif ermeden, bir lokmada sen yedirseydin, ne olurdu?” Hakk Teâlâ’dan bu vahyi alan İbrahim (a.s.) mecusînin peşine düştü, ona yetiştirdi, kendisinden özür diledi. Mecusi, İbrahim (a.s.)’e böyle davranmasının sebebini sordu. Oda durumu anlattı. Bunun üzerine Mecusi Müslüman oldu (Ve ne hoş bir Rabb, düşmanı için dostunu azarlıyor, dedi).”⁴⁸⁹ Kuşeyrî aynı eserinde davetsiz gelen misafirle ilgili olarak Cerîrî’den rivayetle şu hadîseyi naklederek fetâ için misafir ağırlamanın ehemmiyetini dile getirmiştir:

“Bir gece bizi Şeyh Ebu’l-Abbas b. Mesrûk evine davet etmişti. Yolda bir dostumuza rastladık, şeyhin ziyâfetine gidiyoruz, sen de bizimle gel, dedik. Davet edilmedim ki... dedi. Resulullah (s.a.v) Hz. Aişe için izin aldığı gibi, biz de senin için izin alırız, dedik. Arkadaşımızı aldık. Şeyhin kapısına varınca arkadaşımızla aramızda geçen konuşmayı anlattık. Şeyh arkadaşımıza dedi ki: Demek davet edilmeden evime gelecek derecede senin yanında itibarım varmış, beni bu kadar çok seviyormuşsun. Yemin olsun ki bulunduğun yerden oturacağın yere kadar ayağını yanağıma bastıra bastıra götüreceğim, dedi ve bu teklifinde ısrar etti. Şeyh yüzünü yer üzerine(yer üzerinde serili olan hasıra) koydu. Adam alındı ve ayağı şeyhin yanağı üzerine bastırıldı. Yüzü tahriş edilmeyecek bir şekilde şeyh yanağını yeryüzünde sürüye sürüye adamı oturacağı yere kadar götürdü.”⁴⁹⁰ Bu hadiseden de anlaşılacağı üzere, Fütüvvetin icabı davetsiz bile olsa gelen misafire sevinerek ona ilgi göstermektir.

⁴⁸⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 307.

⁴⁸⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 307.

⁴⁹⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 310-311.

Kuşeyrî, Muhammed b. Ali Tirmizî'nin şöyle dediğini aktarır: “Fütüvvet, evinde devamlı ikamet eden ile iğreti oturanı müsavi görmektir.”⁴⁹¹ Yani fütüvvet, evinde kısa süre misafir olan biri ile uzun müddet misafir olan diğer biri arasında fark görmemek, aylarca hatta yıllarca evinde misafir olan birine evine yeni gelen bir misafir gibi davranmak veya eve gelen misafir ile ev halkını bir görmektir.

Fetâ, misafiri en güzel bir şekilde ağırlayarak, ona en güzel ikramları sunan, bunu ifa ederken de kim olursa olsun, dinî yönden hangi fikre sahip olursa olsun, az veya çok ne kadar misafir olarak kalırsa kalsın onu incitmeyen kişidir.

2.3. FÜTÜVVET MELÂMET İLİŞKİSİ

Melâmet, Arapça “levm” kökünden türetilmiş bir kelime olup, *kınama, ayıplama, kötüleme, karalama* anlamlarına gelmektedir.⁴⁹² Terim olarak ise, *halkı Hakk'a davet edenlerin, halkın yermelerine ve eleştirmelerine aldırmadan, tıpkı Peygamberler ve veliler gibi, tebliğ vazifelerine devam etmelerinden ibarettir.*⁴⁹³

Melâmet, Tasavvuf literatüründe bir terim, bir makâm ve bir tasavvuf anlayışının adı olarak kullanılmaktadır. Bu tasavvufî anlayış IX. yüzyılda Merv, Herat, Belh ve Nîşâbur şehirlerini içine alan Horasan'da ortaya çıkıp özellikle Nîşâbur'da yaygınlık kazanarak, etkisini günümüze kadar da sürdürmüştür. Bu tasavvufî anlayışı benimseyenlere ve ona tabi olanlara ehl-i melâmet, melâmî, melâmetî; bu akıma ise Melâmetiyye, Melâmiyye (Melâmetîlik) adı verilmiştir.⁴⁹⁴

Melâmet hareketi, ilk önce tasavvufî düşünceye karşı tepki olarak ortaya çıkan bir harekettir. Fakat daha sonraları tasavvuf sistemi içerisinde bir meşreb şeklinde kendini göstermiş ve diğer taraftan bir tarîkatın ismi olarak tarih sahnesinde tezahür etmiştir.⁴⁹⁵

Tasavvufî düşünce ilk ortaya çıktığı zaman, düşünce ve manevi boyut yönünden gelişme gösterirken, şekli olarak ta bazı unsurları bünyesinde barındırmaya başlamıştır. Bu şekli unsurlar (hırka giymek, sûfilere ait mekânlar olması gibi) giderek tasavvufî yaşayış biçimini etkisi altına almaya ve aynı zamanda bu yaşayış şeklinin ayrılmaz bir

⁴⁹¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 307.

⁴⁹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 242; Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İnsan Yay., İstanbul 2003, 15.

⁴⁹³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 327.

⁴⁹⁴ Nihat Azamat, “Melâmet”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 24.

⁴⁹⁵ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 113

parçası olarak telakkî edilmiştir. Şekli olarak ortaya çıkan bu unsurları, bazı tasavvuf ehli kişiler, bir riya ve gösteriş alameti saymış ve bunların dervişlerde bulunan batîni esrarı ortaya çıkarmaktan ve manevi olarak zarar vermekten başka bir işe yaramadıklarını savunmuşlardır. Ve böylece bu fikri savunanlar, melâmeti benimsemiş ve “*hayrı izmâr şerri izhâr*” sloganıyla nefsin bütün isteklerine karşı koyarak, gösterişe mahal vermeden, ihlâsı (tutum ve davranışlarda yalnızca Allah’ın rızasını gözetme; özün söze, sözün öze uyması; riyakâr ve ikiyüzlü olmama)⁴⁹⁶ elde ederek manevi âlemlerde terakki için çalışmaya koyulmuşlardır. İşte bundan dolayıdır ki bu yolu benimseyenlere kınayanın kınamasından korkmayan anlamında melâmî ismi verilmiştir.⁴⁹⁷

“III./X. Asırda İslâmî zühhd hareketi, kurumsallaşmasını tamamlamış, âdâb-erkân halkalarıyla özünü kaybetme tehlikesiyle karşıkarşıya gelmiş olması gerekçesiyle Horasan erenlerinin, Hamdûn Kassâr’ın (ö.271/884) fikri öncülüğünde melâmetiyye hareketini başlattıkları görülmektedir. Bunlara göre, Allah’a bir takım kılık-kıyâfet, tören, âdet, gelenek ve rutinleşmiş zikir meclisleriyle kavuşmak mümkün değildir. Bütün bunlar riya (gösteriş) alâmetidir. Vuslat, Hakk’a yürekten bağlanmak, halka gönülden hizmet etmek, toplum içinde yaşamak, tevâzu ve aşk ile gerçekleşir. Bu meslek mensupları, içlerinde olanın aksine davranmayı kendilerine yöntem olarak seçmişleridir. İç dünyalarında samimiyetin en üst derecelerine ulaşmaya çalışırlar, başkalarının kınamalarına aldırmaksızın taç, hırka, âyin, tekke gibi şeklî unsurları önemsemezler; onlar için öz önemlidir, şekil değil. Riyâ tehlikesinden kurtulmak ve ihlâsı gerçekleştirebilmek için fiilen toplumun bütün etkinliklerine katılmak ve görünüşte halktan ayırt edilebilecek kıyafet ve davranışlardan sakınmak gerekir.”⁴⁹⁸ Melâmetîlik içinde barındırmış olduğu bu anlamlardan dolayıdır ki Hamdûn el-Kassâr Melâmet’i “*selâmeti terk etmek*” olarak tanımlamıştır.⁴⁹⁹

Melâmet, Hakk dostlarının tutmuş olduğu bir yoldur. Halkın kınaması onların gıdalarıdır. Bu itibarla ki başka insanlar halkın gözünde makbul olmaktan ne kadar çok hoşlanırsa, melâmet ehli de, bilakis halkın nezdinde o kadar kınanmaktan hoşnut

⁴⁹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 181.

⁴⁹⁷ Mustafa Kara, “Fütüvvet-Melâmet Münasebeti”, *XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, Kırşehir 1985, 187-188.

⁴⁹⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 120.

⁴⁹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 242.

olurlar. Cenâb-ı Hakk, Hz. Âdem'i yaratacağı zaman melekler: “*Ya Rab, yeryüzünde fesat çıkaracak kan dökecek birini mi yaratacaksın?*”⁵⁰⁰ dediler. Hz. Âdem'de kendisini beğenmemiş ve “Rabbim, kendime zulmettim”⁵⁰¹ demiştir. Fakat Hz. Âdem Cenâb-ı Hakk'ın takdirini ve rızasını kazandığından ötürü Allah: “*Unuttu ve biz onu azimli bulduk*”⁵⁰² buyurarak Hz. Âdem'in unutarak günah işlediğini, yoksa kasıtlı yapmadığını bildirmiştir. Bu hadîseden de anlaşıldığı üzere meleklerin ve iblisin Hz. Âdem'i beğenmemeleri ve yine Hz. Âdem'in bizzat kendisini beğenmeyerek kınaması, onun hakkında rahmet vesilesi olmuştur.⁵⁰³

Hz. Osman, Halîfeliği zamanında, bir gün hurma bahçesinden dönerken sırtına odun yüklemişti. Hâlbuki o zamanlar Hz. Osman dört yüz köleye malik bir insan idi. “Ey müminlerin emiri bu halin nedir?” diye sordukları zaman: “Kendimi denemek istiyorum! Gerçi benim bu işimi görecektir hizmetçilerim vardır. Ama istiyorum ki nefsimi tecrübe edeyim, böylece halk nezdindeki itibarım ve mevkiim, nefsimin herhangi (iyi) bir işi yapmasına engel olmasın” diyerek cevap vermiştir. Başka bir menkıbe de ise, Beyazid Bistâmî Hicaz'a geldiği zaman bütün halk O'nu karşılayarak izzet ve ikram ile şehre getirmiştiler. Bayezid Bistâmî halkın teveccüh ve güzel muameleleri ile meşgul olunca Hakk ile olan irtibatını azaltmış, fikri ve hali dağılmıştı. Bunun üzerine Bayezid Bistâmî çarşıya çıkınca, heybesinden çıkardığı ekmeği yemeye başlamıştır. O gün ramazan ayı olduğundan dolayı halk buna kızarak kendisini terk etmiş ve herkes işine koyulmuştu. Bunun üzerine Bayezid Bistâmî müridine şöyle demiştir: “*Görüyor musunuz, şer'i bir meseleyi terk edince, halk beni nasıl tamamen reddetti ve terk edip gitti*” (Seferde orucun tutulmaması bile melâmete ve halkın gözünden düşmeye kâfi gelmektedir).⁵⁰⁴

Melâmet, bir tasavvuf okulu olmaktan ziyade, bir yaşam biçimi olarak ta kabul edilmiş ve onun bir tarz, bir üslub ve bir meşreb olduğu söylenmiştir. Ve bundan dolayı bu tasavvufî anlayışı her tasavvuf ekolünde kabul ederek benimseyenler olmuştur.⁵⁰⁵

⁵⁰⁰ Bakara: 2/30.

⁵⁰¹ A'raf: 7/23.

⁵⁰² Taha: 20/115.

⁵⁰³ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 122.

⁵⁰⁴ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 124.

⁵⁰⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 327.

Bu yaşam biçimini kabul edenlerin “kınayanların kınamasından çekinmeyerek doğru yolda yürüyen kişiler olarak” tarif edilmesi “*Ey müminler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah yakında öyle bir topluluk getirecektir ki O onları sever, onlar da O’nu severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihad ederler, kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu Allah’ın bir lutfudur, onu dilediğine verir. Allah’ın lutfu geniştir. O her şeyi en iyi bilendir*”⁵⁰⁶ âyetine dayandırılmaktadır. Bu âyet melâmet ehline ilham kaynağı olmuştur.⁵⁰⁷ İlham kaynağı olmakla beraber aynı zamanda melâmet ehlinin fikirlerini dayandırdıkları ayetlerden birisidir.⁵⁰⁸

Kuşeyrî, *Risâle*’sinde “Melâmet”i anlatırken, Hakk ehli bir kısım insanların ve özellikle bu ümmetin önde gelenlerinin halkın levmine (melâmetine ve kınamasına) maruz kaldığını ve özellikle muhabbet ehli olanların önderi, hakikat ehli olanların başkanı ve herkesin tabi olduğu bir zat olan Hz. Peygamber’in, Peygamberlik gelmeden evvel iyi bir isim sahibi ve herkes tarafından büyük bir şahsiyet olduğunun kabul gördüğünü, fakat daha sonra başına taç giydirilince, peygamberlik vazifesiyle Allah tarafından müşerref kılınınca, halk tarafından kınanmaya ve kendisine dil uzatılmaya başlandığını, hatta bir kısım insanlar tarafından şair,⁵⁰⁹ kâhin,⁵¹⁰ deli,⁵¹¹ yalancı, mecnun⁵¹² ve sihirbaz⁵¹³ gibi isimler takılarak O’nu kötülediklerini söylemektedir. Böylece Hz. Peygamber’in de insanlar tarafından kınanmasından dolayı melâmet yolunu tuttuğunu dile getirmiş ve Melâmet’in Peygamberden kalma bir meslek olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁴

Melâmet yolunu benimseyenler daha ilk olarak görülmeye başladıkları zaman, fütüvvet ehliyle kaynaşmış ve fütüvveti kendilerine şiar edinerek bu yolda yürümüşlerdir.⁵¹⁵ Aralarında olan bu münasebetten ötürü Gölpınarlı şunları söylemiştir: “Melâmetîlik, fütüvvet esasını kabul eden, daha doğrusu fütüvvet yolunu kurup esnafı teşkilatlandıran bir esastır. Bu bakımdan Melâmetîlikle fütüvveti ayırmaya imkân

⁵⁰⁶ Maide: 5/54.

⁵⁰⁷ Nihat Azamat, “Melâmet” XXIX, 24.

⁵⁰⁸ Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, 17.

⁵⁰⁹ Saffat: 37/36.

⁵¹⁰ Hakka: 69/42.

⁵¹¹ Tûr: 52/29.

⁵¹² Hicr: 15/6.

⁵¹³ Sâd: 38/4-5.

⁵¹⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 312.

⁵¹⁵ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 62.

yoktur. Ancak her Melâmeti olanın fütüvvete girmiş olması, her fütüvvet ehlinin de Melâmeti bulunması düşünülemez.”⁵¹⁶

Özellikle eski İran mistik kültürünün ocağı sayılabilecek Horasan bölgesinde Miladî IX. Yüzyılda Hamdun Kassar, Ebû Hafs Haddad ve Ebû Osman Hîrî gibi öncü sûfileri ortaya çıkaran ve daha sonraki dönemlerde Orta Asya ve Orta Doğu'da bir çok sûfi teşekkülünü etkileyecek olan Melametiyye cereyânı, futüvvetle iç içe geçmiştir. Bu Melâmetî sûfilerin hem ehl-i futüvvet hem de esnaf tabakasına mensup olduklarına dikkat edilirse, teşkilatlı fütüvvetin nasıl bir sosyal zeminde başladığı, İran ve Anadolu'da nasıl ahîlik şekline dönüştüğü hakkında bir fikir edinilebilir. Emevîler döneminin ortalarına doğru oluşan bu fityân gruplarının bilhassa eski İran kültürünün hâkim olduğu Irak ve İran topraklarında, şehirde yaşayan topluluklar arasında yaygın olması, Miladî IX. Asırda belirgin bir şekilde tarih sahnesinde görülen sûfilikle fütüvvetin iç içe girişi, ikisinin de aynı ortak sosyal tabakadan kaynaklanmasından ileri gelmektedir. Bu temas aynı ortak tabakadan gelmiş olmanın şevkiyle doğrudan bir insiyatifle sûfi çevreleri tarafından sağlanmış olmalıdır. Böylece sûfilik toplumda nüfuzu olan fityân teşkilatlarına ilgi duymuş ve o çevrelere nüfuz edebilmek için fütüvvet kavramını benimseyerek ona kendi yapısı içerisinde bir muhtevâ kazandırmış, XI. Yüzyıldan itibaren sûfilîğin yavaş yavaş kurumlaşma sürecine girmesine paralel olarak onunla iç içe geçmiş, fütüvvet kurumunda da sûfi nitelikler gittikçe ağır basmaya başlamış ve tasavvuftakine benzer bir kurumlaşma süreci onda da kendini göstermiştir.⁵¹⁷

Melâmet ile fütüvvet arasındaki olan bağı göstermesi açısından ifade etmek gerekir ki, ilk sûfi ve tefsircilerden biri olan Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*'sinde bazı esasları anlatmıştır. Bildirmiş olduğu bu ahlâkî esaslara nazar edildiği zaman, bu esasların fütüvvet ehli tarafından benimsenen esaslarla örtüştüğü görülür. Bu ise melâmet ile fütüvvet arasında ciddi manada bir ilişkinin olduğunu gözler önüne sermektedir. Mesela Sülemî bu Risâlesinin kırk beşinci esasında şöyle der: “Arkadaşlık, arkadaşına insaf etmek, fakat insaf istememektir. Onun cefasına tahammül etmek fakat ona cefa etmemektir.” Bu esas ise Haris el-Muhasibî'nin fütüvvet hakkında yapmış olduğu şu tarif akla getirmektedir: “Fütüvvet, insaf etmek, fakat insaf

⁵¹⁶ Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, 126.

⁵¹⁷ Ocak, “Fütüvvet”, XIII, 261

beklememektir.”⁵¹⁸ Sülemî’nin belirttiği esas ile Muhasibi’nin yapmış olduğu tarifi hemen hemen aynı olduğu görülmektedir.⁵¹⁹

Yine belirtmek gerekir ki Sülemî, Melâmet konusunda yazmış olduğu eserinde 45 esas, fütüvvet konusundaki eserin de ise 250 civarında fütüvvet kaidesi zikretmiştir. Bu esas ve kaidelere bakıldığı zaman bazı ortak noktaların olduğu dikkat çekmektedir. Misal vermek gerekirse:

- ✓ Bâtînî halleri gizli tutmak
- ✓ Nefsin arzusuna aykırı hareket etmek
- ✓ Kendini beğenmemek
- ✓ Mütevazı olmak
- ✓ Gösterişten kaçınmak⁵²⁰

Sıralanan maddelere bakıldığı zaman, içermiş oldukları mana ve neşve itibariyle fütüvvet ve melâmet kavramını akla getirmekte, bu ise iki kavram arasındaki ilişkinin bir hayli sıkı olduğunu ortaya koymaktadır. Bolat aynı noktaya işaret ederek melâmetîliğin bir ana fikir etrafında teessüs ettiğini söylemiştir.⁵²¹

Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*’ta melâmet ehlinin vasıflarını anlatırken, onların halk tarafından yapılan medihlere önem vermediklerini ve bu medihlerin kendilerine ait olmayıp, bu tarz kemâlâtın kendi kuvvet ve kudretlerinin bir eseri olarak tezahür etmediğini kabul ettiklerini söyler. Ve böylece, hem ucb (Kulun sahip olduğu bazı şeyleri göz önünde tutmak suretiyle onların hakiki sahibi olan Allah’ı unutarak kendisine aitmiş gibi kabul ederek, büyüklenmesi, şımarması)⁵²² denen hastalıktan hem de melâmet ehli için en büyük tehlikelerden biri olan kendini beğenme duygusundan korunmuş olurlar.⁵²³ Melâmet ehli için zikredilen bu özellik, Kâşânî tarafından fütüvvet için yapılan şu tarifle örtüşmektedir: “Fütüvvet nefis adına bir erdem ve hak görmemektir.”⁵²⁴

⁵¹⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 306.

⁵¹⁹ Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*, 135.

⁵²⁰ Kara, “Fütüvvet-Melâmet Münasebeti”, 193-194.

⁵²¹ Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, 293.

⁵²² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 502.

⁵²³ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 122.

⁵²⁴ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 428.

Kûşeyrî tarafından: “Fütüvvet, icra ettiğin, fakat nefesine bir pay çıkarmadığın bir fazilettir.(Fütüvvet, ortaya koyduğun bir fazilettir, fakat bu fazilet benden değildir, Rabbimin tevfiği ve ihsânı ile, diye inanmak şarttır)”⁵²⁵ denilmesi de aynı manayı kuvvetlendirmekte ve melâmet fütüvvet arasındaki münasebeti göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Bolat tarafından yapılan şu tespit yine fütüvvet ile melâmet arasındaki bağı gösterir mahiyettedir:

“Melâmetîlerin ilkelerinden biri de fakrdır. Onlar der ki “Sen hayâtın boyunca fakr içinde yaşadın. Ölüm gününde evinin hali bu durumunu arz etmelidir. O nedenle, öldüğün zaman evin, önceki fakirlerin evi gibi olmalıdır.” Yine derler ki: “Yaşadığın sür zengin, ihtiyacın yokmuş gibi görün. Öldüğün zaman evinin fakrını ortaya çıkarsın. Böylece ölümün, geride kalanlar için bir olsun.” Nitekim Ebû Hafs, Abdullah el-Haccâm’a şöyle söylemiş “Yiğit (feta) isen, ölüm gününde evin yiğitlere (fityan) öğüt olsun.” Melâmetîlerin, amel ve hâllerini izhar etmeme çabaları ile tutarlılık arzeden bu durumun fütüvvet anlayışı ile bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz.”⁵²⁶

Sarıkaya, fütüvvet ile melâmet arasında münasebetin olduğunu göstermek adına, hem Fütüvvetnâmelerde melâmet anlayışını ortaya çıkaran motiflerin olduğunu hem de fütüvvet ve melâmet ehli tarafından sevilip sayılan büyük zatların aynı kişiler olarak tezahür ettiğini söyler. Misal vermek gerekirse Fudayl bin İyâz ve Ahmed bin Hadreveyh gibi şahsiyetler hem fütüvvet ehli tarafından hem de melâmet erbabı tarafından sevilip sayılmış ve takdirle karşılanmıştır. Ve bu iki çıkarım ise fütüvvet ile melâmet arasında bir ilişkinin var olduğunu göstermesi açısından bizlere ışık tutmaktadır.⁵²⁷

Melâmet ile fütüvvet arasında ki münasebeti göstermesi açısından yine belirtmek gerekir ki, iki kavramında çıkış itibariyle yakın bir münasebeti vardır. Ve fütüvvet kavramı doğuş bakımından melâmetten daha öncedir. Melâmet terimi tasavvuf literatürüne daha sonra dâhil olmuştur. Bu iki kavramın özellikle H. III. yüzyılda aynı

⁵²⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 307.

⁵²⁶ Bolat, 218.

⁵²⁷ Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*, 135-136.

manayı akla getirmeleri de aralarındaki ilişkiyi göstermesi açısından gâyet manidardır.⁵²⁸

İlk Melâmetîlerin hemen hepsinin fütüvvet ehli olarak nitelenmesi ve onların da genelde esnaf sınıfına mensup olmaları, fütüvvet-melâmet münasebeti açısından oldukça önemli bir hususiyettir. Her iki zümrenin de aynı sosyal tabakaya dayanması, doğuş itibarıyla önceliğin fütüvvette olması münasebetiyle melâmet fikriyatının büyük ölçüde fütüvvetten beslendiğini söylemek mümkündür.⁵²⁹

Fütüvvet ile Melâmet arasında ki münasebeti özetledikten sonra, aralarındaki benzer olan ve olmayan hususları şöyle sıralayabiliriz:

- ✓ Bu iki kavram arasında ilk çıkışları açısından yakın bir ilişkinin var olduğunu kabul etmek gerekir. Aksini iddia etmek doğru değildir.
- ✓ Ortaya çıkış açısından öncelik fütüvvete aittir. Melâmet dah sonra Tasavvuf edebiyatına dahil olmuştur. Fakat her ne kadar adı olmasa dani neşve olarak sûfilerde görülmüştür.
- ✓ Özellikle H. III. yüzyılda bu iki terimin aynı manayı akla getirdiği getirmektedir.
- ✓ İlk ortaya çıkışı itibarıyla fütüvvetin iktisadî hayâtla doğrudan ilgisi olmadığı halde, Melâmetiyye'nin olmuştur.
- ✓ Fütüvvet iktisadî bir teşkilat haline geldiği zaman, geniş bir âdâb ve erkân silsilesiyle iç içe olduğu halde, Melâmetiyye ise böyle bir yaklaşımı benimsememiştir.
- ✓ Bayrâmî Melâmileri (Hamzavîler) ile fütüvvet ehli Osmanlılar döneminde beraber olmuş ve beraber hareket etmişlerdir.
- ✓ İki kavram da gelişip müessese haline geldikten sonra yer yer tefessüh etmişler ve bazı âlimler tarafından reddiyelerine konu olmuşlardır.⁵³⁰

2.4. FÜTÜVVET AHİLİK İLİŞKİSİ

Tarihi süreç içerisinde Kur'ân'ın işaret ettiği yönde gelişme gösteren Fütüvvet kavramı, Anadolu topraklarında Ahîlik kavramı şeklinde tezahür ederek sosyal bir

⁵²⁸ Kara, "Fütüvvet-Melâmet Münasebeti", 194.

⁵²⁹ Ocak, "Fütüvvet", XIII, 262.

⁵³⁰ Kara, "Fütüvvet-Melâmet Münasebeti", 194-195

kurum hüviyetine bürünmüştür.⁵³¹ Ahîlik ile fütüvvet birebir aynı şey olmamakla beraber, fütüvvetin, Ahîlik Teşkilatı'nın ilham kaynağı olduğunu kabul etmek gerekir. Zira Ahîlik, fütüvvet menbaından beslenen bir kuruluştur.⁵³²

Ahîliğin kökenini araştıran batılı oryantalistler, onun fütüvvetten bir hayli değişik olduğunu ve Anadolu Türklerinin onu yeniden biçimlendirerek kendilerine özgü bir kuruluş yaptıklarını söylerler. Eldeki kaynakların verdiği bilgilere göre Anadolu topraklarında teşekkül eden Ahîlik teşkilatı, fütüvvetçiliğe benzer bir şekilde faaliyet göstermiş bir kuruluştur. Başka bir deyişle, Ahîlik Teşkilatı bu adı almadan önce fütüvvet örgütü halinde işler yürütüyordu. Her ne kadar ahîlik, fütüvvetçilikten farklı bir niteliğe bürünse de, yine de temel kurallarını fütüvvetten almaktadır.⁵³³ Dolayısıyla ahîlikle fütüvvet arasında teşkilat bağı yanında hem kavramsal hem de içerik bakımından önemli bir yakınlık bulunmaktadır.⁵³⁴

Yine Sühreverdî'nin Anadolu'ya gelmesi ve sosyal hayatta fütüvvet düşüncesini hâkim kılmaya çalışması, Ahî Evrân'ın Bağdat'a gelerek Şeyh Evhadüddin-i Kirmanî ile tanışıp, onun vâsıtasıyla Abbasî Halîfesi en-Nasr li-Dinillah'ın fütüvvet teşkilatına girmesi neticesinde Anadolu'da yaşamakta olan Türkmenlerin bu teşkilata manevî bir bağ ile bağlanmaları da Fütüvvet-Ahîlik ilişkileri açısından önemli adımlardır.⁵³⁵ Ahîlik, Bağdat'taki fütüvvet teşkilatlanmasının içerik olarak Anadolu'daki tezahür eden şekli olmakla beraber, Ahî Evrân tarafından Anadolu'da kurulup, fütüvvet ile aynı anlama gelen ve mana olarak Arapça'daki "kardeşlik" kelimesinin karşılığı olan meslekî bir teşkilat⁵³⁶ olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.

Ahîlik Anadolu'da, "Gâziyân-ı Rum" denilen dönemin askerî gücünün önemli bir kısmını da bünyesinde barındırmıştır. Aslında bu ilişkinin arka planında, X. asırda Maverâunnehr'de Türkler arasında teşekkül eden "gazilik" geleneği ve Irak kaynaklı fütüvvet ideolojisi yer almaktadır. Dinî bir içeriği olan "gazilik" mefhumu, eski Türk geleneğindeki "alplik" kavramı ile tasavvufî "fütüvvet" idealini kapsayan bir

⁵³¹ Osman Kabakçılı, "Kur'ân'da Fütüvvet", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (35) 2011, 307; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 277

⁵³² Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, 2.

⁵³³ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, 2.

⁵³⁴ Kadir Özköse, "Ahlikte Ahlak ve Meslek Eğitimi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 2011, 9.

⁵³⁵ Güner, *Siyasî, Dinî ve Sosyal Yönleriyle Tarihte Fütüvvet ve Ahîlik*, 69.

⁵³⁶ Ögke, "Tasavvuf Terimleri", 162.

muhtevayla Anadolu'da kabul görmüştür ki Aşık Paşa'nın "alp" tavsifinde bu açıkça görülmektedir. Ahilik, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda da görüldüğü gibi, bilhassa taşrada alplerle bütünleşmiştir. Ahilik, sahip olduğu tasavvufî fütüvvet idealine rağmen klâsik tarikat örgütlenmesinden farklılık arz eder. Ahiliğin bu farklı örgütlenişi, Ahilerin dinî-tasavvufî tarikatlara mensup olmalarına imkân tanımıştır. Böylece Mevlevîlik, Rifâîlik, Kâdirîlik, Halvetîlik, Bektâşîlik vb. tarikatlar ile Ahilerin direkt ilişkileri olmuştur. Bu ilişkileri gösteren önemli yazılı kaynaklardan birisi farklı tarikat mensupları tarafından kaleme alınan ve değişik tarikatların literatüründe yer alan *Fütüvvetnameler*dir.⁵³⁷

Tasavvufî kaynaklar içerisinde değerlendirilen Fütüvvetnameler, aynı zamanda Ahiliğin temel prensiplerinin kaynağıdır. Fütüvveti tanımlayan ve fütüvvetin gereklerinden olan bazı hususlar, aynı zamanda Ahiliğin de prensiplerindendir. Ahilikteki fütüvvet şalvarı giyme, şed bağlama, Ahiliğe girişler, terfi ve merasimler gibi şekli unsurlar açısından baktığımızda Ahiliğin, tasavvuf kültürünün temelleri üzerine oturtulmuş bir kurum, bir yapılanma olduğu görülmektedir.⁵³⁸ Genel olarak bakıldığında ahî ahlâkını oluşturan kuralların, fütüvvet kurallarıyla paralellik göstermesi bu bağı teyid etmektedir.⁵³⁹ Sühreverdî'nin telif etmiş olduğu *Adabü'l-fütüvve* adlı eserde fütüvvet ehlinin uyması gereken kurallar ile Ahilik'te uyulması gereken adap ve erkân arasında büyük bir benzerliğin olduğu bilinmektedir. Bu iki zümrenin kaleme almış oldukları eserlerin yapısı itibarıyla birbirlerine benzemeleri de aralarındaki bağı göstermektedir. Ayrıca bu eserlerde Kur'ân, Siyer, Hadîs ve Alevi-Bektaşî eserlerinin de kaynak olarak gösterilmesi bu görüşü teyid etmektedir.⁵⁴⁰ *Kitâbu'l-Fütüvve* adı, daha çok klasik tasavvuf kaynaklarında sûfilikteki anlamıyla fütüvvet kavramına dair konuları veya bu konudaki müstakil Risâleleri çağrıştırır. Özellikle XIII. yüzyıldan başlayarak ehl-i fütüvvet arasında ve ahî teşkilatlarında mesleki yönergeler hüviyetinde olanlara da Fütüvvetnâme denmekle beraber bunlarda da sûfî niteliğin devam ettiği söylenebilir.⁵⁴¹

⁵³⁷ Sarıkaya, "Alevîlik ve Bektâşîliğin Ahilikle İlişkisi", 93.

⁵³⁸ Çakmak, "Ahiliğin Tasavvufî Temelleri ve Ahilik-Fütüvvet İlişkisi", 156-157.

⁵³⁹ Sabahattin Güllülü, "Fütüvvet ve Ahî Ahlâkı Konusunda Bazı Düşünceler", *XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, Kırşehir 1985, 80.

⁵⁴⁰ Güner, *Siyasî, Dinî ve Sosyal Yönleriyle Tarihte Fütüvvet ve Ahilik*, 69.

⁵⁴¹ Ocak, "Fütüvvetnâme", XIII, 264.

Anadolu'daki fütüvvet mensubu olan kişilerin kendilerini “Ahî”olarak isimlendirdikleri ifade edilmiştir.⁵⁴² Fuad Köprülü de Ahilerin fütüvvet mesleğine sâlik olup, senetlerini Hz. Ali vâsıtasıyla Hz. Peygamber'e kadar götürdüklerini ve diğer sûfilerin hırkalarına karşılık, fütüvvet şalvarı giydiklerini belirtir. İçlerinde birçok kadı, müderrisler de bulunan Ahîlik teşkilatının herhangi bir esnaf topluluğu değil, o teşkilat üzerine istinâd eden, akîdelerini o vâsita ile yayan bir tarikat sayılabileceği görüşünü savunur.⁵⁴³

Ayrıca tasavvuftaki meşrep farklılıkları ve tarikatların varlığı ile Ahîlikteki meslek farklılıkları, insanın yaratılış olarak farklı meşrep, meslek ve mezhebe yatkın olması ve İslâm'daki esneklik iki kurum arasındaki benzerliğe farklı bir misal olarak gösterilebilir. Tasavvuf yoluna giren muridin muvaffak olabilmesi için meşrebine uygun bir tarikata girmesi gerektiği gibi Ahîlikte de yamağın veya çırağın da yatkın olduğu mesleğe yönlendirilmesi esastır. Her iki kurumda da istisnai durumlar hariç, şeyh veya usta değiştirmek hoş karşılanmaz. Tasavvufta tarikat pirleri, Ahîlikte meslek pirleri, yolun veya mesleğin kurucusudurlar. Her iki kurumda, şeyh-ustaya teslimiyet ve saygı, azami derecede önemli görülmüştür. Zaviyelerde insanlar şeyh-murid ilişkisi, Ahi ocaklarında ise usta-cıracak ilişkisi ile birbirlerine bağlanıyorlardı. Tasavvufi eğitimde, bir şeyhe intisap etmeden irsadin mümkün olamayacağı gibi Ahîlikte de bir ustadan el almadan veya bir ustadın rehberliği olmadan bir sanata sahip olmak caiz görülmemiştir.⁵⁴⁴ Mürit-mürşit ilişkisine benzer şekilde usta-çırak ilişkisi ile yapılanan ahi zaviyelerinin üyeleri yiğitler, ashab-ı tank, nakibler, halifeler, şeyhler ve şeyhu'l-meşayih olarak sıralanmaktadır.⁵⁴⁵

Fütüvvet kurumunun tarihsel süreç içinde geçirdiği aşamalara bakılacak olursa, Fütüvvetin esas olarak ahlâkî temel üzerinde geliştiği görülür. Aynı biçimde, fütüvvet ilkelerini kendisine bir örnek olarak kabul eden Ahîliğin de söz konusu ilkelere dayalı bir takım ahlâkî ilkeler geliştirmesi doğaldır. Bu ilişkiyi, Ahîlik içerisinde yazılmaya

⁵⁴² Taeschner, “İslâm'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri”, 229; Taeschner, “İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, 17.

⁵⁴³ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1976, 212-213.

⁵⁴⁴ Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991, 149; Vahit Göktaş, “Ahilik ve Tasavvuftaki Bazı Müşterek Ahlaki Öğeler”, *Ahilik Uluslararası Sempozyumu “Kalite Merkezli Bir Yaşam”*, 20-22 Eylül 2011, Bidiri Kitabı, Kayseri 2011, 111.

⁵⁴⁵ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 122

devam eden fütüvvetnâmelere bakarak görmek mümkündür.⁵⁴⁶ Zaviyelerde düzenlenen Ahi sohbetlerinde; Kur'ân, hadîs, menakıb, hukemanın yaşantısı, muzekkanın vasıfları, şuhedanın güzel halleri, muhabbet ehlinin halleri, zarif insanların halleri, dervişlerin sırları, evliyanın suluku ve şairlerin belagatle ilgili sözleri gibi pek çok şey okunmaktadır. Bu, Ahîlerin aldığı eğitimde tasavvufun özel bir yerinin olduğunu, tasavvufî seyr u sulukun ayrı bir önem arz ettiğini göstermektedir.⁵⁴⁷

Ahîlik kurumundaki ahlâkî değerler, Fütüvvetnâmeler içinde “Fütüvvet adabı” adıyla anılan bir takım kurallar olarak belirlenmiştir. Bu kuralların amacı, kurum üyesi olan herkesin ama mesleki yaşamında ama zaviyelerde geçen yaşantılarında izleyeceği yollar gösterilmiştir. Ayrıca, esnaf ve sanatkârlar tarafından benimsenen Fütüvvet ve Ahîlik kurallarının zamanla toplumun çoğunluğunca da genel geçer ahlâk kuralları olarak benimsendiği, değer kazandığı ve itibar edildiği gözlenmiştir. Burada söylenmesi yerinde olacak şey; Fütüvvet kurumunun kurallarının Ahîlik kurumunda da devam ettiği ve bu değerlerin İslâmî değerlerle de bütünleşerek zenginleştiğidir. Örneğin, eli, kapısı ve sofrası açık olmak; gözü, dili ve beli bağlı olmak; cömertlik ve misafirperverlik gibi prensipler her iki kurumda ve İslâm’da da paylaşılan üstün değerlerdir.⁵⁴⁸

Sülemi’nin “*Kitâbu'l-Fütüvve*”sinden itibaren, fütüvvete ait ilkeler, değerler ve hedefler bütün Ahî örgütüne ait fütüvvetnâmelerde tekrar edilmiştir. Fütüvvetnâmelerdeki ilkeler, Ahîlerin günlük yaşamının her alanını ve her anını düzenlemiştir; yaşamı çepeçevre kuşatmıştır. Ahî vizyonunun temel değerlerini oluşturan, değişmez ve vazgeçilmez olarak kabul edilen bu ilke ve öğretiler, fütüvvetnâmelerde şöyle yer alır:

- a) Namazı bırakmamak; çünkü namaz insanı her türlü kötülükten uzak tutar.
- b) Dünya yaşamına esir olmamak. Fani olanları kutsayıp yüceltmek insanın değerini yok eder.
- c) Hayâ (ar, utanma) sahibi olmak. Hayâ, insanın toplum içindeki itibarını artırır.
- d) Nefsin esiri olmamak. Nefis esareti (bağımlılığı) getirir; kötü istek, arzu ve davranışın kaynağıdır.

⁵⁴⁶ A. Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 1996, 264.

⁵⁴⁷ Kadir Özköse, “Ahiliğin Tasavvufi Boyutu”, *I. Ahî Evran-ı Velî ve Ahîlik Araştırmaları Sempozyumu II*, G.Ü. Ahilik Kültürü Araştırma Merkezi Yay., Kırşehir 2005, 742.

⁵⁴⁸ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 100-101; Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 313.

- e) Helal kazanç sahibi olmak. Helal, kişinin eliyle, emeğiyle ve çabasıyla kazandığı gelirden yediği ve içtiği şeydir. Bu ilke Ahîlik örgütünün en önemli, vazgeçilmez ilkelerinden biridir. Bu ilke meslek ve çalışma yaşamının dinamik bir yapı kazanmasını sağlamıştır.
- f) Muhtaç ve düşkün olan kimselere ihsân ve keremde bulunmak. Toplumsal ve ekonomik yaşamın cömertliğe ve yardımlaşmaya dayanmasını sağlayan temel ilkelerden birisidir. Sadece kişinin kendisinin değil, başkalarıyla beraber büyük hedeflere ulaşmasını getirir.
- g) İyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak. Ahîlik örgütünün iş denetimi yoluyla ortaya çıkabilecek haksızlıkların ve yanlışlıkların giderilmesini sağlayan bir ilkedir.⁵⁴⁹

Bununla birlikte Ahîliği fütüvvet geleneğinden farklı kılan birtakım hususiyetler de bulunmaktaydı. Fütüvvet geleneğinde daha çok kişisel erdemlere ve askeri niteliklere önem verilmektedir. Sanatkârlar kavli fütüvveti, askerler seyfi fütüvveti, toplumun diğer kesimleri ise şurbî fütüvveti meydana getirmektedir. Ahi birliklerinde ise meslek dallarına göre bir teşkilatlanma bulunmaktadır. Her şehirdeki saraç, debbağ, terzi ve kuyumcu gibi değişik meslek guruplarının ayrı birlikleri vardır. Bu bakımdan ahî birlikleri, fütüvvetten farklı meslekî ve ahlakî bir kuruluşlardır. Ahîlik fütüvvet geleneğinin haslet ve niteliklerini içerdiği kadar müntesiplerinin bir meslek ve sanat sahibi olması şartını da gerekli görmektedir. Fütüvvet ehli olmak için ise meslek ve sanat sahibi olma şartı yoktur.⁵⁵⁰

Netice olarak bizim kendi coğrafyamız olan Anadolu’da varlığını ve etkinliğini yüzyıllar boyunca sürdüren Ahîlik, tarihe karışmış bir kurum olmasına rağmen Anadolu Türk toplumunun bilinçaltında, etkileri günümüzde dahi hissedilecek şekilde, derin izler bırakmış olan sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ağırlıklı çok yönlü bir sistemdir.⁵⁵¹

⁵⁴⁹ Özerkmen, “Ahîliğin Tarihîsel-Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları-Sosyolojik Yaklaşım”, 68.

⁵⁵⁰ Yusuf Ekinci, *Ahîlik ve Meslek Eğitimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990, 19.

⁵⁵¹ Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, 6

SONUÇ

Fetâ/Fütüvvet kavramının tarih içindeki geçirdiği merhaleleri takib edebilmek için Câhiliyye devri Arap toplumunda oluşan fetâ örneklerine ve daha sonraki dönemlerde kurumlaşmış bir fütüvvet teşkilatına, bu teşkilatın sûfilikle kaynaşarak tasavvufî bir nitelik kazanmasına, bilahare esnaf teşkilatlarıyla birleşerek mesleki bir mahiyet alan ahîlik kurumuna dönüşmesine kadar uzanan süreci bir devamlılık olarak görmek ve birinden ötekine geçişin nasıl meydana geldiğini bilmek gerekmektedir.

Eski Arap şâirlerinin şiirlerinde kullandıkları mücerret fütüvvet kavramının içine aldığı özelliklere sahip şahıslar için kullanılan ve fütüvvet kavramının isim yönünden kökü olan fetânın, asıl menşeiini eski Araplar'ın sahip oldukları mefhumlardan aldığını söylenmiştir. Ancak "Fetâ" ismi İslâmiyetten önceki Arap toplumunda asabiyet şerefi için mücadele eden, kahramanlık gösteren, cömertlik timsali olan kişiler için kullanılmış ve bu telakki toplumda mevcut bir grubu veya kurumu değil münferit bir kişiliği yansıtmıştır. Yine eski Araplar'da fetâ kavramına yüklenen anlamlar, ileride bu kavramın bir yansıması olan fütüvvete yüklenen anlamların hepsini değil sadece bir kısmını içine almaktadır.

Fütüvvet menşe' bakımından ilk unsurlarını Arap kavminden almış olduğu söylene de III/VIII. asırdan itibaren İslâmî inanç ve ahlâk esasları çerçevesinde transfer olduğu toplumlarda İslâmî kimlikle şekillenen dini-ahlâkî bir kavram olarak kullanılmış, İslâmiyetten sonra farklı anlamlar kazanmak suretiyle birçok ahlâkî fazilete sahip kişilerin vasfı olarak değerlendirilmiştir.

Kur'ân'da geçen fetâ ve ondan türeyen kelimeler bir takım fazilet vasıflarıyla belirginleşen kişilere işaret etmeyip, sözlük anlamıyla kullanılmış olsa da fetâ/fütüvvetin kavramlaşma sürecinde bahsedilen tiplerin taşımış oldukları ahlâkî fazilet ve vasıflar fütüvvet ilkelerinin oluşmasında başat vasıflar olarak belirginleşmiştir. Bu nedenle Kur'ân'da fetâ olarak anılan olumlu insan tiplerinin fütüvvetnâmelerdeki fetâ vasıflarına kaynaklık ettiği söylenebilir.

Hadîslerde de gençlerin dinî duyarlılıkları, hayâtı yaşarken nitelikli birer kul olma şuuru içerisinde olmaları iman gereği olan mü'min ahlâkını lâıkiyla yaşayabilmenin, gençlik yıllarında daha anlamlı ve kaliteli olduğu üzerinde durulmaktadır. Nebvî düstur

ifade eden bu hadîslerin her biri de fütüvvetin anlam olarak içinde barındırdığı ahlâkî faziletlerle işaret etmektedir.

İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Ali'nin üzerine toplamış olduğu ahlâkî vasıflarla bize aktarılan fetâ anlayışı, Emevîler dönemine kadar İslâmî bir kisve içerisinde, eski Arap toplumundan aldığı ahlâkî özelliklerini sürdürmüştür. Emevîler dönemine kadar fütüvvet kurumsallaşmış fetâ ideal tipi, eylemlerini ve faaliyetlerini fütüvvet teşkilatının ilkel şekli veya da çekirdeği olarak kabul edebileceğimiz Hilfû'l-Fudûl'dan aldığı ilham aracılığıyla devam ettirmiştir.

Abbasîler Dönemi (750-1258)'nin ilk zamanlarında da Emevîler dönemindeki fütüvvet anlayışının yapı olarak aynı karakterde ve kimlikte devam ettiği görülmektedir. Bu anlayış kurumsal olarak asıl kimliğini bu dönemde tamamlamıştır. Abbasî halîfesi Nâsır-Lidînillâh, Fütüvvet Teşkilatı'nın Şeyhü's-Şuyûh'u Şihâbüddin es-Sühreverdî eli ile fütüvvet teşkilatına dâhil olarak "seyyidu'l-fityân" ünvanını kazanmıştır. Bu hareket fütüvvetin sathi kalmış olan sûfilik yönünü tamamlamış olmakla beraber aynı zamanda fütüvvetin bundan sonra tamamen sûfilîğin tesiri altında devam etmesine sebep olmuştur. Sühreverdî 632/1235'de vefat edince Ahi Teşkilatı'nın kurucusu sayılan Ahi Evren Şeyh Nasirüddin Mahmud'un hocası ve kayınpederi Şeyh Evhadüddin Hamid el-Kirmânî Anadolu'dan Bağdat'a çağırılarak bu makama tayin edilmiştir. Başta Kirmani olmak üzere Fütüvvet Teşkilatı'na mensup pek çok şeyh ve dervişin Anadolu'da faaliyet göstermeleri ve Anadolu Selçuklu sultanlarının bu şeyhleri himaye etmeleri sonucu fütüvvet ülküsü Anadolu'da yayılmıştır. Ahi Evren Şeyh Nasirüddin Mahmud gibi hâkim ve bilge kişilerin rehberliği sonucunda Fütüvvet Teşkilatı'nın yapısı içinde Ahîlik denilen ayrı bir örgüt teşekkül etmiştir.

Fütüvvet, başlangıç itibariyle ferdin mizacına müteallik bir ahlâkî kavram olarak kullanılırken bir sosyal teşekkül halini aldıktan sonra iktisadî, dinî, sosyal ve tasavvufî bir terim olarak istimal edilmiş, böylece fütüvvet kavramının manasında bir genişleme olmuş ve tarihi seyir içerisinde sözlük anlamının ötesinde farklı anlamlar kazanarak ahlâkî vasıfları içerisinde barındıran bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır.

İslâm dünyasında VIII. yüzyılda Irak ve İran'da başlayıp zamanla tasavvuf çevrelerine ve meslekî teşekküllere nüfuz eden fütüvvet kavramını konu edinerek bu konuda ayrıntılı bilgi veren ve giderek bu teşekküllerin usul ve kaidelerini belirten ve

aynı zamanda fütüvvet teşkilatına mensup kişiler için bir nizamnâme ve yönetmelik konumunda bulunan eserlere *Fütüvvetnâme* denilmiştir.

Fütüvvetnâmeler, erdem sahibi ve ilim ile techiz edilmiş büyük zatların, toplum düzenini ve güvenliğini sağlamak adına vermiş oldukları öğütlerin formülleştirilmiş şekli olarak görülmüştür. Böylece olgun ve ahlâkî niteliğe sahip olan kişiler tarafından formüle edilen bu fütüvvetnâmeler XIII. yüzyıldan başlayarak örgütlenip tarih sahnesine çıkan zümreler tarafından, hayâtlarının seyri içerisinde, tutum ve davranışlarına yön veren tüzük olarak kabul edilmiş ve bu kabulün temel faktörü ise zümrelerin asıl amaçlarıyla fütüvvetnâmelerin amaçlarının birbirleriyle örtüşmesi olmuştur.

Tarihi oluşum sırasına göre başlıca; Sûfî fütüvvetnâmeleri, fütüvvet teşkilâtına ait fütüvvetnâmeler, ahî loncaları fütüvvetnâmeleri üç fütüvvetnâme türünden söz etmek mümkündür: Sûfî fütüvvetnâmelerinde anlatılan fütüvvetin tasavvuf kavramından hemen hemen hiçbir farkı yoktur. Mutasavvıflar bu eserlerde, bazan yanına eklenen “mürüvvet” (mürûe) kelimesiyle birlikte kullandıkları fütüvvet kavramıyla tasavvufu tarif etmişler, onun çeşitli anlamlarını açıklamaya çalışmışlardır. Sûfilerin fütüvvete dair bu sözlerini kitaba aktaran ilk sûfî olarak da Ebû Abdurrahman es-Sülemî kabul edilir. Sülemî telif etmiş olduğu "*Kitâbu'l-Fütüvve*" isimli risâlesinde fütüvvete dair; adâb, ahlâk ve nitelikleri, aynı zamanda bir sûfide bulunması gereken özellikler olarak, çağdaşı bulunan ve kendisinden önce bu konuda söz söylemiş olan sûfilerin sözleriyle birlikte nakleder. Bu eserde fetâ ve fütüvvetle ilgili yapılan tanımlamalar ve daha çok ahlâkî değerleri ön plana çıkartan hasletler sonradan oluşan literatürde referans olarak kullanılmıştır.

Fütüvvet teşkilâtına ait ilk fütüvvetnâme, Abbâsî Halîfesi Nâsır-Lidînillâh tarafından, hilafetin zayıflaması sonucu merkezi otoriteyi güçlendirmek adına, fütüvvet kurumunu kendi eline almak için, Şihâbeddîn es-Sühreverdî'ye yazdırdığı *Risâletü'l-fütüvve*'dir. Böylece Sühreverdî, farklı bir fütüvvetnâme türünü başlatarak, fütüvvet teşkilâtının nizamnâmeleri niteliğini taşıyan ilk eseri yazmıştır.

XIII. yüzyılda Anadolu'da Ahîlik teşkilâtının gelişmeyle birlikte Ahî fütüvvetnâmeleri de tezahür etmeye başlamıştır. Bu fütüvvetnâmeler, fütüvvet kurumunun erkân ve âdabını ihtiva etmesi açısından önem arz etmiştir. Bu türden

fütüvvetnâmelerin ilki Yahyâ b. Halîl b. Çoban el-Burgazî'nin Türkçe olarak yazmış olduğu *Fütüvvetnâme*'sidir.

Kur'ân'da fetâ (fitye, feteyât) diye nitelendirilen kişiler için bu sıfat dinî bir mânâ taşıması yanında, takdir edilen bir anlam ifade etmesi, put kıran veya gördükleri baskıya rağmen inançlarını koruyan ve bu uğurda ülkelerini terkeden kişilerden fetâ diye söz edilmesi bu nitelemeye bir çekicilik kazandırmıştır. Bundan dolayı halk arasında takdir edilen bir vasıf olan yiğitliği Kur'ân'daki fetâ ifadesiyle irtibatlandıran sûfiler bu kavramı bir tasavvuf terimi haline getirmede tereddüt göstermemişlerdir. Onlara göre mert, cömert ve cesur bir kişide bulunan vasıflar hakiki bir sûfide de bulunduğundan sûfî aynı zamanda bir fetâdır. Bu sebeple sûfiler fetâyı “sûfî”, fütüvveti de “tasavvuf” olarak tarif etmekte bir sakınca görmemişlerdir.

Muhitlerinde eski Arap fetâ yani asil insan idealini yüksekte tutmaya devam eden Arap savaşçılarından (büyük bir ihtimalle fityândan) bu mefhumu, eski Arap fetâlığındaki Cezrîlik zihniyetlerine uygun düştüğü oranda sûfiler almış ve fütüvvet mefhumunu kendilerine has bir şekilde geliştirmişlerdir. Onu tamamiyle yeni bir muhtevâ ile doldurup, nasıl iman mücadelesi olan cihadı yeni ve daha yüksek bir muhtevâ ile teçhiz etmişlerse, bunu da olduğundan daha ziyade yükseltmişlerdir.

Tasavvuf kaynaklarında, VIII. yüzyıldan itibaren önde gelen sûfilerin fütüvvet kelimesini tasavvufî bir terim olarak kullanmaya başladıkları kaydedilir. Bu hususta ilk bağlantı Irak'ta “Seyyidu'l-Fityân” olarak anılan Hasan-ı Basrî'nin muhitinde kendini göstermiştir.

Fütüvvet konusu üzerinde başlangıçta gerek Iraklı sûfiler gerekse Horasanlı Melâmetîler tarafından aynı derecede önemle durulmuş, ancak bu hareketin büyük önderleri daha çok Horasan'da yetişmiştir. Ahmed b. Hadraveyh, Ebû Hafs el-Haddâd en-Nîsâbü'rî, Ebû Tûrâb en-Nahşebî, Ebû Abdullah es-Siczî, Muhammed b. Fazl el-Belhî, Ebû'l-Hasan el-Bûşencî gibi fütüvvetten bahseden büyük sûfiler Horasanlı idi. Onların çağdaşları olan ve fütüvvet konusunda görüş belirten Ma'rûf-i Kerhî, Cüneyd, Ruveym, Haris el-Muhâsibî ve Sehl b. Abdullah et-Tüsterî gibi sûfiler de Iraklı idi. Fütüvvete büyük önem verenler arasında Fudayl b. İyâz gibi aslen Horasanlı olmakla beraber ömrünün çoğunu Irak'ta geçirmiş sûfiler de vardı. Bu durum, Horasan ve

Irak'taki fütüvvet hareketlerinin birbirine sıkı bir şekilde bağlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Özellikle Horasan bölgesinde Miladî IX. Yüzyılda Hamdun Kassar, Ebû Hafs Haddad ve Ebû Osman Hîrî gibi öncü sûfileri ortaya çıkaran ve daha sonraki dönemlerde Orta Asya ve Orta Doğu'da bir çok sûfi teşekkülünü etkileyecek olan Melametiyye cereyânının da, fütüvvetle iç içe geçtiği görülmektedir.

Fütüvvet kavramının içerisinde barındırdığı “fedakârlık” ve “îsâr” gibi düşünceler, büyük ölçüde Nişabur tasavvuf okuluna sirâyet etmiş ve orada tasavvufî bir nitelik kazanmıştır. Böylece fütüvvet, toplum hayâtında bir ideal halinde yaşanırken iken ruhanî hayâtta da bir ideal haline dönüşmüştür. Hicrî III/IX. asırda Nişabur ve Horasan civarlarında yaygın olarak kullanılmaya başlayan fütüvvet kavramı birçok anlamda kullanılmakla beraber, genel olarak “başkasını kendine tercih etmek (îsâr)”, “diğergamlık”, “cömertlik”, “şefkat” ve “merhamet”i de içine alan bir terim olarak kullanılmıştır.

Fütüvvet, tasavvuf esasları arasında bir aşama olarak telakkî edilmekle beraber aynı zamanda sûfide bulunması gereken bir nitelik olarak da telakkî edilmiştir. İşte bundan dolayıdır ki sûfi fetâ'ya göre daha kapsamlı bir kavram olarak kabul edilmiştir.

Sûfiler, temel ahlâkî değerleri ve en önemli faziletleri fütüvvet kelimesine yükleyerek onu tasavvufun temel kavramlarından biri haline getirmişler ve fütüvveti ıstılah olarak; kulun, Hakk'ın rızâsı için kendi vücudunu halkın menfaat ve istirahatına hasretmesi olarak tanımlamışlardır. Yine fütüvveti salıkların makâmlarından bir makâm, fakr u fenâdan bir cüz ve velâyetten bir kısım olarak kabul etmişlerdir. Bu suretle tasavvufta; “nefsine düşman olmak”, “başkalarını kendinden üstün tutmak”, “kim olursa olsun yardım elni uzatmak”, “kimseden himmet beklememek”, “müsamaha sahibi olmak”, “kötülük edeni bağışlamak”, “öfkeli iken yumuşak davranmak”, “düşmana iyilik etmek” gibi vasıflar fütüvvet başlığı altında toplanmıştır. Böylece gerçek “yiğitlik”, “kahramanlık”, “cesaret” ve “mertliğin” bu ve benzeri niteliklere sahip olmayı gerektirdiği anlatılmak istenmiştir. Bu husus dikkate alındığında sûfilerin kendilerine has insan merkezli düşüncelerini fütüvvet kavramı çerçevesinde geliştirdikleri söylenebilir.

Sûfiler “iyi davranışlar toplamı” olarak görmüş oldukları fütüvvete önem vermişler ve fetâ ismine layık olmaya gayret göstermişlerdir. Bu ahlâkî meziyetin çevrelerindeki insanlara sirâyet etmesi için de çaba sarfetmişlerdir. İşte bu çabalarının bir neticesi olarak Fütüvvet, tasavvuf hayâtında bir mertebe ve güzel davranış biçimi olarak telakkî edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Abdilmecîd es-Silefî, *Mektebetü 'l-Ulûm ve 'l-Hikem*, Musul 1983.
- Abdurrezzak el-Kâşânî, *Elf Makâm*, (Terc. Abdurrezzak Tek), Emin Yay., Bursa 2017.
- Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Abdülkerîm Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, (Çev. Süleyman Uludağ) Dergâh Yay., İstanbul 2014.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (Nşr. Şuayb el-Arnaût ve diğr.), I-VI, Beyrut 1416/1995.
- Ahmed b.el-Hüseyin b. Ali b. Mûsâ el-Beyhakî, *Sünenü 'l-Beyhakî*, (Thk. Muhammed Abdulkadir
- Anadol, Cemal, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, TTK, Ankara 1990.
- Arslan, Ahmet, “Hz. Peygamber’de Mürüvvet”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, Ocak-Haziran 2007, 39-56.
- Atâ), *Mektebetü Dâri'l-Baz*, Mekke 1994.
- Ateş, Ahmed, “Fütüvvet”, *Türk Dili Aylık Fikir ve Edebiyat Dergisi*, 1 (12) Eylül 1952, 664-667.
- Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2014.
- Aytekin, Ebubekir, *Tarihten Günümüze Fütüvvet ve Ahilik*, Kayıhan Yay., İstanbul 2017.
- Azamat, Nihat, “Melâmet” XXIX, 24.
- Balcı, İsrâfîl, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017.
- Baltacı, Cahid, *İslam Medeniyeti Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2005.
- Barkan, Ömer Lütfi, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, Yıl: 1942; Sayı: 11, Ankara, 5-37.

- Bayram, Mikail, “Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 2016, 51-73.
- Bedir, Murteza, “Sünnet”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVIII, 150.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ty.
- Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İnsan Yay., İstanbul 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsıru'n-Nâsır, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 1422/2001.
- Cafer Sadık, *Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık*, (Hazırlayan: Mehmet Saffet Sarıkaya), Horasan Yay, İstanbul 2008.
- Cahen, Claud, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), E Yay., İstanbul 1994.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara 2014.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyîd eş-Şerîf, *Kitâbü't-ta'rifât*, (Terc. ve Şerh: Arif Erkan), Bahar Yay., İstanbul 1997.
- Çağatay, Neşet, *Makaleler ve İncelemeler*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1983.
- Çağrııcı, Mustafa “Afv”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 394.
- Çağrııcı, Mustafa, “Cömertlik”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 72.
- Çağrııcı, Mustafa, “İsâr”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 490.
- Çağrııcı, Mustafa, “Misafir”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 171.
- Çağrııcı, Mustafa, “Mürüvvet”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 61-62.
- Çağrııcı, Mustafa, “Müsamaha”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 71.
- Çağrııcı, Mustafa, “Tevâzû”, *DİA*, Ankara 2011, XL, 583.
- Çakmak, Muharrem, “Ahiliğin Tasavvufî Temelleri ve Ahilik-Fütüvvet İlişkisi”, *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Haziran 2014, 144-158.
- Çalışkan, Yaşar; İkiz, M. Lütfi; *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993.

- Çanga, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Lugatı*, Timaş Yay., İstanbul 1999.
- Çeker, Semih, *Anadolu Selçukluları Zamanında Gelişen Fütüvvet Teşkilatı ve Bu Teşkilatın Halkın Eğitimine Olan Katkıları* (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Konya 2008.
- Demirci, Mustafa, "Selçuklu Anadolu'sun da Bir İnsaniyet Mektebi: Ahilik", *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Konya 2011.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Doğu Matbaası, Ankara 1978.
- Dikmen, Mehmed, *Tasavvuf ve Hikmet Işığında İslâm İlmi-hali*, Cihan Yay., İstanbul 1983.
- Ebû Abdi'r-Rahman Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1977.
- Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (Nşr. İzzet Ubeyd ed-De'âsî-Ali es-Seyyid), Dâru'l-Hadîs, Beyrut 1389/1978.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, (Mütercimler: Dilaver Selvi, Ali Kaya), Semerkand Yay., İstanbul 2016.
- Ekinci, Yusuf, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1990.
- el-Cemîl, İbrahim Muhammed Hasan, *el-Fütüvvetü fi'l-İslâm*, Mısır, ty.
- el-Herevî, Abdullah el-Ensârî, *Kitâbü'l-fütüvve*, Süleymaniye Kütüphânesi, Ayasofya 2049, 149a-154b
- el-Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî, *Menâzilü's-Sâirîn*, (Terc. Abdurrezzak Tek), Emin Yay., Bursa 2017.
- el-Heysemî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-zevâid*, I-X, Beyrut 1407
- el-Hindî, Alâüddîn Alî el-Müttakî, *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, (thk. Bekrî Hayyânî-Saffet es-Sekkâ), I-XVIII, Beyrut 1985

- el-Hucvirî, Ali b. Osman b. Ebû Ali Cüllâbî *Keşfu'l-Mahcûb*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 2014.
- el-İsfahânî, Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Fikr, Kahire 1997.
- Erkaya, Mahmud Esad, *Kur'ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, (Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Adana 2015.
- Ersöz, İsmet, "Ashab-ı Kehf", *DİA*, İstanbul 1996, III, 465.
- es-Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbeddîn Ömer, *Avârifü'l-Maârif*, (Terc. Dilaver Selvi), Semerkand Yayıncılık, İstanbul 2016.
- es-Sühreverdî, Şehâbeddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed, *Kitabü'l-Fütüvve*, Süleymaniye, Ayasofya, 2049. vr.159a-181b.
- et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *Mu'cemu'l-Kebîr*, (Thk. Hamdi b.
- ez-Zamahşerî, Cârullah Ebulkasım Mahmud b. Ömer, *Esâsü'l-belağa*, Dâru's-Şa'b, Kahire 1960.
- Firuzâbâdî, *Kāmûsu'l-muhît*, Beyrut 1995.
- Göktaş, Vahit, "Ahilik ve Tasavvuftaki Bazı Müşterek Ahlaki Öğeler", *Ahilik Uluslararası Sempozyumu "Kalite Merkezli Bir Yaşam"*, 20-22 Eylül 2011, Bidiri Kitabı, Kayseri 2011, 107-124.
- Gölpınarlı, Abdalbaki, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1985.
- Gölpınarlı, Abdalbaki, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2011.
- Güllülü, Sabahattin, "Fütüvvet ve Ahî Ahlâkı Konusunda Bazı Düşünceler", *XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, Kırşehir 1985, 79-85.
- Güllülü, Sabahattin, *Ahi Birlikleri*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977.
- Günay, Ünver, "Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik" *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1998, Sayı: 10, 69-77.

- Gündüz, İrfan, “Fütüvvet, Melamet ve Ahilik ya da Tasavvufi Düşünce de Dünya Anlayışı”, *Eğitim ve Verimlilik Sempozyum Tebliğleri*, Sivas Kemâleddin İbn-i Hümam Vakfı Yay., 1994.
- Güner, Umut, “Câhiliye Devrinden Abbasîlerin Son Dönemine Kadar Fütüvvet Teşkilatı’nın Gelişimi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 3 (10), 2016, 185-201.
- Güner, Umut, *Siyasî, Dinî ve Sosyal Yönleriyle Tarihte Fütüvvet ve Ahilik*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2017.
- Güneş, Hüseyin, “Zülfikar: Efsanevi Bir Kılıcın Tarihi Serüveni”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 86 (2018), 9-20.
- Gürel, Rahşan, *Razavî’nin Fütüvvet-nâmesi* (Doktora Çalışması), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992.
- İbn Arabî, *Futuhât-ı Mekkiyye, Fütüvvet Ehli ve Meczuplar*, (Terc. Ekrem Demirli), Litera Yayıncılık, İstanbul 2015.
- İbn Arabî, *Fütûhat-ı Mekkiyye*, (Çev. Ekrem Demirli) Litera Yayıncılık, İstanbul 2017.
- İbn Bibi, *el-Evâmiru ’l-Alâ’iye fi ’l-Umuri ’l-Alâ’iye (Selçuk-nâme)*, Haz.: Mürsel Öztürk, Ankara 1996.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu’s-Sâlikîn*, (Terc. Ali Ataç, Adil Bebek, Ali Durusoy, Muhammed Deniz, Muharrem Tan, İbrahim Tüfekçi) İnsan Yay., İstanbul 2017.
- İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut 1990.
- İmam Gazâlî, *İhya-i Ulûm ’id-Din*, (Terc. Ali Arslan), Merve Yayın-dağıtım, İstanbul 1993.
- İmam Taberî, *Taberî Tefsiri*, (İhtisar ve Tahk.: Muhammed Ali es-Sabumî, Salih Ahme Rıza), (Terc. Mehmet Keskin), Ümit Yay., İstanbul 1995.
- İmâm-ı Gazâlî, *Kimya-yı Saâdet*, (Terc. A. Faruk Meyan), Bedir Yayınevi, İstanbul 1986.
- İmam-ı Gazâlî, *Ravzatü’t-Tâlibîn*, (Terc. Ramazan Yıldız), Dehliz Kitaplar, Nisan 2010.

- İsmail Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, (Hazr. Sadettin Ekici), İnsan Yay. İstanbul 1996.
- İznikli Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme*, (Hazr. Mustafa Güneş), Gelenek Yay., İstanbul 2016.
- Kabakçılı, Osman, “Kur’ân’da Fütüvvet”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (35) 2011, 299-307.
- Kara, Mustafa, “Fütüvvet-Melâmet Münasebeti”, *XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, Kırşehir 1985, 187-194.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2013.
- Karaman, Hayrettin, Çağrıcı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Sadrettin, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2014.
- Karasoy, Yakup, “Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14 (2003), 2-23.
- Kazıcı, Ziya, “Ahilik”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 541
- Knysh, Alexandar, *Tasavvuf Tarihi*, (Terc. İhsan Durdu) Ufuk Yayıncılık, İzmir 2011.
- Kocatürk, Saadettin, “Fütüvvet ve Ahilik”, *XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, Kırşehir 1985, 13-47.
- Köle, Bekir, “Tasavvuf Perspektifinde Fütüvvetin Anlam Boyutu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43, Erzurum 2015, 330-361.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1976.
- Küçük, Sezai, “Abdullah el-Ensârî el-Herevî’nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: Kitâbu'l-Fütüvvet”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2000, 137-166.
- Küçük, Sezai, *Hace Abdullah el-Ensârî el-Herevî ve Kitabü'l-Fütüvve'si*, (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Felsefesi Anabilim Dalı, İstanbul 1993.
- M. Saffet Sarıkaya, “Alevî ve Bektâşîliğin Ahilik İle İlişkisi -Fütüvvetnamelere Göre-”, *İslamiyat* (Aleviliğin Teolojisi Özel Sayısı), Ekim 2003, 6(5), 93-110.

- Muhammed b. Salih ed-Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, (Terc.Hüseyin Kaya), Ocak Yay., İstanbul 2006, II, 139.
- Muhammed Fuad Abdul Baki, *Mü'cemü'l Müfrehes Li-elfâzî'l Kur'an*, Çağrı Yay., İstanbul 1990.
- Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İmaj Baskı, Ankara 2003.
- Muhammed Hamîdullah, "Hilfû'l-Fudûl", *DİA*, İstanbul 1996, XVIII, 32.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Fütüvvet", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 261.cak, Ahmet Yaşar, "Fütüvvetnâme", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 264.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 1996.
- Ögke, Ahmet, "Tasavvuf Terimleri", (Ed. Kadir Özköse), *Tasavvuf El Kitabı*, 160-178, Grafiker Yay., Ankara 2014.
- Özerkmen, Necmettin, "Ahiliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları-Sosyolojik Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44 (2), 2004, 57-78.
- Özköse, Kadir, "Ahiliğin Tasavvufî Boyutu", *I. Ahî Evran-ı Velî ve Ahîlik Araştırmaları Sempozyumu II*, G.Ü. Ahilik Kültürü Araştırma Merkezi Yay., Kırşehir 2005.
- Özköse, Kadir, "Ahllikte Ahlak ve Meslek Eğitimi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 2011, 5-19.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1989.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1993.
- Pırlanta, İsmail, "Fütüvvet, Ahilik ve Loncalar", (Ed. Eyüp Baş), *İslâm Kurumları Tarihi*, ss.365-380, Grafiker Yay. Ankara 2017.
- Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi 'l-Kur'an*, Kahire, 1961.

- Razavî, *Fütüvvet-Nâme-i Kebîr, Miftahü'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik*, Yayına Hazırlayan Sadullah Gülten-Hacı Yılmaz (Metin, Tıpkıbasım), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2014.
- Sancaklı, Saffet, “Hz. Peygamber’in Erdemli İnsan Yetiştirme Bağlamında Îsâr (Diğergamlık) Kavramına Verdiği Önem”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 7(17), 2006, 29-56.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002.
- Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2000.
- Suruç, Salih, *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayâtı*, Nesil Yay., İstanbul 2015.
- Şahin, İlhan, “Ahi Evran”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 530.
- Şeker, Mehmet, “Türkiye (Anadolu) Selçukluları Tarihine Dair Bazı Kaynak Çalışmaları ve Menâkıbnâmeler’le Fütüvvet-Nâmeler” *İstem*, Yıl:3, Sayı:5, 2005, 79-95.
- Tabakoğlu, Ahmet, “Sosyal ve İktisadî Yönleriyle Ahîlik”, *XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, Kırşehir 1985, 49-72.
- Taeschner, Franz, “İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1-4), 2015, 4-30.
- Taeschner, Franz, “İslâm’da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri” (Çev. Semahat Yüksel), *TTK. Belleten*, 36 (142), 1972, 203-235.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen*, (Thk.: Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1988.
- Uludağ, Süleyman, “Fütüvvet”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 259-261.
- Uludağ, Süleyman, “Nefis”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 527.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, Kasım 2005.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Peygamber”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 260.
- Yazıcı, Tahsin, “Ebû Hafs el-Haddâd”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 128.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nurettin Bolelli, Abdullah Yücel), Eflatun Matbaacılık, İstanbul 2015.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2014.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Sinan KÜÇÜKOĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi	Tortum / 30.12.1978
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Yüzüncü Yıl Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	-
Bildiği Yabancı Diller	-
Bilimsel Faaliyetleri	-
İş Deneyimi	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	kucukoglusinan@hotmail.com
Tarih	22.01.2019